

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

JOHN STUART MILL'İN FAYDACI FEMİNİZMİ

Yüksek Lisans Tezi

Gül Şeyma KAPLAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nil AVCI

SAMSUN
2023

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

JOHN STUART MILL'İN FAYDACI FEMİNİZMİ

Yüksek Lisans Tezi

Gül Şeyma KAPLAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nil AVCI

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Gül Şeyma KAPLAN tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Nil Avcı danışmanlığında hazırlanan “JOHN STUART MILL’İN FAYDACI FEMİNİZMİ” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye (Danışman)	Dr. Öğr. Üyesi Nil AVCI Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Işıl ÇEŞMELİ Selçuk Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☐

Hayır ☒

20 / 06 / 2023

Gül Şeyma Kaplan

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: JOHN STUART MILL'İN FAYDACI FEMİNİZMİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 12.07.2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 9

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

12 / 07 / 2023

Dr. Öğr. Üyesi Nil AVCI

ÖZET

JOHN STUART MILL'İN FAYDACI FEMİNİZMİ

Gül Şeyma KAPLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Haziran/2023
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nil AVCI

Bu yüksek lisans çalışmasında John Stuart Mill'in toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelleri konusundaki görüşlerini tespit edeceğiz ve bu eşitsizliğe karşı kadınların özgürleştirilmesi için sunduğu faydacı çözümleri değerlendireceğiz. Mill cinsiyet eşitliğini; kadınların da eşit toplumsal ve siyasi haklara sahip olması gerekliliğini tüm insanların sahip olduğu ortak bir doğa temelinde savunmamaktadır. Kendi faydacı ve liberal görüşleri doğrultusunda, kadınların özgürleştirilmesi gerektiğini çünkü ancak bu koşulda bireysel ve toplumsal iyileşmenin (fayda) sağlanabileceğini savunur. Dolayısıyla, öncelikle Mill'in faydacılık kuramı, kuramın kökeni, çoğunluğun mutluluğu ilkesi ve insanlığın iyileştirilmesi ideali açıklanacaktır. Mill'in eşitliği kadın, erkek ya da insan doğası fikri yerine özgürlüğü temel alarak talep ettiği düşünüldüğünde tez Mill'in özgürlük anlayışını çözümleyecektir. Bu çözümleme kadınların sahip olduğu sosyal kimlik içinde özgür olmadığına, hatta köleleştirildiğine dair kendi çağına yönelik eleştirileri ile devam edecektir. Burada Mill'in faydacı feminist görüşleri açıklık kazanmaktadır. Böylece tezin son bölümünde Mill'in feminist kuram tarihine yaptığı katkıları vurgulama imkânı olacak ve feminist kuramların kısa bir değerlendirilmesi de tezin kapsamına dahil edilmiş olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Eşitlik, Fayda, Feminizm, Kadın, Mill, Özgürlük.

ABSTRACT

UTILITARIAN FEMINISM OF JOHN STUART MILL

Gül Şeyma KAPLAN
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Philosophy
Master, June/2023

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Adı SOYADI

In this thesis study, we will identify John Stuart Mill's views on the basis of gender inequality and evaluate the utilitarian solutions it offers to liberate women against this inequality. Mill does not advocate gender equality, that is, the need for women to have equal social and political rights, on the basis of a common nature that all people have. In line with his utilitarian and liberal views, he argues that women should be liberated because only in this condition can individual and social recovery be provided (benefit). Therefore, the utilitarian theory of Mill, its origin, the principle of happiness of the majority and the ideal for the improvement of humanity will be explained. Considering that Mill is based on freedom rather than the idea of women, men or people “ nature ”, the thesis will resolve Mill's understanding of freedom. This analysis will continue with criticism of his own age that women are not free or even enslaved in the social identity he has. Mill's utilitarian feminist views are clarified here. Thus, in the last part of the thesis, there will be the opportunity to highlight Mill's contributions to the history of feminist theory, and a brief evaluation of feminist theories will be included in the scope of the thesis.

Keywords: Equality, Feminism, Liberty, Mill, Utility, Woman.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Öncelikle engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, tez konusunu seçerken ilgimi ve isteklerimi göz önünde bulunduran, tez süreci boyunca kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle her anlamda bana destek olan, yol gösteren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nil AVCI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Altı yıllık lisans ve yüksek lisans hayatımda bana kazandırdıkları her şey için tüm hocalarıma teker teker teşekkürlerimi iletiyorum ve son olarak bu zorlu tez sürecinde benden desteğini hiç esirgemeyen birbirinden çok değerli dostlarıma, her daim varlığını yanımda hissettiren biricik sevgilime, tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, en büyük şansım olan sevgili aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Gül Şeyma KAPLAN

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
2. MİLL'İN FAYDACILIĞI.....	7
2.1. Bentham'ın Faydacılık Kuramı.....	7
2.2. Mill'in Faydacılık Kuramı	13
3. MİLL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI.....	27
3.1. Düşünme, İfade ve Eylem Özgürlüğü	29
3.2. Yaşam Biçiminde Özgürlük ve Bireysel Gelişme.....	32
3.3. Siyasi İktidarın Görevi ve Sınırları.....	37
4. MİLL'İN FAYDACI FEMİNİZMİ	45
4.1. Toplumda Kadının Konumu	45
4.2. Kadınların Özgürleştirilmesi.....	62
5. MİLL'İN FEMİNİZM TARİHİNDEKİ YERİ.....	71
5.1. Feminizm Türleri.....	73
5.2. Aydınlanmacı Liberal Feminizm ve Mill	83
6. SONUÇ	93
KAYNAKLAR	96
ÖZ GEÇMİŞ	99

1. GİRİŞ

İnsan, bilen ve eyleyen bir varlıktır ve bir ilkeye, norma, değere, duyguya veya inanca bağlı olarak eylemlerde bulunur. Bu unsurlar, eylemlerimizi sınırlandıran ve yönlendiren unsurlardır; tek bir kişinin ya da bir insan topluluğunun yaşam biçimini ve ilişkilerini düzenler ve ahlak sahasını oluşturur. Dolayısıyla, ahlaki olan sosyal ilişki ağlarını, politik kurumları, beşeri düzen ve kuralları biçimlendirme gücüne sahiptirler (Çilingir, 2014: 13). İnsan yaşamının ahlaki boyutu ile ilgilenen felsefi bir disiplin olarak ahlak felsefesi, insan yaşamındaki değerleri, ilkeleri ve yargıları incelerler. Ahlak ile ilgilenen filozoflar da ahlaki ilkeleri belirlemede kendilerine farklı ölçütler belirlemişlerdir. Faydacılık, hazzı kendisine bir ölçüt olarak belirlemiş mutlulukçu bir ahlak anlayışıdır. Faydacılık, ahlaklı yaşam sürmeyi bireysel ve sosyal bir mutluluk sanatı olarak tanımlar ve kişinin çıkarının hem kamusal faydayla hem de toplumun genel mutluluğu ile uyumlu olması gerektiğini savunur (Özlem, 2020: 73). Ahlaki olarak doğru eylemin en yüksek sayıda kişi için en yüksek mutluluğu hedefleyen eylem olduğunu ifade eden fayda ilkesinde temellenen faydacılık, ilkesel olarak toplumu merkeze koymaktadır. Bu tez çalışması faydacılığı benimsemiş olan John Stuart Mill'in toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkan cinsiyet eşitsizliğinin temelleri konusunda görüşlerini tespit etmeyi ve bu eşitsizliğe karşı kadınların özgürleştirilmesi olarak sunduğu faydacı çözümü değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Faydacılığı çözümleyebilmek için tarihsel olarak Jeremy Bentham'ın görüşlerinden başlamak gerekir. Fayda ilkesine dayalı bir ahlâk bilimi oluşturmayı hedefleyen Bentham'a göre acı ve haz, insanı ve eylemlerini tanımlayan ve yönlendiren ölçütlerdir. İnsanın eylemlerinin itici gücü haz ve acıdır; dolayısıyla mutluluk nihai amaç olarak ahlakiliğin de hedefidir. Bentham'ın faydacı ilkesini benimseyen Mill de mutluluğu haz ile, mutsuzluğu ise acıyla özdeşleştirir. Bentham'ı takip ederek, eylemde bulunacak öznenin doğası gereği, haz veren eylemlere yönelirken, acı veren eylemlerden ise uzak durmaya çalıştığını söyler. Her iki faydacı görüş için de ahlaki iyi hazzın tek bir kişiden ziyade topluma, yani olabildiğince fazlakişiye yayılmasıdır.

Bentham'ın etkisiyle düşünce hayatının ilk aşamalarında faydacılığı

benimseyen Mill zamanla kuramın bazı kısımlarında Bentham ile yol ayrımına girmiştir. İki düşünürün faydacılık kuramı içerisinde ayrıldıkları iki temel nokta vardır. Biri haz anlayışlarıdır. Bentham, hazlar arasında niteliksel olarak bir ayırım yapmaz ve belirli hazları diğer hazlara üstün tutmaz. Ona göre tüm hazlar nitelikleri açısından birbiri ile eşittir. Hazlar arasında sadece nicelik açısından ayrımlar oluşabilir. Bentham'ın haz ve acılar için yaptığı niceliksel ayırım, hesaplanabilir bir ayırımdır. Ölçüm sonucunda miktar olarak daha fazla çıkan haz daha değerlidir. Bentham hazların niceliğini ele alırken Mill hazları niteliklerine göre ayırır. Hazları yüksek ve alçak hazlar olmak üzere ikiye ayıran Mill, en yüksek iyiye sadece nitelik olarak yüksek hazlarla ulaşılabileceğini savunur. Mill, hazlar arası seçim yapıldığında yüksek düzeyde hazların (entelektüel, estetik ve yaratıcı) hayvanî içgüdülerin tatminine karşı tercih edilmesi gerektiğini vurgular. Ona göre bilim, felsefe, edebiyat gibi bireyin manevi ve düşünsel yönüne hitap etmekte olan eylemlerden alınan haz daha öndedir. Bu ayrımla birlikte Mill'in insanın değeriyle ilgili fikirlerini de tespit etmiş oluruz. Mill'in faydacılık görüşünü Bentham'ından ayıran diğer nokta ise hazzı artırmak kadar acıyı da azaltmanın gerekliliğidir. Mill faydacılığın temelde yalnızca hazları arttırmak için değil, toplumdaki acıları ve ıstırapları engellemek için çabalaması gerektiğini düşünür. Özgürlükten mahrum olmak, adaletsizliğe uğramak en ciddi acı kaynağı olduğu için özgürlüğün tesisi mutsuzlukların giderilmesi için elzemdir.

Mutluluğun toplumsal boyutu vurgulandığında Mill, *Özgürlük Üzerine (On Liberty)* adlı eserinde, özgürlük ve birey kavramlarını ele alıp derinlemesine incelemiştir. Bireysel özgürlüğün hangi faktörleri gerektirdiğini ve bu özgürlüğün sınırlarının ne olduğu sorularına yanıt aramıştır. Mill, hükümetin gücünün sınırlandırılması gerektiği düşüncesine sahiptir fakat belirli durumlarda devletin toplumsal yaşamımıza müdahalesini savunmaktadır. Ona göre özgürlük, bir başkasına zarar vermediğimiz ve bir bireyin kişisel alanına müdahale etmediğimiz sürece kısıtlanmamalıdır. Mill'e göre, bireyin eyleminin sonuçlarının yararı ve zararı sadece kendisini ilgilendirdiği sürece eylemi gerçekleştirmesinde sorun yoktur. Düşünce özgürlüğünü, insanlığın mutluluğu için zorunlu olarak gören Mill, düşüncelerimizi dile getirme özgürlüğümüzü de savunmaktadır. Hiçbir

düşünce bastırılmamalı, hiç kimsesusturulmamalıdır. Bununla birlikte Mill, düşünce ve ifade özgürlüğünü değerlendirirken tartışma özgürlüğünün de gerekliliğini savunmaktadır. Farklı düşüncelerin paylaşılması, zıtlıkların tartışılması bizim için vazgeçilmezdir çünkü farklı fikirler bakış açımızı değiştirebilir ve doğru bildiklerimizi düzeltmemize olanak sağlayabilir. Bireyselliğin önemine vurgu yapan Mill için farklılıklar oldukça değerlidir. Yaşam biçimlerinin çeşitliliği arttıkça kişinin potansiyelini keşfetme ve onu gerçekleştirme ihtimali de artmaktadır. Değişme, gelişme ve ilerleme ancak kişinin bireyselleştiği noktada toplumda hız kazanır. Bu nedenle Mill özgürlüğün, birey ve toplum için faydalı olduğunu ve savunulması gereken bir değer olduğunu düşünür. Mill'in özgürlüğe bu kadar önem atfetmesinin ve demokrasiyi ideal yönetim biçimi olarak görmesinin nedeni faydayı ölçüt almasından kaynaklıdır.

Mill, özgürlük ile ilgili fikirlerini dile getirirken kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik üzerinde detaylıca durmuştur çünkü toplumun ilerlemesi için gerekli özgürlüğün önemini vurgularken, özgürlükten mahrum kalmış kesimi görmemezlikten gelemeyiz. Mill'in felsefesinde kadının konumu bağlamında, kadın hakları ve özgürlüklerinin ne derecede korunduğu; kadının siyasal ve toplumsal anlamda hangi konuma yerleştirildiği önemli bir problemdir. Mill, Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor gibi feminist harekete katkı sağlayan insanlardan etkilenecek, kadının toplumdaki problemleri konumu ile ilgilenerek bu konu üzerine araştırmalar yapmış ve fikirler öne sürmüştür. Mill'in ilk adımı, kadınların eşitsizliğe maruz kalmasının nedenlerini sorgulamak olmuştur. Bu eşitsizliğin kaynağı sorusuna bir cevap aramış, toplumda kadınların erkeklerden farklı biçimde düşünme ve davranış sistemlerinin olduğu inancının geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Bu farklılığın nedeninin ise doğal mı yoksa yapay mı olduğun sorusunu; yani, bizim cinsiyetimiz ile birlikte doğuştan getirdiğimiz özelliklerden kaynaklı mı yoksa sonradan kazandıklarımız neticesinde mi meydana geldiği sorusunu kendisine inceleme konusu yapmıştır. Eğitimden ve çalışma hayatından mahrum bırakılan kadınlar, toplum içerisinde arka planda kalmış, kendi bireyselliklerini gerçekleştirememişlerdir. Bağımsız bir varlığa sahip olamayan kadına, kendi iradesi dışında toplum tarafından çeşitli etiketler yapıştırılmış, çeşitli roller ve

sorumluluklar yüklenmiştir. Toplum erkeği, baba kavramına yüklenen otorite ve koruyuculuğu ile tanımlamış, ek olarak onu güç ve otorite sahibi olarak konumlandırmıştır. Kadınları ise daha çok anneliğin getirmiş olduğu kişilik özellikleriyle betimlemiştir. Kadını çalışma hayatından soyutlayarak, ailenin yaşamında ev işlerini onun üzerine yıkarak görünürliğini azaltmışlardır. Verdiği çeşitli örnekler ve yaptığı durum tespitleri ile kadının eşitsizliğe uğradığına işaret eden Mill, kadının toplum içerisindeki konumunun onu acıya sürüklediği sonucuna ulaştıktan sonra bunu düzeltme yolunu sunmaya geçmiştir.

Kadın haklarına yönelik söylemleri ile öne çıkan Mill, kadının toplum içerisindeki mevcut konumundan kurtulması için çeşitli öneriler sunmaktadır. Kadınlar özgürleştirilmeli, ortadaki eşitsizlikler giderilmeli, kadınları eşit konuma getirecek haklar kendilerine verilmelidir. Kadınlar bireysel gelişme sayesinde eşitlik elde edebilecektir. Mill öncelikle oy hakkının kadınları da dahil edecek biçimde genişletilmesinin önemini savunur. Siyasal hayata atılan, seçme ve seçilme hakkını elinde bulunduran kadın toplum hayatında söz hakkına sahip olacak ve artık sesini daha güçlü duyurabilecektir. Kadınların da siyasal haklara sahip olması gerektiğini belirten Mill, kadının kamuya dahil olabilmesi için birçok uğraş vermiştir. Kadınlar ve erkekler aynı eğitimlerden geçmelidir. Her iki cinsiyet de adil ve eşit bir eğitim-öğretim programına tabi olmalıdır. Kadınlara eşit iş fırsatı sunulmalıdır. Mill'in kadınların toplumdaki mevcut konumunu eleştirmesinin ve bunu düzeltme yoluna gitmesinin ardında aslında onun faydacı etik kuramı vardır. Mill kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliğe kesinlikle karşı çıkar çünkü faydacılık açısından ele aldığımızda da bir cinsiyetin diğer cinsiyet üzerine üstünlüğünü, toplumun gelişiminin önünde bir engeldir. Gelişim genelin mutluluğunu hedeflemektedir.

Mill'in kadınların özgürleştirilmesi ile ilgili dile getirmiş olduğu düşüncelerini faydacı feminizm olarak isimlendiren bu tez çalışması bu feminist görüşün diğer feminizm türlerini nasıl etkilediğini ya da onlardan nasıl etkilendiğini de araştıracaktır. Mill'in görüşlerini feminist hareketin tarihi içerisinde irdelemek onları daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Feminizmi şöyle tanımlayabiliriz: Feminizm, kadınlara karşı yapılan tüm haksızlıklarla mücadele ederek ve kadına bağımsız bir öznellik kazandırarak

kadının kurtuluşu için çalışan bir harekettir. Feminizm, Avrupalı burjuva kadınların öncülüğünde 19. yüzyılın sonlarına doğru gelişim gösteren bir mücadeledir. Feminizm homojen bir görüş değildir ve feminizm hareketi kendi içerisinde bazı ayrılıklar yaşar. Buna rağmen yine de bütün feminist mücadelelerin amacı aynıdır. Feminist mücadele kadına yönelik toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla savaştır.

İlk başlarda iki cinsiyet arasındaki eşitliğin sağlanması için kazanılması gereken hukuki haklara ulaşmaya çalışan feministlerin süreç içinde hedeflerinde ve taleplerinde kimi değişiklikler meydana gelmiştir. Radikal feminizm, Marksist feminizm, sosyalist feminizm, kültürel feminizm, postmodern feminizm gibi türleri bünyesinde barındıran feminizm altında Mill'in düşüncelerinin kaynaklık ettiği feminizm türünün Aydınlanmacı liberal feminizm olduğu düşünülmektedir.

Liberal feminizmi diğer feminizmlerden ayıran, bireyselliğe yaptığı özel vurgudur ve bağımsızlığı, fırsat eşitliğini, rasyonaliteyi merkeze koyar. Akıl ön plana çıkaran Aydınlanmacı düşünce gibi, Aydınlanmacı liberal feminizm de kadın ile erkeğin eşit akıl yetisine sahip olduğunu vurgular fakat erkeğinin bakış açısında kadın rasyonel olmayan akıl dışı, duygusal alana aittir. Bu düşünce doğrultusunda kadın, ötekileştirilip, ikincileştirilmiştir. Akıl ve kamusal olan erkekle temsil edilirken, akıl dışılık ve mahrem olan kadınla temsil edilmektedir. Erkek hep akıl, güç ve iktidar sahibi olandır. Bu nedenle kadın kamusal alanın dışına itilmiş, eve yani özel alana hapsedilmiştir. Aydınlanmacı liberal feminizm de kamusal alanda eşitlik talep eder. Dile getirilen talepler, kadınların oy kullanması, eğitimde fırsat eşitliğinin yaratılması ve kadınların mülkiyet haklarına sahip oluşunu içermektedir. Mill'in aynı hakları kadınlar için talep etmesi onu liberal bir feminist olarak görmemizi kolaylaştırır. Liberal feministlerden ayrıldığı noktalar ise çalışmanın son bölümünde tartışılacaktır.

Çalışmamızın ilk bölümünde faydacılık kuramı bağlamında Bentham ile Mill'in faydacı görüşlerini inceleyeceğiz. Devamında ikinci bölümde, faydacı ilkenin gerçekleştirilebilmesi ve toplumun daha ileri götürülebilmesi adına bireylerin özgürleşmesi gerektiğini ele alan Mill'in özgürlük düşüncesinden bahsedeceğiz. Tezin üçüncü bölümünde özgürlük bağlamında toplumu ele alan

Mill'in kadınların toplum içerisindeki olumsuz konumunu nasıl değerlendirdiğini ve bu aşığı konumun iyileştirilmesi adına hangi çözümler sunduğunu açıklayacağız. Çalışmanın son bölümünde ise Mill'in kadınlar ile ilgili dile getirdiğı probleme faydacı bakış açısıyla sunduğı çözümü diğer feminizm türlerinin sunduğı çözümlerle karşılaştırarak feminist hareketin tarihi çerçevesinde inceleyeceğiz.

2. MILL'İN FAYDACILIĞI

2.1. Bentham'ın Faydacılık Kuramı

Etik bir teori olan faydacılığa göre bir eylem, eğer doğrudan ondan ya da onun getireceği sonuçlardan etkilenebilecek insanlar için, diğer eylemlere kıyasla, daha yüksek fayda üretiyorsa ahlaki olarak uygun bir eylemdir. Fayda, haz ve mutluluk kavramları ile betimlendiğinde, faydacılığı hazzı ve mutlulukçu ahlak anlayışları bağlamında düşünebiliriz ve bu anlayışlar felsefe tarihi boyunca çeşitli biçimlerde gündeme getirilmiştir. Dolayısıyla faydacı ahlak anlayışını teorik anlamda ele alırsak izlerini Antikçağ etik anlayışlarına kadar götürebiliriz. Antikçağda bireyin mutluluğunu en yüksek amaç olarak ortaya koyan bireyci karakterli hedonizm (hazcılık) ve eudaimonizm (mutlulukçuluk) öğretileri de faydacı olarak düşünülebilir (Tüzen, 2012: 1). 19. yüzyılda benimsenen faydacılığı Antikçağdaki anlayışlardan ayıran temel unsur faydacılığın tek kişinin gelişimini ve mutluluğunu değil toplumun mutluluğunu merkeze koyuyor oluşudur. Faydacılık egoist hazcılıktan farklıdır. Faydacılık da hazzı kendisine ölçüt olarak kabul eden mutlulukçu bir ahlak anlayışıdır fakat faydacı ilke en yüksek sayıda insana en yüksek hazzın sağlanması olarak belirlenir. Faydacı öğretiler, tek bir kişinin kendi başına mutluluğa erişemeyeceğini; kişinin mutluluğunun ancak toplum içerisinde gerçekleşebileceğini öne sürer. Aynı zamanda mutluluk anlayışı da detaylandırılıp genişletilir. Faydacılık en yüksek hazzı hedefler fakat mutluluk hali acının olmadığı, acının en düşük düzeyde olduğu ya da hazzın acıdan daha fazla olduğu durumlar olarak da değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Antikçağdan 19. yüzyıla kadar olan süre içerisinde faydacılığın ilkeleri sayılabilecek düşünceler kendisine yer bulabildiğini tespit ederken bahsedilen bu ilkelerin hukuk ve siyasetin kuramsal alanında takip edilmediği için felsefi çözümlemesinin sistematik bir şekilde yapılamadığı vurgulanmalıdır. Sistematik felsefi çözümleme 19. yüzyılın faydacı filozofları ile başlamıştır.

19. Yüzyılda faydacılığı sistemli bir şekilde ele alan ilk düşünür Bentham'dır. Bentham'a göre, sağlam bir etik teoride olması gereken, insan doğasının bir olgu olarak kabul edilmesi ve bu kabul üzerine bilimsel bir görüş ortaya koyulmasıdır. Bentham ahlakı bir bilim haline getirmeye çalışmış ve bu

yeni bilimin konusunun sınırını belirlemiş ve yöntem olarak da gözlemi öne sürmüştür. Bentham'ın sistemleştiriyor olarak kabul edilmesinin nedeni, kendisinden önceki düşünürlerin faydacılıkla ilgili ileri sürmüş oldukları temel ilkeleri bir yöntem temelinde sistem haline getirebilmiş olmasıdır (Aydın, 2013: 6). O, olgusal olandan, insan psikolojisinden hareket etmiş ve eylemin odağına “fayda ilkesini” koymuştur. “Fayda ilkesi ile kastedilen, kişinin mutluluğunu arttırma ya da azaltma eğilimi gösteren her türlü eylem ve davranışı benimseyen ya dardeden, başka bir ifadeyle o mutluluğu arttıracak ya da engelleyecek olan şeylerdir”(Bentham, 2021: 17). Bir eylemin fayda ilkesine uygun olması, onun yapılması gereken bir eylem olduğu ya da en azından yapılmaması gerekli olan bir eylem olmadığı anlamına gelir. (Bentham, 2021: 19) Bentham fayda ilkesinin sadece bireyin davranışlarını değil, hükümetlerin de her türlü idari kararını ve tedbirini belirlediğini düşünür. İdari ilkelerin yanında hukuki ilkelerin de fayda ilkesinden türetilmesi gerektiğini ileri sürer. Kısaca, Bentham faydacı ilkeyi, ahlak alanının yanında, hukuk ve siyaset alanlarındaki çalışmalarında da siyasi eylem ve hukuki düzenin temeli olarak ele almıştır.

Bentham'ın faydacı perspektifine göre eylemlerimizi ahlaki kılan eylem gerçekleştirilmeden önce kendi çıkar ve mutluluğumuzun yanında, başkalarının çıkar ve mutluluğunu da hesaba katmamızdır. Faydalı olan, kişinin çıkarı söz konusu olduğunda, gelecek zararı, acıyı, kötülüğü ya da mutsuzluğu engelleyendir. Faydayı hedeflemek, eylemin sonunda gerçekleşecek olan mutluluğu hedeflemektir. Tüm eylemlerimizde olabildiği kadar fazla sayıda insanın olabildiği kadar yüksek mutluluğunu göz önünde bulundurursak, bu eylemle bireysel mutluluğumuzun da en iyi biçimde sağlanacağına inanabiliriz. Kısacası Bentham'a göre, birey kendi mutluluğu söz konusu olsa bile herkesin mutluluğunu göz önünde tutmalıdır. Ahlaklı olan kişi kendi mutluluğunu isteyecektir fakat bunu çok sayıda insanın çok sayıda mutluluğunu istemeden gerçekleştiremeyeceğinin de farkında olacaktır (Akarsu, 1970: 130-131). Bunun sebebi eylemde bulunan insanın bireysel mutluluğunun kendi eylemlerine bağlı olduğu kadar, yaşamı birlikte yaşadığı insanların eylemlerinin de etkisi altında olduğundan, başkalarının eylemlerine de bağlı olmasıdır.

Bentham haz ile fayda arasında bir köprü kurar; ona göre bir eylem toplumsal hazzı artırdığı için faydalıdır. O, *Ahlak ve Yasama İlkeleri* (*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*) adlı yapıtının ilk cümlesinde, kurguladığı etik teörinin temelini oluşturan fayda ilkesini şu düşünceye dayandırır: “İnsan doğası iki gücün yönetimi altındadır; acı ve haz” (Bentham, 2021: 17). Ona göre bu iki güç, her türden yapacağımız işleri, ağzımızdan çıkan sözleri ve aklımızdan geçen şeyleri belirler. İnsan bu iki gücün tahakkümünden kurtulduğunu düşünse de hakikatte ona mahkumdur. Bentham buna insan doğasını gözlemleyerek ulaşır ve haklılandırır. İnsan tabiatında tespit edilebilecek hazları şu şekilde sıralar:

1. Duyguların hazları 2. Zenginlik ve refah hazları 3. Beceri hazları 4. Dostluk hazları 5. İyi bir nam sahibi olman hazları 6. Güç ve iktidar hazları 7. Takva hazzı 8. Hayırseverlik hazları 9. Suiniyet hazları 10. Hafızanın hazları 11. Hayal gücü hazları 12. Umut ve beklenti hazları 13. Birlikteliğe bağlı hazlar 14. Sıkıntıdan kurtulma ve rahatlama hazzı. Basit acılar ise ona göre on iki çeşittir: 1. Yoksun kalma ıstırapları 2. Duyguların ıstırapları 3. Beceriksizlik ıstırapları 4. Düşmanlık ıstırapları 5. Kötü bir nam sahibi olma ıstırapları 6. Takva ıstırapları 7. Hayırseverlik ıstırapları 8. Suiniyet ıstırapları 9. Hafızanın ıstırapları 10. Hayal gücü ıstırapları 11. Umut ve beklenti ıstırapları 12. Birlikteliğe bağlı ıstıraplar (Bentham, 2021: 41-42).

Bentham insanın doğasının listelediği hazlara yönelip acılardan kaçacak biçimde şekillendiğini düşünür. Bentham'a göre canlı varlıkların tümü hazza yönelirler ve haz elde etmek için çabalarlar; tabiatları gereği de acıdan uzak durup haz isterler. İnsanın eylemleri de bunun dahilindedir (Akarsu, 1970: 128). Bentham’a göre haz iyidir, acı ise kötüdür. Geriye kalan tüm şeyler de hazza katkıları var ise iyi, acıya sebep olurlar ise kötüdür. Bu sebeple herhangi bir eylemin ahlakiliğini o eylemin sonucunda ortaya çıkacak olan haz veya acıya göre anlayabiliriz.

Eylemlerin ahlaki olarak doğru ya da yanlış oluşunu haz veya acıyı ortaya çıkarma eğilimlerine göre değerlendiriyorsak; kişi yapacağı eylemin doğruluğuna ya da yanlışlığına karar verirken eylemin sonucunda ortaya çıkaracak olan muhtemel hazve acı miktarını değerlendirmeli ve birini diğerine karşı tartmalıdır. Bentham, hazlar arasında niteliksel olarak bir ayırım yapmaz, belli hazları diğer hazlara üstün tutmayı da reddeder ve Bentham, haz ve acıları

nitelik açısından aynı noktada tutar.

Haz ve ıstıraplar tek bir genel ifade ile nitelendirilebilir: Farklı ve değişik kavrayışlar. Bunlar ya basittir ya da karmaşık. Basit olanları kendi içinde daha fazla ayıramayanlardır. Karmaşık olanlar ise daha basit olanlara ayrılabilir. Bu durumda bir karmaşık kavrayış şunlardan birinden oluşur: 1.Sadece hazlardan, 2.Sadece ıstıraplardan, 3.Bir veya birden fazla hazla birlikte bir veya birden fazla ıstıraptan. Hazları tümüyle birbirinden ayrı, basit olmaktan ziyade tek bir karmaşık haz olarak değerlendirmek harekete geçirici sebebin mahiyetine bağlıdır. Hazlar aynı sebebin tahrikiyle hep birlikte harekete geçse de onlara tek bir haz olarak bakmak daha uygundur (Bentham, 2021: 41).

Bentham için iki etkinlik arasında, örneğin spor yapmak ile bilimsel bir araştırma yapmak arasında nitelik bakımından bir fark yoktur. İki etkinliğin nicelik bakımından farkı ise daha az ya da daha fazla haz ya da acı vermesidir. Bentham'ın faydacılığı sistemleştirme çabası ve bilimsel yönetime vurgusu düşünülecek olursa, onun haz ve acılar için yaptığı niceliksel ayırım, öznel olan detayların hesaplanamaz oluşunu ortadan kaldırmak içindir. Bilimsel sayılabilecek olan hazların niceliksel olarak ölçümüdür. Sonuç olarak, bilimsel bir temelde ahlâk konuşacaksa bize ölçüm yapacak bir araç gerekmektedir. Emine Cengiz'in de belirttiği gibi bu ölçümü 'mutluluk terazisi' olarak adlandırabiliriz (Cengiz, 2019: 147).

Bentham, bahsi geçen mutluluk terazisi ile insan hareketlerinin ve etkinliklerinin ahlaki değerini haz ve acı bağlamında ölçmeye çalışmaktadır. Ölçüm sonucunda miktar olarak fazla çıkan haz daha değerli olur. Haz ölçüm aracı olarak sunulan mutluluk terazisi ile yapılan hesaplama, Bentham'ın kendisi böyle adlandırmamış bile olsa, *Felicific Calculus* olarak isimlendirilir (Wesley, 1918: 164). *Felicific Calculus* ahlaki failin kendi bireysel yaşamında uygulayabileceği bir hesaplama yoludur. Örneğin, bu hesaba göre, bir sinema filmi izlemek doğa yürüyüşü yapmaktan daha fazla haz sağlıyor ise sinema filmi daha değerli demektir. Eylemde bulunacak bireyin yapması gereken şey seçenek dahilindeki eylemleri niceliksel bir karşılaştırmaya tabi tutmaktır. Bentham bu karşılaştırma için yedi adet şart belirlemiştir. Bunlar; hazzın ya da acının yoğunluğu, süresi, kesinliği ya da belirsizliği, yakınlığı ya da uzaklığı, doğurganlığı, saflığı ve son olarak da kapsamıdır (Bentham, 2021: 38).

Bentham *Felicific Calculus*u uygularken ahlaki failden belirli adımları

takip etmesini ister. Bentham öncelikle eylemden direkt etkilenecek kişiyi göz önüne almamız gerektiğini yazar (Crimmins, 2021). Eylem sonucu doğrudan ortaya çıkacak ilk hazlar ve acılar belirlenmelidir. Sonra bu hazların doğurganlığının belirlenmesi için ilk hazzın üretmesi beklenen ikincil hazlar belirlenmelidir. İkincil hazlar aynı zaman da eylemin üreteceği acının da saf olmayacağını gösterecektir. Bundan sonraki adım eylemden doğrudan doğacak olan acının üreteceği ikincil acıların belirlenmesidir. Bu ikincil acılar da ilk acının doğurganlık değerini belirlerken ilk hazzın saflık değerini ifşa eder. Son olarak ise hazların değerleri bir tarafta ve acıların değerleri diğer tarafta toplanmalıdır. Bentham şöyle yazar: “Fiilleri iyi olma eğilimindeki her birey için iyilik eğilimini gösteren sayıları toplayın. Aynı şeyi, fiilleri kötü olma eğilimindeki bireyler için tekrarlayın. Bakiyeyi alın. Sonuç haz lehine ise çıkarı söz konusu olan o birey bakımından fiilin eğilimi toplamda iyi, ıstırap lehine ise kötü olacaktır” (Bentham, 2021: 39). Bahsi edilen hesaplama eylemde bulunacak birey için de o eylemden etkilenecek diğer bireyler için de yapılmalıdır. Bu toplam hesabı bir örnekle daha açık hale getirebiliriz. Örneğin bir kadın özel bir günde giyeceği biri fazla süslü diğeri daha sade, zarif iki kıyafet arasında seçim yapmak zorunda kalsın. Giyeceği süslü kıyafetten elde edeceği haz 4 birim olsun. İki özel günde giyerse 8 birim, üç özel gün giyerse 12 birim haz elde edecektir. Aynı biçimde bu kadının, bir günde giyeceği sade kıyafetten elde edeceği hazzın 2 birim, iki özel gün için 4 birim, üç özel gün için de 6 birim olacağını düşünelim. Bu kriterler belirlendikten sonra iki eylem arasında karşılaştırma yapılacaktır. Bu durumda sürelere göre haz miktarını baz alarak bir tercih yapılacaksa, kadının süslü kıyafeti giymeyi seçmesi daha doğru olur fakat kadın bir kararda bulunmadan önce ortaya çıkması muhtemel acıları da hesaba katmalıdır. Bu açıdan bakacak olursak, ortaya çıkması muhtemel acılardan biri, toplum içerisinde süslü bir kıyafet giymenin görgüsüzlük olarak görülmesi sebebiyle kadına vereceği utanç duygusudur. Standart olarak toplum içinde utanmak da belli bir birim dahilinde bir acı olduğundan haz ile birbirlerini nötrleyip ortadan kaldırması mümkündür. Aynı zamanda seçiminden etkilenecek diğer insanların da sade bir elbiseden memnuniyet duyacağı düşünüldüğünde onların memnuniyeti de hazlara artı değer katacaktır. Bu durumda kadının sade kıyafeti seçmesinin ona daha fazla haz vereceğinin hesaplanacağı bir seçim söz konusu olacaktır. Bentham’a göre

biz insanlar bu değerlendirmeyi farkında olmadan günlük yaşamda, kendi çıkarlarımız doğrultusunda sık sık kullanmaktayız.

Bentham haz ve acının sınıflandırılması ve hesaplanıp ölçülmesinde dikkat edilmesi gereken bir nokta için de uyarıda bulunur. Hesaplama yöntemi, eylemlerini ahlaki bir ilke olan faydacılık ilkesine dayandırmak isteyen bir birey için önemlidir. “Ancak bir haz veya ıstırap sebebi aynı zihinde başka bir sebebe kıyasla daha fazla haz veya ıstırap üretebilir ve bu oran farklı zihinlerde farklı tahakkuk eder” (Bentham, 2021: 49). Örneğin, bir insan zenginlik hazzından daha çok etkilenirken başka bir hayırseverlik hazzından daha fazla etkilenebilir. Hazzın ya da ıstırapın etki gücünün oranı birey üzerinde değişebilir. Bu yüzden hesaplamada bu boyutun da katılması gerekmektedir.

Ahlaki seçimler söz konusu olduğunda bireyin uygulaması gereken faydacı ilkeyi ortaya koyan Bentham bu ilkenin hukuk, iktisat ve siyaset alanlarında da uygulanması gerektiğini savunmuştur. Hukuk, iktisat ve siyaset alanlarındaki yasama işini etik eylemlerin seçiminden ayırmak için “özel etik” ve “yasama” arasında bir ayrıma gitmiştir (Bentham, 2021: 260). Eğer etik bir kişinin yalnızca kendi eylemlerini yönetme sanatı olarak tanımlanırsa buna Bentham özel etik ya da öz-yönetim sanatı der. Özel etikte kişi faydacı ilkeye göre diğerlerinin mutluluğunu kendi eylemlerini yöneterek hedefler. Oysa yasama söz konu olduğunda kişinin kendisinin değil fakat diğer insanların eylemleri üzerinde de söz söyleme, onların davranışlarını da yönetme söz konusudur (Bentham, 2021: 262). Bu yüzden Bentham faydacılık ilkesine göre eylemleri belirleyen ve sürekli bir karakter taşıyan yönetim sanatına yasama adını verirken, geçici bir doğaya sahip ve günlük olaylarla belirlenen yönetim biçimine ise siyasi yönetim ya da devlet idaresi adını verir. Bentham’ a göre özel etik ve yasamanın söz sahibi olduğu edimler büyük ölçüde farklı olsa da ve bireyin yaşamına direkt müdahale hakları değişse de her ikisinin de hedefi aynıdır. Bentham şöyle yazar: “Özel etik kişinin mutluluğunu hedefler, yasamanın da bundan başka bir amacı yoktur. Özel etik herkesi, yani akla gelebilecek herhangi bir toplumdaki bütün bireylerin mutluluğunu ve davranışlarını ilgilendirir, yasama da aynı şekilde. Demek ki kişisel etik ve yasama sanatı el ele gider” (Bentham, 2021: 262). Böylece her ikisi de çoğunluğun mutluluğunu hedeflediği ikisinde de faydacı ilke hüküm

sürmelidir.

Bentham'ın babası James Stuart Mill ile arkadaşlığı sayesinde faydacı gelenek ile tanışan Mill, etikte kendisinden önce Bentham tarafından geliştirilmiş olan faydacılığı benimsemiştir. Bentham'dan kendisine miras kalan düşüncelerdeki eksik bulduğu kısımları tamamlamak ve kendi savunduğu düşünceyi temellendirmek adına Mill faydacı düşünceyi yeniden yorumlamıştır.

2.2. Mill'in Faydacılık Kuramı

19. yüzyılın önemli düşünürlerinden, 1806-1873 yılları arasında yaşamış John Stuart Mill 1863 yılında *Faydacılık (Utilitarianism)* adlı eserini ortaya koymuştur. Mill'in faydacılık anlayışını çözümlemeye çalışırken bize yol gösterecek olan en önemli kaynak bu eseri olacaktır. Bu eserinde Mill, faydacılık kuramının temelikelerini, değerini anlatmaya, toplumda faydacılık hakkında bilinen yanlışları düzeltmeye, kurama karşı yöneltilen eleştirileri çürütmeye ve kuramla ilgili kanıtlar ortaya koymaya çalışır.

Mill'in faydanın bir standart olmasını savunduğu argümanın öteki bölümünde, etikte bir ilk ilkeye duyulan ihtiyaç vardır. Genel kabul görmüş birçok ahlak kuralı vardır; birçok zorunluluk vardır bu da çatışmaların kaçınılmaz olduğu anlamına gelmektedir. Bu çatışmaları çözmek için zorunluluklar arasında bir öncelik sıralaması, sorunları çözmeye dönük bazı ilkeler olması gerekir. İşte fayda ilkesi bunun için ortaya atılmıştır (Capaldi, 2011: 271-272).

Mill, *Faydacılık* adlı eserinde faydacı ahlak anlayışını, ahlak tartışmalarında yer edinen en yüksek iyi (*summum bonum*) kavramı etrafında şekillendirir. Ahlak alanında en yüksek iyi belirlenmeli ve bu ilke nesnel ve tek ölçüt olarak kabul edilmelidir. Mill, faydayı ya da en yüksek düzeyde mutluluk ilkesini ahlakın temeli olarak gören öğretiyi kabul eder. Eylemlerimizin mutluluğa katkıda bulunma eğiliminde olması ölçüsünde doğru olduğunu, mutluluğun aksini yaratma eğiliminde olduklarında ise yanlış olduklarını savunmaktadır (Mill, 2021: 28). Bentham'ı takip eden Mill'e göre, eylemde bulunacak özneye, sonucunda haz getiren eylem iyi, acı getiren eylem ise kötüdür. Eylemlerde fayda ilkesine uyulması, mümkün olan en yüksek sayıda insana ve diğer tüm duygulu varlıklara nitelik ve nicelik bakımından hazca en zengin hayatı sağlar.

Mill'e göre faydacılık, mutluluğun arzu edilen bir şey, bir erek olduğunu bize öğretir. Yaşamımızdaki diğer her şey bu ereğe ulaşmak için yalnızca bir araç olabilirler. Mill'in ahlak alanında verdiği en önemli çaba, mutluluk kavramının en yüksek iyi olduğunu ispatlamaya çalışmaktır.

Mill Faydacılık eserinde mutluluğun kendi için arzu edilen tek şey olduğunu şu şekilde ifade eder: "Faydacı öğretiye göre, mutluluk arzulanırdır ve bir amaç olarak tek arzulanır şey de odur; diğer tüm şeyler bu amacın araçları olarak arzulanırdırlar" (Mill, 2021: 63). Mutluluk tüm eylemlerimizin ve davranışlarımızın tek amacı (en yüksek iyi) olduğu için, faydacı ahlaki ölçütümüz de davranışlarımızın sonuçlarına göre belirlendiği için, eğer davranışlarımız ya da eylemlerimiz mutluluğa (genel mutluluğa) sebep oluyor ya da ona yaklaşıyorsa; yani, mutluluk arzumuzu tatmin ediyorsa, o zaman onların doğru eylemler olduğu söylenebilir. Mill mutluluğun tek arzulanır şey olduğu iddiasını savunmak için sadece onun arzulandığını ve başka hiçbir şeyin arzulanmadığının kanıtlanması gerektiğini yazar (Mill, 2021: 64). Bu kanıtı engel teşkil eden ise insanların mutluluk dışında şeyleri, örneğin erdemi en yüksek iyi olarak arzulamalarıdır. Faydacılık erdemin arzulanabilir bir şey olduğunu reddetmek zorunda kalacaktır. Fakat Mill burada 'araç,' 'amaç' ve 'arzulanır olan' kavramlarının daha detaylıca incelenmesi gerektiğini düşünür. Ona göre insanların, mutluluğu arzu ederken birbirinden farklı şeyleri arzu etmesi mümkündür. Örneğin, insanlar erdemi ve kötülüğün olmayışını da az acı ve yüksek haz kadar arzu ederler. Faydacılık, erdemin arzulanmasına ve hatta başka çıkarlara kayıtsız kalarak sadece kendi için arzulanmasına karşı çıkmaz. Faydacı için eğer erdemi çıkarsızca arzulamak nihai bir amaç olan genel ya da kolektif mutluluğa katkı yapacaksa, onun bir parçası olacaksa erdemli bir yaşam peşinde koşmak, ona değer vermek iyidir. Mill'e göre erdem mutluluğun zorunlu ve doğal bir parçası değildir fakat onun peşine düşenler için mutluluk kavramının içeriği haline gelmiştir (Mill, 2021: 65). Bu yüzden bilinçli bir şekilde kendinden başka bir şeye araç olarak arzulanması gerekmez. Araç olmak ile amacın parçası olmak ayrımını daha iyi kavrayabilmek adına Mill zenginliğe duyulan arzuyu örnek verir (Mill, 2021: 65). Parayı hedefliyor, ona ulaşmaya çalışıyor oluşumuz parlak bir madde yığınının ihtiyaç duyduğumuzdan değildir. Ona yüklediğimiz anlam sayesinde onun aracılığıyla satın alabilme, sahip olabilme gücüne

ulaşmayı isteriz. Fakat para arzusu öyle öne geçer ki bazen onun araç olduğu unutulur ve sadece kendisi nihai amaç haline gelir. “O halde denebilir ki, para bir amaç uğruna değil, amacın bir parçası olarak arzu edilir” (Mill, 2021: 66). Para mutluluğun aracı değil, mutluluğun parçası olmuştur. Dolayısıyla zenginlik arzu edilirken aslında arzulanan mutluluktur. Mill erdem arzusunun temelde para, güç ya da şöhret arzusuyla özdeş olduğunu belirtir. Faydacılığa göre bir şey hazzı yardımcı olması ve de acıdan uzak tutması sebebi dışında herhangi bir sebeple arzulanamaz (Mill, 2021: 67). Bu düşüncelerden çıkarılacak sonuç mutluluk dışında arzu edilen hiçbir şeyin olmadığıdır. Bununla birlikte Mill, fayda ilkesinin ne çeşit bir kanı gerektirdiği sorusuna da bir cevap bulmuş olur: “...eğer insan doğası mutluluğun bir parçası olan ya da mutluluğa aracı olan dışında hiçbir şey arzu edemeyecek şekilde yapılmışsa, bunların arzulanabilecek yegane şeyler olduğu dışında bir kanıtımız olmaz ve buna gerek de olmaz” (Mill, 2021: 68). Kısacası mutluluk insan davranışlarının biricik amacıdır. Mill’in mutluluktan ne anladığı sorusuyla ilgilenenler olursak, mutluluk ve haz arasındaki ilişkiye daha detaylı değinmemiz gerekir. Bu nokta ayrıca Mill’in faydacılığını Bentham’dan ayıran nokta da olacaktır. Mill’e göre mutluluk hali ile kastedilen insanın haz ile kendinden geçtiği uzun süreli bir sarhoşluk hali değildir. Eğer mutluluk ile kastettiğimiz, yoğun hazları barındıran heyecanların bir devamlılığı ise bunun imkânsız olduğu ortadadır (Mill, 2021: 36).

Zaten hazlar yapıları gereği böyle bir yaşam türüne neden olamaz. Yoğun hazlar anlık yaşanır. Bu yüzden Mill, coşkun hazları, ara sıra parlayan kıvılcımlara benzetir. Bu hazların er bulduğu yaşam da her daim yanan bir aleve benzemeyecektir. Hazzın türüne göre süresi değişiklik gösterebilir fakat en yüksek hazzın bile ebediyete kadar süremeyeceği kesindir. Mill, mutlu bir yaşam ile kastettiğinin düşük miktarda ve geçici acıların ve edilgin değil etkin olan hazların yer aldığı bir yaşam olduğunu belirtir (Mill, 2021: 36). Mill’ göre mutlu olmak imkansız olsaydı bile faydacı ilke yine de geçerli olurdu çünkü “fayda sadece mutluluğun peşinden gitmeyi değil, mutsuzluğu engellemeyi ya da hafifletmeyi de içerir” (Mill, 2021:35). Böylece Mill’in faydacı perspektifine göre, yaşamda bireyin ve toplumun mutluluğunu amaçlamak, hazları arttırmak yerine var olan acıyı olabildiğince azaltmayı amaçlamaktır. Mill kişinin mutlu ve değerli bir var oluşa, onu mutluluk kaynaklarından alı koyan kötü iktidar ve yasalardan kaçarak erişebileceğini yazar (Mill, 2021: 38).

Aynı zaman da fiziksel ve ruhsal acılardan, örneğin yoksulluk, hastalık ya da merhametsizlikten olabildiğince önüne geçildiğinde yine iyi bir yaşama kavuşulmuş olur. Mill sağduyu ve ihtiyat ile bu kötülüklerin düzeltilebileceğinden emindir. Bu bağlamda Mill, olumsuzluğu yok etmeye çalışmayı öncelediği için onun faydacılığına negatif faydacılık adı verilir. Negatif faydacılık toplumdaki mevcut acıyı en aza indirmemiz gerektiğini savunur. Kısaca, negatif faydacılığın öncelikli amacı toplumdaki ızdırabın azaltılmasıdır. Hazların arttırılmasına yönelik eylem ve planlar ikincil amaç haline gelmektedir. Demirci'nin de dile getirdiği gibi: "Negatif faydacılığın temel ilkesi, faydayı artırmak değil, faydasızlığı azaltmaktır" (Demirci, 2009: 388). Mill acının azaltılmasının eğitim ve toplumsal düzenlemeler ile gerçekleştirilebileceğine inanır ve negatif faydacılık, ileride göreceğimiz gibi, kadınların çektiği acıların da ortadan kaldırılması için somut adımlar atılmasında güçlü bir temel oluşturmaktadır.

Mill, *Faydacılık* isimli eserinde kendisine yöneltilen eleştirilerden biri olan kavramın çıkarıcılıkla bir tutulması konusuna da açıklık getirmeye çalışır. Kavramsal açıdan, 'fayda/yarar' (*utility*) ile 'çıkar/menfaat' (*interest*) kavramlarını birbirleri ile karıştırılabilmektedir. Bu noktada oluşacak zihinsel bir karışıklık faydacı ahlak anlayışın saf çıkarıcı ve bencil bir öğreti gibi anlaşılmasına neden olabilir. Fayda kavramı, basit bir biçimde ve hiçbir ahlaki hassasiyet barındırmayan salt sonuç elde etmeye odaklı bir şey olarak düşünülür fakat Mill'e göre çıkar kavramı fayda kavramından farklı bir anlama gelmektedir. Çıkarıcı sıfatı genel olarak eylemde bulunacak kişinin kendisinin özel çıkarına uygun olarak davrandığında bu kişi için kullanılır. Mill bu kullanıma örnek olarak herhangi bir bakanın kendi koltuğunu korumak adına ülkesinin çıkarını feda etmesi örneğini verir (Mill, 2021: 48). Çıkar yalnızca birey için iyidir fakat toplumsal mutluluğu amaçlayan faydacılık bakımından ahlaki bir değer ifade etmez. Çıkarın, faydadan farkı ahlaki değerinin olmamasıdır. Örneğin, çıkar doğrultusunda yalnızca getiri odaklı hareket eden bireye göre, herhangi bir durumdan kurtulmak için yalan söylemek doğru bir tercih gibi gelebilir fakat sonuçları derinlemesine değerlendirildiğinde uzun vadede güven duygusunu zedelediği için zararlı olduğunu söyleyebiliriz. Mill'in ahlaki anlayışında, bireylerin başkalarını hesaba katmadan ahlaki olarak hareket etmeleri gibi bir

durum söz konusu değildir. Diğer bireylere yani topluma karşı yükümlülükleri vardır. Yani çıkar kişinin özel menfaatlerini oluştururken, fayda öznel çıkarlara ve diğer tüm bireylerin iyiliğiyle uyumlu olma durumunu gözetir.

Uygun Olan ise, bu anlamında, faydalı olanla aynı şey değil, zararlının bir türüdür. Nitekim çoğukez, anlık bir sıkıntıdan kurtulmak ya da kendimiz ve başkaları için doğrudan işe yarar kimi şeyleri elde edebilmek için yalan söylemek uygun olan şey olabilir. Ancak içimizdeki dürüstlük konusundaki duyarlı hissin terbiyesiz mademki davranışlarımız için en işe yarar olanlardan ve ohissin güçsüz düşmesi de en zararlı olan şeylerden birisidir; ve mademki istemeyerek de olsa doğruluktan sapma, sadece tüm mevcut toplumsal esenliğin esas dayanağı değil, aynı zamanda yetersizliği de medeniyeti, erdemi ve insan mutluluğunun en geniş ölçüde kendisine bağlı olduğuher şeyi geri bırakacak olan insani olanın güvenilirliğini zayıflatma yönünde bu kadar şey yapmaktadır; o halde halihazırdaki bir çıkar uğruna, böylesi aşkın bir uygun olma durumuna ilişkin bir kuralın ihlalinin, uygun olan şey olmadığını hissederiz ve her kim kendisi ya da diğerbireylerin kazancı için, elinde olmasına karşın insanoğlunu iyi olandan mahrum bırakır ve onlarafenalık yapar, onların karşılıklı sözlerine gösterdikleri az ya da çok güvene bulaşır, onların en büyük düşmanlarından biri rolünü oynamış olur (Mill, 2021: 48).

Mill'in faydacı ahlak anlayışı, ele aldığı fayda ilkesini ve ahlaki problemleri toplumsal düzlemde değerlendirmeye çalışıp, toplumun genelini en yüksek oranda mutluluğa ulaştırmayı hedefler. Yani sonucunda, mümkün olabildiği kadar çok sayıda bireyin, olabilecek en yüksek miktarda mutluluğa ulaştıracak olan eyleme odaklanır çünkü faydacılık bireysellikten ziyade toplumsal mutluluğu amaçlar. Ona göre: "Her bir kişinin mutluluğu kendisi için bir iyidir ve bu yüzden, genelin mutluluğu da herkesin toplamı için bir iyidir" (Mill, 2021: 64). Faydacı öğretilerin çoğunluğu, tek bir kişinin kendi başına kolay kolay mutluluğa erişemeyeceğini; kişinin mutluluğunun ancak toplum içerisinde, toplumsal fayda çerçevesinde gerçekleşebileceğini düşünürler. İnsan sosyal bir varlıktır ve bir diğerine ihtiyaç duyar. Mill'e göre zaten insan, ruhunda hemcinsleriyle birlikte olma arzusunu taşır. İnsan toplum içinde yer almalıdır, toplumsallık durumu gereklidir. Mill'e göre insanlar kendi bireysel mutluluklarına ancak toplumsallık içerisinde ve karşılıklı fayda düşüncesi bağlamındakavuşabilirler. Bu nedenle etiğin temel problemi, bireysel mutluluk ile toplumun geneliyiliğini (mutluluğunu) bağdaştırabilmektir (Özlem, 2020: 73). Bireysel mutlulukları biriktirerek toplumun genel mutluluğunu elde etmeyi

amaçlayan faydacılığa göre, ahlaki fail eylemlerini gerçekleştirirken, bir toplum içerisinde yaşadığını unutmadan; kendi mutluluğunu düşündüğü gibi diğer insanları da göz önünde bulundurarak, toplumun mutluluğunu düşünerek bu eylemi gerçekleştirmelidir. “Şunu tekrar etmeliyim ki, faydacılığa saldıranların nadiren adilane şekilde teslim ettiği şey, davranışlarımızda neyin doğru olduğunu belirleyen faydacı ölçütü oluşturan mutluluğun, failin kendi mutluluğu değil, herkesi ilgilendiren olduğudur” (Mill, 2021:41).

Mill’e göre birey, kendi mutluluğu ile başkalarının mutluluğu arasında kaldığında bu seçime önyargısız ve tarafsız bir biçimde yaklaşmalıdır. Mill, bu yaklaşıma dayanarak faydacılığı açıklarken şu iki kurala da değinir. “...fayda, birincisi, yasaların ve toplumsal düzenlemelerin her bir bireyin mutluluğunu ya da (pratik açısından söylenecek olursa) çıkarını bütünün çıkarı ile mümkün olduğunca uyum içerisinde belirlemesi gerektiğini söyler” (Mill, 2021: 41). Bir diğerini ise şöyle açıklar: “...insan karakteri üzerinde çok geniş bir gücü olan eğitim ve düşüncenin, bu gücü her bir bireyin zihninde, kendi mutluluğu ile bütünün iyiliği arasında ayrılmaz bir ortaklık kurmak için kullanılması gerekir...” Mill’e göre birey bu tavır doğrultusunda, genelin mutluluğunu tehlikeye atacak davranıştan kaçınır ve genelin mutluluğunu amaçlayan eylemin isteğinin her bireyin içinde olması gereken bir davranış güdüsü olduğunu kabul eder. Tüm bireyler kendisinin toplumsal bir yaratık olduğuna yönelik düşüncesi, onun kendi hisleri ve hedefleri ile hemcinslerinininkiler arasında bir uyum olması gerektiğini doğal ihtiyaçlarından biri gibi görmesine neden olur (Mill, 2021: 62). Mill ortak faydalar ve toplumun daha yüksek mutluluğu için yeri geldiğinde kişinin bireysel mutluluğundan vazgeçmesi gerektiğini vurgular. Faydacı ahlak anlayışı, insanların kendi en büyük iyiliğini başkalarının en büyük iyiliği için feda etme gücü olduğunu savunur (Mill, 2021: 40). Mill’e göre kendisini feda edip fedakârlıkta bulunan bireyler, bunu sadece toplumun mutluluğu için yapmalıdır, başkabir nedenle yapılmamalıdır. Ona göre yaşamda, kişisel zevklerinden feragat edip de dünyadaki mutluluk miktarını arttırmaya katkı sağlayan insanlar her türden saygıyı hak ederler. Buna bir bireyin şehit olmasını örnek verebiliriz. Yaşadığı topraklar ve toplumun güvenliği için kendi yaşamından vazgeçmek Mill için saygı duyulması gereken bir erdemliliklerdir. Mutluluk arzu edilmektedir fakat insan

aynı anda toplumsal sağduyu, irade ve fedakârlık gibi duyguları da barındırmaktadır. Bu nedenle başkalarının mutluluğu söz konusu olduğunda kişi bireysel mutluluğunu bir kenara atabilmelidir (Möngü, 2015: 28).

Mill kendi faydacı kuramını netleştirmek için kişinin mutluluğu ve toplumsal refah arasındaki ilişkiyi daha açık hale getirme ihtiyacı duyar. Kişi kendi mutluluğu ile başkalarının mutluluğu arasında kaldığında bu seçime önyargısız ve tarafsız bir biçimde yaklaşmalıdır. Mill, bu yaklaşıma dayanarak faydacılığı açıklarken şu iki kurala da değinir. “...fayda, birincisi, yasaların ve toplumsal düzenlemelerin her bir bireyin mutluluğunu ya da (pratik açısından söylenecek olursa) çıkarını bütünü çıkarı ile mümkün olduğunca uyum içerisinde belirlemesi gerektiğini söyler” (Mill, 2021: 41). Bir diğerini ise şöyle açıklar: “... insan karakteri üzerinde çok geniş bir gücü olan eğitim ve düşüncenin, bu gücü her bir bireyin zihninde, kendi mutluluğu ile bütünü iyiliği arasında ayrılmaz bir ortaklık kurmak için kullanılması gerekir...” Mill’e göre birey bu tavır doğrultusunda, genelin mutluluğunu tehlikeye atacak davranıştan kaçınır ve genelin mutluluğunu amaçlayan eyleme dair isteğin her bireyin içinde olan bir güdü olarak kabul eder. Kişisel çıkarın ya da bireysel mutluluğun genelin mutluluğuna karşıt olması gerektiği düşüncesi yanlıştır. Tüm bireyler başkalarının da toplumsal bir varlık olduğuna dair bilinçli olduğunu düşünmelidir. Böylece birey kendi hisleri ve hedefleri ile diğerlerinininkiler arasında kendiliğinden bir uyum olması gerektiğine inanmalıdır (Mill, 2021: 62). Böylece fayda ilkesi bireyler arası bir karşılıklılık ilkesini de içermiş olur. Buna ek olarak Mill ortak yararlar ve toplumun daha yüksek mutluluğu için yeri geldiğinde kişinin bireysel mutluluğundan vazgeçmesinin faydacı ilkeye aykırı olmayacağını vurgular. Faydacı ahlak anlayışı, insanların kendi en büyük iyiliğini başkalarının en büyük iyiliği için feda etme gücü olduğunu kabul eder (Mill, 2021: 40). Mill’e göre fedakârlık kendi başına iyi değildir. Fedakârlıkta bulunan bireyler, bunu sadece toplumun mutluluğu için yapmalıdır, başka bir nedenle yapmamalıdır. Ona göre yaşamda, kişisel zevklerinden feragat edip de dünyadaki mutluluk miktarını arttırmaya ay da acıyı azaltmaya katkı sağlayan insanlar her türden saygıyı hak ederler. Buna bir bireyin şehit olmasını örnek verebiliriz. Yaşadığı topraklar ve toplumun güvenliği için kendi yaşamından vazgeçmek faydacı ilke gereği

iyidir. Böylece şu çıkarımı yapmak Mill'in feminizmini anlamamıza da yardım edecektir: Faydacı ilke gereği, eğer toplumun bir kesimi (kadınlar) yapılan ayrımcılık ve baskı sebebiyle mutsuzluk içindeyse diğer bireylerin bu kesimin mutluluğunu da içine alan genel mutluluk uğruna bazı fedakarlıklarda bulunmaları yanlış olmayacaktır. Böylesi bir fedakarlığı gerçekleştirebilmek için Mill'in önerdiği yol "genel karakter soyluluğu"nun geliştirilmesidir (Mill, 2021: 34). Böylece Mill'in faydacı etiğinin yalnızca tek tek edimlere yönelik bir ilke önermediğini fakat tüm edimleri belirleyecek bir karakter eğitimi üzerinde durduğu söylenebilir.

Mevcut acıların giderilmesinden haz kavramına döndüğümüzde Mill'in haz anlayışının Bentham'dan ayrıldığını görürüz. Mill ve Bentham, kişinin daha yüksek derecede haz veren ya da en düşük düzeyde acı veren eylemi seçmesi gerektiği konusunda aynı noktada buluşurken Mill hazları sınıflandırması ile Bentham'dan ayrılır.

Öncelikle, insanların kişisel haz isteğiyle hareket ettiği anlayışı (psikolojik hedonizm) Bentham'ın benimsediği ama Mill'in reddettiği bir anlayıştır. Mill, yüksek ve alçak hazlar arasında hem nitel hem de nicel farklar olduğunu iddia eder. Daha da önemlisi, yararlı olan, haz değil mutluluktur. Haz mutluluğun bir özelliği, onun varlığının ampirik onaydır (Capaldi, 2011: 274).

Hazlar arasında yüksek haz-aşağı düzey haz gibi hiçbir ayrım yapmayan, her haz türünü aynı ölçüde iyi ve değerli bulan Bentham'ın aksine Mill, hazlar arasında bir ayrım yapar. Mill'e göre hazzı yalnızca hayvanlarla da paylaştığımız bedensel ya da duysal hazlara indirgemek faydacılığa yapılan itirazların da nedenidir. Hazlar arasında niteliksel ayrım yapılmaması insanların domuzlarınkinden farklı hazlara sahip olamayacağını kabul etmektir (Mill, 2021: 29). İnsanlar hayvanların arzularından ve tatminlerinden daha yüksek yetkinliklere sahiptir. Bu yüzden, ona göre, hazlar niteliklerine göre ayrıştırılmalıdır ve bazı entelektüel, estetik ve ahlaki nitelikteki daha yüksek düzeydeki hazlar salt hayvani içgüdülerin tatminine tercih edilmelidir (Cevizci, 2016: 502). Mill Epikürcüler de dahil hazzı düşünürlerin bazı hazları diğerlerinden nitelik bakımından üstün gördüğünü ve faydacı yazarların da zihinsel hazları masrafsızlık, güvenilirlik ya da süreklilik bakımından tercih ettiğini belirtir (Mill, 2021: 30). Kısaca bazı tür hazların diğerlerinden daha arzu edilir ve daha değerli olduğu olgusu faydacı ilke ile uyumludur.

Mill, anlama yetisinin, insani hislerin, hayal gücünün ve ahlaki duyguların da haz kaynağı olabileceğine değinir (Mill, 2021: 30). İnsan yüksek yetilere sahip bir varlık olduğu için yetileri ve kapasiteleri gereği peşinde olduğu tatminler bir hayvanın, cahilin ya da meczubun hazlarından daha farklıdır. Mill yetilerinin farkında olan bir insanın bir hayvanın hayvansal hazların bütününe ulaşabileceğini bilse bile bir hayvanın yaşamını asla yeterli bulamayacağını, bu hayatın onu tatmin etmeyeceğini düşünür. Çünkü böyle bir yaşam gurur ya da özgürlük sevgisi de diyebileceğimiz “haysiyet duygusu”na ters düşer. “[B]u duygu gerçi hiçbir zaman tam olarak olmasa da kimilerinde, kendi yüksek yetileri oranında ve bunların mutluluklarının çok temel bir parçası olmaları açısından güçlüdür...” (Mill, 2021: 31). Yüksek hazları tatma kapasitesi olmayan bir varlık (hayvanlar) ya da bu kapasitesi olan ama bunları hiç tatmamış biri bu hazların eksikliğini de hissetmez. Fakat yüksek kapasitelerinin farkında olan biri hayvansal hazlar tadacağı yaşam yerine bu hazların olmadığı insani bir yaşamı tercih eder. Mill şöyle yazar:

Mutlu bir domuz olmaktansa, mutsuz bir insan olmak yeğdir; mutsuz bir Sokrates olmak da mutlu bir aptal olmaktan iyidir. Eğer aptal ya da domuz bundan farklı bir görüşseyse, bu onların sorunun sadece bir yanını bilmelerinden ileri gelir. Ötekiler ise her iki yanı da bilmektedirler (Mill, 2021: 32).

Mill hazları miktar dışında ayırt etmeyi sağlayan, birinin yüksek haz değerinin ise aşağı haz olarak belirlenmesini sağlayan şeyin ikisini de tatmış olanların ilkinin değerine tercih etmesi olduğunu yazar: “İki hazdan, her ikisini de tecrübe etmiş kişilerin hepsinin ya da neredeyse hepsinin, onu tercih etmek için herhangi bir hissi ya da ahlaki yükümlülükleri olmaksızın, kendisini seçtiği haz daha arzulanır olandır” (Mill, 2021: 30). Birey her iki hazzı da göz önünde bulundurup, biri nicelik olarak daha fazlayken hoşnutsuzluk oluşturacağını bilmesine rağmen yine de değerini üst konuma yerleştirip, mecburiyet olmaksızın onu seçiyorsa; bu durum hazlar arasında nitelik farkı olduğunu kanıtlar. O, yüksek hazları entelektüel hazlar olarak niteler ve aşağı hazları yüksek hazlara oranla daha az zihinsel çaba gerektiren hazlar olarak tanımlar (Mill, 2021: 30). Örneğin, yürüyüş yapmak, hamburger yemek, futbol oynamak gibi eylemlerden aldığımız hazlar aşağı haz sayılabilecek iken kitap okumak, şiir- müzik dinlemek gibi eylemlerden aldığımız hazlar ise yüksek hazlar sayılabilir.

Sonuç olarak, yüksek ve aşağı hazlar ayrımı ile birlikte, Mill'in, iki eylem arasında seçim yapmak zorunda kalan bireye, Bentham gibi bir haz hesabı şablonu sunmadığı söylenebilir. Yine de ahlaki seçimler için bireye gösterdiği yol bir yöntem olarak adlandırılacak olursa, onun önerdiği birinci yöntem, bireyin gözlem yapmasıdır. İki eylem arasında seçim yapmak durumunda olan kişi, hangi eylemi seçmesi gerektiğiyle ilgili gözlem yapmalıdır. Gözlem yaparken dikkat etmesi gereken şey, bu eylemlerden elde edeceği hazlardan hangisi o hazları deneyimleyen kişilerin hepsi ya da birçoğu tarafından, hiçbir ahlaki sorumluluk duygusuna bağlı kalmaksızın tercih edildiğidir. Mill'in önereceği ikinci yöntem ise ehil yargıçlar (*competent judges*) adını verdiği kişilerin neyi seçtiğine dikkat etmektir (Aydın, 2013: 154). Bu yargıçlar her iki eylemden de elde edilecek hazları bilen kişilerdir ve henüz belirli hazları tatmamış kişilerin tercihleri için rehber olabilir. Mill ayrıca seçimin zorlama ile değil de özgür irade ile yapılmasına büyük önem verir. Mill kendi sunduğu yol bir öneridir. Bu yüzden bir kişi Mill'in önerdiği yöntemleri kullanarak bir eylemin doğru olduğunu belirlese ve buna rağmen başka bir eylemde bulursa bu Mill'e göre kabul edilirdir çünkü kişi özgür iradesi ile seçim yapmıştır.

Mill ahlak kuramını ortaya koyarken özgür irade ile birlikte ahlaki yükümlülüğe vurgu yapar. Mill'in faydacılığına göre bizler topluma elimizden gelen yüksek mutluluğu sağlamak için ahlaki olarak yükümlüyüz. Mill, *Faydacılık*'ta faydacı ilkeye dair neden yükümlü olduğumuz konusunu üçüncü bölümde incelemiştir. Genelin mutluluğunu sağlamaya neden mecbur olalım? Faydacı ilkeye uyma yükümlüğümüzün kaynağı nedir? Mill için fayda ilkesi, diğer tüm ahlak kuramlarının ilkeleriyle eşit ölçüde yaptırıma sahip olabilir ve o, eylemlerimizi düzenleyen bu yaptırımları içsel ve dışsal yaptırımlar olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirir (Mill, 2021: 54). Dışsal yaptırımlar, insanın evrenin yaratıcısı ve hemcinsleri tarafından beğenilme ve onaylanma isteğinden ya da korkudan kaynaklanır. Böylece ödül ve ceza ile bağlantılıdır. Tanrıya ya da diğer insanlara karşı duyulan sevgi ya da korku bizi bencilce davranmamaya zorlar. Hemcinslerimizin mutluluğuyla yükümlü hissederiz çünkü kendi mutluluğumuzu bile düşünsek başkalarının bizim mutluluğumuza katkıda bulunacak davranışlarını överiz ve destekleriz. İnsan mutlu olmak ister bu nedenle kendi mutluluğunu arttıracığı için de başkasının

mutluluğu için gerekli şeyleri yapmasının zorunluluğunu fark eder. Tanrıdan kaynaklı yaptırıma gelecek olunursa, faydacı ilke dini yaptırım içerebilir çünkü Tanrı'nın iyiliğine inanan insanlar, genel mutluluğa ulaştıracak olan iyinin de Tanrı'nın onayladığı ve istediği şey olduğunu düşünürler. Sonuç olarak, Mill'e göre, fiziksel ya da ahlaki oluşu fark etmeksizin Tanrı'dan ya da hemcinslerimizden gelen dışsal ödül ve cezanın gücü insanı her ikisine de kayıtsız bir biçimde bağlanmasını sağlar ve bu bağlılık faydacı ilke için bir zorlayıcılık taşır (Mill, 2021: 55).

Mill içsel yaptırımın zorlayıcılığının bir his olarak duyulduğunu yazar (Mill, 2021: 55). Ahlaki karakter geliştiğinde ve kaynağı ne olursa olsun, bir ödev ihlal edildiğinde miktarı değişiklik gösteren bir acı hissedilir. Bu acı ihlal edilen şeyin ihlal edilmemesi için içsel bir yaptırım olarak rol oynar. Mill bu hissin güçlü bir his olduğunu ve meselelerin büyüklüğüne göre ondan kaçınılmasının söz konusu olmadığını düşünür. Bu his diğer her şeyle ilgisinden koparılabilir yalnızca ödev ile ilişkilendiğinde vicdan olarak adlandırılır. Vicdan ise bir ödevi ihmal ettiğimizde gelen yoğun suçluluk ve pişmanlık ile el ele ilerler. Sonuç olarak Mill için tüm ahlakiliğin içsel yaptırım kaynağı olarak düşünülen öznel his, vicdani his, faydacı ilke için de bir yaptırım kaynağıdır. Faydacı ilkeyi benimsemiş ve karakter soyluluğu taşıyan kişi ilkeye aykırı davrandığında vicdanen rahatsız olur ve pişmanlık duyar (Mill, 2021: 56).

Dışsal ve içsel yaptırımlar bizi toplumsal yaşamda daha dikkatli ve özenli davranışlarda bulunmaya iter. Fakat fayda ilkesinin nihai yaptırımı; yani fayda ilkesine uymaya bizi nihai olarak zorlayan şey, içimize eğitim yolu ile yerleştirilmiş ve iyinin bir parçası haline gelmiş toplumsallık hissidir (Mill, 2021: 62). Fikir ve kültür ayrılıkları ne olursa olsun, insan kendi hedefi ve hissi ile diğerlerinin hedeflerinin ve hislerinin, kendi mutluluğu ile diğerlerinin mutluluğunun çatışamayacağına derinden inanır. Faydacı kişinin, toplumsal bir varlık olduğuna dair inancı derinlerde kök salmıştır ve o yerleşik bir birlik hissine sahiptir. Bu inanç ve his onu, kendini diğerlerinden ayırmamaya, başkalarının amacını kendi amacı olarak göremeye, genel olarak mutluluğu arttırmaya ve eşitlerin çıkarlarına saygı duymaya zorlar. Faydacılığın nihai yaptırımı, birlik ve eşitlik hissi, eşitsizliğe sebep olan cinsiyet ayrımının da

ortadan kaldırılması için bir yaptırım olarak düşünülebilir.

Mutluluk, haz, acı, fayda ve ahlaki yükümlülük kavramlarının yanında Mill'in ahlaki görüşünün anlaşılmasına yardım edecek son kavram adalet kavramıdır. Adaletin genel faydanın bir türü olduğunu düşünen Mill, onun kaynağını daha yüksek bir mercide arayan, ona özel bir köken arayan kuramlara karşı çıkar. Adalet diğer tüm ahlaki gereklilikler gibi belirli ahlaki gerekliliklerden oluşur. Mill adaleti şöyle tanımlar: "... adalet, toplu olarak gözetilen, toplumsal fayda ölçüğünde üstte yer alan ve bu yüzden diğer her şeyden daha fazla yükümlülüğü olan belirli ahlaki gerekliliklere verilen isimdir" (Mill, 2021: 99). İnsanın birbirine zarar vermesini engelleyen ahlaki kurallar her zaman diğer ahlaki kurallardan daha hayatidirler. Adalet de böyle olduğundan faydacı etik içinde en başat ve kutsal yere sahiptir (Mill, 2021: 93). Adaletin, faydadan bağımsız bir tanımının yapıp yapılamayacağı adaletsiz deneyimler ya da durumların ortak özelliklerine bakılarak yapılabilir (Mill, 2021: 73). Mill üzerinde anlaşmaya varılamayan farklı adaletsizlik durumları tespit eder. Örneğin bir kişiyi özgürlüğünden, mülkiyetinden ya da yasanın atfettiği haklarından mahrum etmek adaletsizdir. Fakat Mill belirli bir hak tanıyan yasanın da kötü bir yasa olabileceğini tartışmaya açar. Böylece o yasaya uyulması değil yasanın ihlal edilmesi adaleti sağlayacak olabilir. Kısaca, birinin işine yararken diğerine kötülüğü dokunan yasalar, yani adaletsiz yasalar olabilir. Dolayısıyla, yasaya uygun olmak adaletin ölçütü değildir (Mill, 2021: 74). Mill'in adaletsiz olarak sıraladığı diğer edim ya da durumlar, bir insanın hak etmediği iyiliği edinmesi ya da hak etmediği kötülüğü görmesi, birine verilen sözün tutulmaması, taraflı olunması, eşitliğin gözetilmemesi gibi durumlardır. Genel zihinsel yapının en kolay kavrayacağı birinin hak etmediği bir iyilik ya da bir kötülükle karşılaşmasının adaletsiz olduğudur. İnsanın neyi hak ettiği sorusuna dair Mill şöyle yazar: "Genel olarak söylenecek olursa bir kişi doğru olanı yapıyorsa iyiyi, yanlış olanı yapıyorsa kötüyü hak ettiği düşünülür" (Mill, 2021: 75). Yine benzer bir şekilde, şüphe getirmeksizin birine verilen sözü tutmamak adaletsizlik olarak görülür. Karşı tarafı bir davranışımızla beklentiye soktuysak ve bu beklentiye boşa çıkardıysak, bir sözleşmeyi ihlal ettiysek adaletsizce davranmış oluruz. Bir diğer örnek olan tarafsızlığın ihlalinin adaletsizlik olarak görülmesidir. Meselelerde taraflardan

birine, diğetine göre öncelikli davranmak adil değildir. Tarafsızlık düşüncesi eşitlik ile bağdaşır. Eşitlik kavramının adalet kavramının özünü oluşturduğu düşünülür ve hem adalet anlayışında hem de onun uygulanışında tamamlayıcı öge olarak bulunur (Mill, 2021: 76). Mill listeleyip gözden geçirdiği adaletsizlik örneklerinde, genel fayda dışında, başka bir kaynağı ima eden genel bir ortaklık bulamaz. Mill'in adaleti tartışırken ısrarla vurguladığı ise adaletin hukuki bir hakla ilgili olmadığı, yasaya uygun olmak anlamına gelmediği ve adalet talebinin “ahlaki bir hak” olduğudur (Mill, 2021, 74). Mill şöyle yazar: “Adalet sadece doğru olanı yapmak ve yanlış olanı yapmak anlamına gelmez, aynı zamanda bazı bireylerin bizden kendi ahlaki hakkı olanı talep etmesi anlamına da gelir” (Mill, 2021: 82).

Mill'e göre “[a]dalet düşüncesi iki şeyi varsaymaktadır; bir davranış kuralı ve kuralı yaptırım olarak dayatacak bir duygu. İlkinin tüm insanlık için ortak ve onların iyiliğine olduğu varsayılmalıdır. Öteki (yani duygu) ise kuralı ihlal edenlerin çekebilecekleri cezaya ilişkin bir arzudur” (Mill, 2021: 85). Adalet duygusunu oluşturan unsurlardan biri kötülük ya da zulüm yapmış birinin ceza almasına dair arzu iken diğeri mazlumların var olduğu bilgisidir. Cezalandırma arzusu ya da kin ve kisas duygusu kendiliğinden ahlaki değildir (Mill, 2021: 84). Bu adalet hissinin ahlakiliği, toplumsallık hissi ile, toplumsal duygudaşlık ile özel bağından gelir. İnsanlar tüm varlıklarla duygudaşlık kurma yetisine sahiptir. Bir kişi kendi kabilesindekilerle, ülkesindekilerle hatta tüm insanlık ile duygudaşlık kurar ve duygudaşlık sayesinde onların amaçlarını kendi amaçları olarak görür. Duygudaşlık sayesinde kişi, kendisi ve ait olduğu topluluk arasında bir çıkar birliği olduğunu kavrar ve genel faydaya yönelir. Böylece duygudaşlık kurulanlara ve amaçlarına zarar veren şeyler, zarara kaşı koyma ve karşılık verme itkisini harekete geçirir. Dolayısıyla, zarara kötülükle karşılık verme toplumsal bir birlik hissi ile birleşerek ahlakileşir ve ahlaki adalet talebini oluşturur.

Mill'in faydacılığının temel unsurlarının tartışıldığı bu bölüm bir sonraki bölümde tartışılacak olan Mill'in cinsiyet ayrımcılığını önlemek için öne sürdüğü faydacı feminist çözümün ahlaki temellerini aydınlatmıştır. Öncelikle Mill'in faydacılığının negatif faydacılık olduğu görülmüştür ve Mill'in toplumdaki hazların arttırılmasındansa mevcut acıların giderilmesine

önem verdiği vurgulanmıştır. Mill'in genel mutluluk kavramı toplumda mutluluğa erişmeyi sağlayan olanaklardan mahrum kalanların bu olanaklara ulaştırılmasını ima eder. Faydacı ilke gereği kadınların mahrum kaldı olanaklar onlara sağlanmalıdır. Bununla birlikte, Mill'in adalet kavramı yasaya uygunluk anlamını aşar çünkü Mill'e göre adaletsizliğe sebep olan kötü yasalar mümkündür. Toplumda kadınlara eşitsiz davranılmasını sağlayan yasaların olanağı ve bu yasalara karşı çıkma talebi de gerekçelendirilmiştir. Son olarak Mill, *Faydacılık* eseri boyunca doğal hislerden, içgüdülerden bahsediyor olsa da çoğu doğal sayılan hissin özellikle ahlaki hislerin sonradan eğitimle kazanıldığını vurgular. Örneğin faydacı ilkeyi uygulamayı sağlayan birlik hissi sonradan edinilmiştir fakat doğalmışçasına ya da bir içgüdüymüşçesine benimsenebilir. Mill'in doğal olana karşı çekincesi kadın erkek arasındaki eşitliği doğaya dayandırmaktansa ahlaki hak dediği şeye dayandırmasıyla sonuçlanır. Kadınların eşit haklara sahip olması zorunluluğu onların faydacılık gereği ahlaki haklarının savunulmasıdır. Mill *Faydacılık*'ta adalet kavramını incelediği bölümü tarihsel olarak adil olanın değişebileceğini vurgulayarak bitirir. Bu toplumsal gelişmeye de kapı aralar. Tüm toplumsal gelişime bir geleneğin, kanunun ya da yasanın toplum için zorunlu olduğu düşüncesinden evrensel olarak adaletsiz ve zalimce olduğunun fark edilmesinden oluşur. (Mill, 2021: 98). Böylece Mill kadınların köleliğine sebep olan yasaların tarihsel olarak yanlışlığının fark edileceğine inanmaktadır.

3. MİLL'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Mill, 1859 yılında basılan, *Özgürlük Üzerine* adlı eserinde özgürlüğün onun için ne ifade ettiği, özgürlüğün birey ve toplumun mutluluğu için neden gerekli olduğu ve özgürlüğün iktidar tarafından hangi durumlarda kısıtlanabileceği konuları üzerinde durur. Bu eserde Faydacılık adlı eserinde ele aldığı fayda kavramını, siyasi düzenlerin değerlendirilmesi için ölçüt olarak kullanır. Dolayısıyla Mill'in iki önemli çalışması olan *Faydacılık* ve *Özgürlük Üzerine* arasında şöyle bir bağlantı vardır: Mill'e göre özgürlük birey için de toplum için de faydalıdır, talep edilmesi ve savunulması gereken bir değerdir. Mill özgürlüğün, değerini faydacı ilke üzerinden kazandığını düşünür yani özgürlüğü değerli kılan mutlulukların artması anlamına gelen faydadır. Mill, toplumda bireylerin birbirlerinin seçimlerine ve yaşam biçimlerine saygı duyduğu sürece bireylere gelişim ve yetkinleşme alanı açılabilceğini ve ancak bu sayede toplumsal ilerlemenin gerçekleşebileceğini savunur.

Faydacı ilkeye göre ideal olarak en iyi yönetim şekli, uzun ya da kısa vadede bireylere en fazla miktarda mutluluk veren ya da en yüksek miktarda acıyı azaltan yönetim şeklidir. Ona göre toplumu iyiye götüren en iyi yönetimde tüm halkın katılımı mevcut olmalıdır; en ufak kamusal bir görev bile olsa her türden katılım faydalıdır (Mill, 2017: 117). Böylece Mill'e göre en iyi yönetim biçiminin demokrasi olduğu söylenebilir. Demokraside insanlara sunulan siyasi ve toplumsal katılım imkanın, bireylerin seçimlerini ve özgürlüğünü genişletmesi nedeniyle bireysel gelişime de izin vereceği açıktır.

Onun bireysel özerklik ve çeşitlilik anlayışına göre her birey kendi hayatını kendi seçtiği hayat planına göre sürdürme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Demokrasi farklılıkları ve çeşitliliği koruyarak özgürlüklere en müsait siyasal ortamı sağlayan ve aynı zamanda da bireysel ve toplumsal çıkarlara ve mutluluğa en elverişli olan sistemdir (Bayram, 2014: 60).

Mill'in demokrasi savunusunda önemli bir nokta vurgulanmalıdır. Faydacı ilke Mill'im demokrasiyi savunmasını sağlarken aynı zaman da demokrasinin eksik yönlerini de ortaya koymasını sağlar. Mill var olan yönetim biçimleri arasında en ideal olanının demokratik yönetim biçimi olduğunu öne sürse de onu bireysel ve toplumsal mutluluğun artırılması bağlamında işe yararlılık

bakımından değerlendirdiği için fayda ilkesiyle örtüşmediği durumda ondan vazgeçilebilecektir. Temsili bir demokrasinin herhangi bir kurumda ya da onu kontrol eden kamuoyunda zekânın düşük olması ve yasaların belli bir sınıfa ait çoğunluğa yönelik olması bir tehlike barındırır. Bu nedenle az ya da kısıtlı bir oy ile temsiliyetin demokratik karakteri sınırlandırılmalıdır. “Gerçekten eşit bir demokraside, toplumun her kesimi orantısız değil, orantılı bir şekilde temsil edilir” (Mill, 2017: 181).

Mill’e göre toplum, ayrı bağımsız bir varlık alanı oluşturmaz ve kendisini oluşturan bireylerden daha fazla bir şey değildir. Bu durumda da kamusal fayda ölçülürken toplumdaki konumuna bakılmaksızın herkes (kadınlar ve işçiler dahil) eşit bireyler olarak görülmelidir (Tüzen, 2014: 43). Siyasi iktidarın önereceği ve uygulanmasını sağlayacağı her karar bireysel mutlulukların toplumsal mutluluğa katkısı hesaba katılarak düşünülmelidir. Kamu çıkarı gereği, hesaplama sonucunda eğer mutluluğun toplamı acıdan büyük ise siyasi ve toplumsal karar uygulanabilir. Toplumsal mutluluğun iki ayrı şekilde arttırılabileceği düşünüldüğünde siyasi iktidarın iki görevinin olduğunu ve bunlar için ayrı ayrı çalışabileceğini savunabiliriz. İlki acıyı azaltarak mutluluğu arttırmaktır. Bu amaç için siyasi iktidar başkalarına zarar ve acı veren eylemleri engeller, kontrol altında tutmak için çeşitli cezalar uygular. İkincisi ise iyi yaşama olanaklarını arttırarak toplumdaki mevcut mutluluğu arttırmak. Bu iki amacın özgürlükle ilişkisi düşünüldüğünde her ikisinin de bir vatandaşın bir başkasının özgürlüğünü kısıtlamadığı müddetçe özgür olmasının sağlanması gerektiği fikrinde bulunduğu görülür. Mill siyasi iktidarın bireysel özgürlük ile ilişkisini nasıl detaylandırır?

Mill insan özgürlüğünün üç özel alanından bahseder. Bu alanlardan birincisi, mutlak düşünceyi ve duygu özgürlüğünü gerektiren insan bilincinin kendi iç alanına dahil ettiği vicdan özgürlüğüdür. İkincisi, zevklerimiz ve uğraşlarımız gibi kişisel hobilerimizi devam ettirmedeki özgürlüğümüzdür. Birey kendi yaşam yolunu başkalarını etkilememek şartıyla kendi tasarlayabilmelidir. Üçüncü ve son alan ise toplumda başkalarına zararı olmayacak herhangi bir amaç doğrultusunda bir araya gelme özgürlüğümüzdür. Mill’e göre hükümetin biçimi ne olursa olsun, bu özgürlüklere saygı gösterilmediği ve bu özgürlükler hiçbir şarta bağlı kalmadan var olmadığı

sürece bir toplumu özgür olarak nitelendiremeyiz.

3.1. Düşünme, İfade ve Eylem Özgürlüğü

Mill'in düşüncesinin temeline toplumun mutluluğu için bireyi ve onun özgürlüğünü koyduğunu ifade etmiştik. Mill bireysel özgürlük kavramını *Özgürlük Üzerine* eserine giriş yaparken bireysel alan olarak ayırdığı alan içine düşen üç farklı özgürlük biçimini ayırarak detaylandırır. Burada tartışmaya açtığı konu bireysel alana müdahalenin olasılığı ve sınırlarıdır. Bireysel alana düşen ilk özgürlük düşünce özgürlüğüdür. Mill'e göre düşünce özgürlüğü, insanlığın düşünsel mutluluğu için zorunludur. Bunu da birbiri ile bağlantılı dört ayrı nedene dayandırır. Birincisi, kendimizi yanılmaz saymamalıyız. Hiçbir düşünce susturulmamalı çünkü bahsi geçen düşünce, kesin doğru olduğunu düşündüğümüz kendi düşüncemize rağmen doğru çıkabilir. İkincisi, susturulan düşüncenin yanlış olduğunu varsaysak bile içinde bir doğruluk payı olabilir. Düşünce sürecimizin doğru bir şekilde tamamlanması birbirine zıt düşüncelerin etkileşimiyle ortaya çıkabilir. Üçüncüsü, tartışılmaz görünen düşünce kesinlikle doğru olsa bile ona karşı çıkılmasına tahammül edemez ve tartışmayı kabul etmezsek bu bir önyargıya dönüşür. Dördüncüsü ise, başka düşünceleri hesaba katmazsak ve akıl ile sorgulanabilir olduğunu düşünmezsek yargılar akıl ile açıklanması yasaklanan dogmalara dönüşür.

Mill'e göre, yalnızca bir kişi haricinde kalan insanların tamamı aynı düşüncede olsalar bile insanların tümünün o bir kişiyi susturmaya hakkı yoktur (Mill, 2021: 25). Hiçbir düşünce susturulmamalıdır; fikir doğru da olsa yanlış da olsa dile getirilmelidir. Mill'e göre bastırmaya çalıştığımız bir düşüncenin yanlış olduğundan hiçbir zaman emin olamayız ki bundan emin olsak bile yine de onu susturmaya çalışmamız büyük bir kötülüktür. Dile dökülmek istenen bir düşünceyi susturmak gelecek nesillere de haksızlık etmek olur. Düşünceler dile getirildiğinde iki varsayım söz konusudur: Düşünceler ya doğrudur ya da yanlıştır. Eğer öne sürülen düşünce doğru ise ve insanlar onu düşünmekten mahrum ediliyor iseler, kendilerinde mevcut olan yanlış düşünceyi bu doğru düşünce ile değiştirme fırsatından yoksun bırakılmış olurlar. Diğer varsayıma değinecek olursak, bahsi geçen düşünce yanlış olsa bile yine de dile getirilmelidir çünkü yanlış düşünce, dile getirildiğinde doğru düşünce dile

getirildiğinde kazanılacak olan faydayla aynı derecede büyük bir fayda elde edilmiş olur. Doğru düşünce ile yanlış olan düşüncenin çatışması sonucunda ortaya çıkacak olan, doğrunun daha anlaşılır oluşundan, daha canlı etki bırakmasından mahrum kalınmamış olur. Bu nedenle hiçbir düşünce ortadan kaldırılmamalıdır. Mill'in yanlış ve doğru düşüncelerin ikisinin de özgürce açıklanması gerektiğine dair çözümlemesinin faydayı ölçüt aldığı görülmektedir. Mill, ifade edilen düşüncenin bu iki temel varsayımda bile toplumun iyiliği için olduğunu düşünür ve bunlara imkân sağladığı gerekçesiyle özgürlük onun için önemlidir. Böylece yanlış bir düşünce bile toplum için faydalıdır. Düşünce özgürlüğünün korunmasının devletin görevleri arasında olduğunu düşünen Mill şöyle yazar: “Faydalı olan birçok inanç vardır ki, toplumun diğer çıkarlarının korunması kadar bu düşüncelerin tutulması da hükümetin görevleri arasındadır” (Mill, 2021: 33).

Mill'in düşünce ve ifade özgürlüğünü değerlendirirken dikkat çektiği bir diğer nokta düşünme ve tartışma arasındaki ilişkidir. Düşünce özgürlüğü tartışma özgürlüğünü getirir. Düşünce özgürlüğü her birey için gereklidir; çünkü farklı fikirler bakış açımızı değiştirebilir, doğru sandığımız inançları düzeltmemize olanak sağlayabilir, bir tartışma ortamı yaratarak bizleri geniş düşünebilme yetisine ulaştırabilir. Akıllı insan, kendi aklına bel bağlamayarak eleştiri olanaklarına fırsat verir, tartışma kapılarını sürekli açık bırakır. Mill'e göre, en fazla güven duyduğumuz inançları ancak herkesi onların asılsız olduklarını kanıtlamaya sürekli davet ederek koruyabiliriz (Mill, 2021: 32). Bu tür fikir çatışmalarına izin verildiğinde, sonucu ne olursa olsun, gerçeğe ulaşma yolunda tüm imkanlar değerlendirilmiş olur. Eğer tartışma alanı açık bırakılırsa bu, insanlığı daha iyi koşullara ulaştıracak doğruların olduğuna inanmak anlamına gelecektir. İnsan aklı bu doğruyu kavrayabileceği hale geldiğinde insanın daha iyi bir yaşam süreceği ümit edilir. O süreç boyunca da bu doğruya yaklaşırken insanlığın belirli bir zaman diliminde sahip olabileceği kadar iyi yaşamı elde etmiş olduğuna güven duyulabilir (Mill, 2021: 32).

Köklü düşünceleri olan bir kimse düşündüğünün yanlış olabileceği ihtimalini gönülsüzce de kabul etse, şu anlayışla hareket etmelidir ki, kendi düşüncesi ne denli doğru olursa olsun, eğer o düşüncesi tamamen, sık sık ve korkusuzca tartışılmazsa, ona canlı bir hakikat olarak değil, ölü bir dogma(nas) olarak inanılır (Mill, 2021: 50).

Mill'e göre insan, doğru olarak adlandırdığı şeyleri hiç kuşku duymadan kabul etmemeli; bu düşünceyi dönüştürecek, çürütebilecek, gerçeğiyle değiştirebilecek her türden karşıtlığa kapısı açık olmalıdır. Tartışmadan uzak kalarak, mevcudiyetini bir ön yargı olarak sürdürüp, kendisine kanıt gerektirmeyecek bir inancı varsaymak akıllı bir varlık için doğru bir edim değildir. Düşüncelerimizden şüphe edebilmeli, onların üzerine tartışıp konuşabilmeliyiz. "...bütün düşüncelerin kısıtsız açıklanmasına, ılımlı olmak ve dürüst bir tartışmanın sınırlarını aşmamak koşuluyla izin verilmelidir" (Mill, 2021: 75). Doğru üslup, doğru tavırla, ılımlı bir yaklaşımla, olumlu eleştirinin bizlere fayda getireceği bir gerçektir. Olumsuz eleştiri gereksiz olsa da olumlu eleştiriye, Mill'e göre, her zaman açık olmak gerekir. Kısaca Mill'e göre düşünceleri tartışmak düşünce özgürlüğü kadar önemlidir çünkü bu eski düşüncelerimizi yenileri ile değiştirme imkanı tanır. Mill'in düşünce özgürlüğünü savunmasının en temel nedeni düşünce özgürlüğünün demokrasinin de temeli olmasıdır. Demokrasinin yarattığı bu serbestlik ortamı beraberinde toplumsal ilerlemeyi getirir. Toplumsal yaşamı içeren bir probleme, düşünce özgürlüğüyle birlikte öne sürülen farklı fikirler sayesinde, farklı pencerelerden bakılması, problemin farklı yönlerinin, birbirinden farklı kişiler tarafından, farklı iddialar ile tartışılması yönetime yansır ve bu da toplumsal faydayı artırır. Tartışma özgürlüğü toplumdan önemli düşünürlerin çıkabilmesi için gerekli ortamı sağlar. Bununla birlikte, sıradan insanların da mevcut düşünme seviyelerini mümkün olabilecek en yüksek noktaya çıkarmak için de fırsat oluşturulmuş olur. Mill şöyle yazar: "Düşünce özgürlüğü, yalnız başlıca ya da büyük adamlar yetiştirmek için gerekmez. Tersine; düşünce özgürlüğü ortalama insanların düşünerek ulaşma yeteneğinde oldukları çapa varabilmelerini olurlaştırmak için de yine o kadar, çok daha fazlası bile gerekir" (Mill, 2021: 48).

Mill, eserinin ikinci bölümünde düşünme ve ifade özgürlüğünden bahsettikten sonra üçüncü bölümde düşüncelerin eyleme dökülmesi konusuna geçiş yapar. İnsanların düşünmekte ve düşüncelerini çekinmeden dile getirebilmede özgür olamadığı durumda, kişinin entelektüel olarak ilerlemesinin kısıtlanacağı sonucuna ulaşmıştı. Mill, "Düşüncelerimizde serbest olduğumuz kadar eylemlerimizde de serbest olabilir miyiz?" sorusunu sorarak işe başlar.

Ona göre, belirli bir koşulu gerçekleştirdiğimiz taktirde düşüncelerimizde olduğu gibi eylemlerimizde de özgür olabiliriz. Bireylerin “[y]arar ya da zararının ancak kendilerine kalması durumu, kuşkusuz, olmazsa olmaz bir koşuldur” (Mill, 2021: 78). Bireylerin kendi fikirlerine uygun davranmalarında, eylemin sonuçlarının faydası ve zararı sadece kendilerini ilgilendirdiği sürece eylemi gerçekleştirmelerinde sorun yoktur.

Başkalarına haklı bir neden olmaksızın zarar veren eylemler, hangi türden olursa olsun, bunları desteklemeyen duygularca ve gerektiğinde, insanlığın eylemli karışmasıyla denetim altına alınabilir; daha önemli durumlarda ise mutlaka denetim altına alınmaları gerekir. Birey özgürlüğünün bu kadarlık kısıtlanmasına ihtiyaç vardır; birey kendini başkalarının başına bela etmemelidir. Ama birey, başkalarını kendi işlerinde rahatsız etmekten geri durur ve kendine aitişlerde sadece kendi eğilim ve akıl yürütmesine göre davranırsa, düşüncenin özgür olması gerektiğini kanıtlayan aynı nedenler, aynı bireyin, kendi düşüncelerini, rahatsız edilmeden, yarar ya da zararı kendisine ait olmak üzere, uygulamaya koymasına izin verilmesi gerektiğinin de kanıtları (Mill, 2021: 78-79).

Toparlanacak olursa, Mill’e göre insanlar düşünce, ifade ve tartışmada özgür olmalıdır fakat Mill davranış ve eylemin özgürlüğü ile ilgili aynı sınırsızlığı tanımaz. İnsan eylemleri, bu koşula bağlı kalmadığında; yani eylemlerin başkalarına zarar vermesi söz konusu olduğunda, düşünceler kadar serbest olmamalıdır. Daha doğrusu, Mill bu tarz eylemlerin denetim altında olması gerektiğini düşünür. Bireyin özgürlüğünün kısıtlanmasını yalnızca bu noktada gerekli bulur.

3.2. Yaşam Biçiminde Özgürlük ve Bireysel Gelişme

Mill’in, bireyselliğe olan vurgusu onun toplumsal ilerleme kavramıyla birlikte düşünülmelidir. Birey, kişiliğinin yetkinliği oranında hem kendisi hem çevresi için daha değerli olur. İnsanların çabalarını yönlendirmesi gereken, özellikle başkaları üzerinde etkili olmayı dileyenlerin yönelmesi gereken hedef güç ve gelişmenin bireyselliğidir. Bireyselliğin de iki adet koşulu vardır: birincisi özgürlük, ikincisi ise durumların çeşitliliğidir. Bunların birleştiği durumlarda, bireysel güç ve farklılıklar oluşur; bu farklılıklar da özgünlüğü doğurur. Mill’e göre özgünlük yani bir başkasına benzememe durumu, insan ilişkilerinde, toplumsal yaşamda çok değerli bir öğedir. Kişi kendini geliştirdiği oranda, kendisi için daha değerli olmakla birlikte başkaları için de daha değerli

olma yeteneğine ulaşmaktadır (Mill, 2021: 88). Bireyin kendi ışığının parlaması, toplumun diğer üyelerine de yansır. Mill, bireyselliğin serbest bir biçimde gelişmesinin, mutluluğun başta gelen koşullardan biri olduğunu düşünür. Mutluluğa ulaşma yolunda özgürlüğün, gerekli bir parça ve koşul olduğu gerçeğini kabul etmeli ve toplum olarak özgürlüğe az değer verilmesi tehlikesinden uzak durmalıyız. “Mill'e göre insan doğası hakkındaki temel gerçek, her birey kendi yaşamının sorumluluğunu ne kadar üstlenirse insanların da ancak o kadar dolu dolu yaşayabileceğidir” (Capaldi, 2011: 281).

Mill'e göre devlet, kendince belirlediği en iyi yaşam biçimini bireye dayatarak onun kişisel özgürlük alanına müdahale etmemelidir. Mill bireyin, kendi seçim hakkı olmasının gerektiğini ve kendi yaşama planını çevresindeki kimseye bırakmaması gerektiğini dile getirir. Kişinin kendi özüne uygun, kendi isteğiyle hareket edemediği, başkalarının gelenek ve göreneklerine göre şekillendiği yerde insan mutluluğuna ulaşmadaki öncelikli adımlardan biri olan ve hem bireysel hem toplumsal ilerlemenin öncülü olan bireysellik eksik kalır. Mill için bireysel gelişme, toplumsal gelişmenin de ön şartıdır. Kişi mutluluğa yalnızca kendi doğasını geliştirdiği ve bireyselliğini kazandığı takdirde ulaşabilir. Bu da seçenekler arasından tercihler yaparak kişi kendisine en uygun yaşam yolunu özgür iradesi ile belirlediğinde mümkün olmaktadır.

Mill'e göre bireysel özgürlük ve farklı yaşam biçimlerinin olmayışı geri kalmış bir toplum olmanın işaretidir. Onun için içerisinde farklı yaşam tarzlarını barındıran ya da en azından bu yaşam tarzlarına imkan veren topluluklardır. Mill'in vurguladığı gibi: “...başkalarına zarar vermemek koşuluyla, türlü yaradılışlara serbest yapıp etme alanı verilmeli; herhangi bir kimse çeşitli yaşama tarzlarını denemeyi kendince uygun bulursa, bunların değerini deneyimlemesine de imkan tanınmalıdır” (Mill, 2021: 79). İnsanlar arasında farklar o kadar önemlidir ki, “...onların yaşam biçimlerinde buna karşılık gelen bir çeşitlilik olmadıkça, onlar ne mutluluktan paylarını tam alırlar, ne de doğalarının yetenekli bulunduğu çapta bir düşünsel etik ve estetik boyanmaya erişebilirler” (Mill, 2021: 95). Toplum, farklı alanlarda farklı oranlarda gelişen eşit bireylerden oluşmalıdır. Bu durum bireylerin potansiyellerini kullanmalarına ve kendilerini geliştirmeleri için bütün bireylerin özgür olmalarına olanak sağlar. Her insan birbirinden farklı içsel

potansiyele sahiptir; bu yüzden, onları aynı ve tek bir koşula mecbur bırakmak doğru değildir. Her birey, kendine özel olduğu için insanların çeşitli biçimlerde ayrı tarzda yaşam sürmelerine izin verilmelidir. Bireyin gelişim yolu aslında bir nevi kişinin kendini keşfetme sürecidir, birey kendi yeteneklerini keşfetmeli ve kendi sınırları doğrultusunda uygun yaşam yolunu kendi seçebilmelidir. Etkinlikleri ve seçimleri bireye özgü olmalıdır çünkü gelişme bireysellikte mümkündür. İnsanların farklılıklarında devam ettirdikleri özgürlüklerinin korunmasını sağlayacak olan ilke ise hoşgörü ilkesidir. Çoğulculuğa hoşgörü ile ulaşmak mümkündür. Başka türlü ifade edecek olursak özerk bireyleri bir arada tutmanın ahlaki formülü hoşgörüdür (Aydoğan, 2018: 90). Toplum içerisinde farklılıklara saygı ve hoşgörü içerisinde yaklaşıldığı sürece, yaşam biçimlerinde çeşitlilik olması mutluluk getirir.

Mill kendi yaşam yolunu kendisi belirleyemeyen bireyin, başkalarının yönlendirdiği bir kukla olmaktan başka çaresi olmadığını düşünür. Kendi yaşam planını kendisi belirleyen birey ise tüm yetilerini kullanabilir hale gelir. Birey kendi eylemlerini, kendi akıl süzgecinden geçirerek, kendi karar mekanizmasını kullanarak, kendi duyguları doğrultusunda gerçekleştirdiği sürece bireyselliği artar ve özerk bir birey haline gelir. İnsan, kendisinde mevcut olan tüm potansiyeli kalıplara sokarak, bastırarak bir tekdüzeliğe sığdırmak yerine onu bir pırlata gibi işlemeli ve tüm çabasını onu geliştirmeye kullanmalıdır. Başkalarının çizdiği sınırlar içerisinde kendimizi hapsetmek, kendi imkanlarımızın getirdiği ölçüde bir ağaç gibi dallanıp budaklanmamızı engeller ve potansiyelimizin kısıtlandığı bir yaşam sürmemize neden olur. “Böyle bir kısıtlamaya boyun eğmek insanın bütün doğasını uyuşturup, köreltir. Her bireyin doğasına haklı bir olanak vermek için, çeşitli kimselerin ayrı tarzda yaşamalarına izin verilmesi koşuldur” (Mill, 2021: 89). Bireysel gelişimi tartışırken Mill’in muhafazakarlığa dair eleştirisini de buluruz. Mill’e göre potansiyelimizi ve eğilimlerimizi sınırlandıran gelenek-görenek baskısı ilerlemenin önünde bir engeldir. Toplumun ilerlemesi ve iyileştirilmesi için değişmeyen ve süreklilik taşıyan tek kaynak özgürlüktür. “...çünkü özgürlük yardımıyla, ne kadar birey varsa o oranda alabildiğine çok sayıda bağımsız iyileştirme merkezleri oluşur. Bununla birlikte, ilerlemeci ilke ister özgürlük sevgisi ister ilerleme sevgisi olarak, her iki durumda da hiç olmazsa bu

boyunduruktan kurtulmayı içerdiğinden, göreneğin erkine düşmandır...” (Mill, 2021: 98). Bizler değişebilir ve dönüşebilir olduğumuz sürece, aynı ölçüde de ilerlemeciyizdir. Şimdi cevaplandırılması gereken soru ilerlemeci bir iktidarın bireysel özgürlükler ile ilgili rolünün ve görevlerinin ne olacağı sorusudur.

Mill, medeni devlet düşüncesini tartışırken devletin üç temel görevinin olduğunu iddia eder. Birincisi, devlet her bireyin kendisine ait olan kişisel alandaki özgürlüğüne saygı göstermeli; kişinin çevresini etkileyen eylemlerini sürekli olarak denetlemelidir. İkincisi, devlet her bireye kendi mutluluğuna istediği biçimde ulaşmasını sağlayacak ortamı oluşturmalıdır. Üçüncüsü ise, devlet bireyin üstlenmek istemediği fakat toplumun genel mutluluğu için zorunlu olan işleri yürütmeli, kurum ve kuruluşları oluşturmalıdır. Mill’in *Özgürlük Üzerine*’de ortaya koyduğu özgürlük kuramının işaret ettiği iki ölçüt vardır. Bu ölçütlerden ilki, “Birey, kendisinden başka hiç kimsenin çıkarlarını ilgilendirmedeği sürece, topluma kendi edimlerinden dolayı sorumlu değildir.” İkinci ölçüt ise, “Başkalarının çıkarlarına zararlı olan edimlerden birey sorumludur; eğer toplum kendi korunması için bu cezalardan bir ya da diğerinin verilmesi gerektiği olduğu düşüncesinde ise, birey aynı edimlerinden dolayı hem toplumsal hem de yasal cezaya bağlanabilir” (Mill, 2021: 130-131). Mill, toplum-birey arasındaki ilişkiyi tartışırken toplumun birey üzerindeki yetkisinin sınırları sorusunu da ele alır. Bu konuyla ilgili temel sorular şunlardır: Toplumun yetkisi hangi noktada başlamalıdır? Bireyin yaşamının ne kadarlık kısmı toplum için faydalı olmaya ayrılmalıdır? Mill’e göre bir kimsenin eylemi bir başkasının çıkarına zarar veriyorsa toplumun buna karışma yetkisi vardır. Yaşamımızın bireyi ilgilendiren kısmı bireye ait olmalı, toplumu ilgilendiren kısmı ise topluma ait olmalıdır (Mill, 2021: 104). Kişinin yaptığı şey kendini değil de başkasını kötü etkiliyorsa toplum koruyucu olma adına onu açıkça cezalandırabilmelidir çünkü toplum halinde yaşam sürmek her bireyin o toplumdaki diğer bireylere karşı belirli eylemlerini takip ederek yükümlü olması kuralını da beraberinde getirir (Mill, 2021:104). Bu koşulları yerine getirmeyen bireyler üzerinde toplum baskı yapar yani herhangi birine zararı dokunan birey yasaca olmasa bile kamuoyunca cezalandırılabilir. Özetlersek, kişinin kendisinden başka bir birey ya da toplum belli bir zarara uğradığında, bu durum artık özgürlük alanından çıkar, etik ve yasanın alanına girer (Mill,

2021: 114). Bununla birlikte Mill'e göre kişi yapıp ettikleriyle kişilere doğrudan zarar vermese bile onlara kötü örnek olduğu gerekçesiyle yine de zarar verici olarak nitelendirilebilir. Bu durumda verilen zararların neler olabileceği sorusuna Mill şu yanıtı verir: “Başkalarını bir kayba ya da zarara uğratması, onlarla olan ilişkilerinde yalana dolana başvurması, üstünlüklerin onlar üzerinde dürüst ve cömertçe olmayan şekilde kullanılması, dahası onları zarardan korumaktan bencil bir kaçınma vb.” (Mill, 2021: 109). Bu nedenle kişi bu tür eylemlerde bulunduğunda, toplumun birey üzerindeki yetkisi başlar. Mill'e göre siyasi düşünceler yürütölürken buna ek olarak toplumun, çoğunluğun zorbalığı konusunda, yani, toplumsal baskı konusunda tetikte bulunması gerekir. Mill toplumda belirli bir kesimin diğer kesim üzerinde uygulayacağı, egemen olan fikir ve duygunun baskısından da korunulması gerektiğini vurgular. “Ortaklaşmacı düşüncenin birey bağımsızlığına yasal olarak karışmasının bir sınırı vardır: Bu sınırı bulmak ve onu saldırıdan korumak, insan işlerinin iyi bir durumda bulunması için, siyasi zorbalığa karşı korumak kadar gereklidir” (Mill, 2021: 10). Bireyin özgürlüğüne hem yasal cezalar hem de kamuoyunun manevî baskısı şeklindeki sınırlamalar mevcuttur fakat Mill, devletin sınırsız bir kısıtlama hakkının olduğunu düşünmez, bu sınırlamaların da bir sınırı olmalıdır.

Mill'e göre medeni bir devlette olması gereken eşitlik ilkesidir; her insan aynı şartlar altında yaşamalıdır. “Ahlakçılar ve kanun yapıcıların görüşlerinde, herkesin mutlulukta eşit hak iddiası olması aynı zamanda mutluluğa götüren tüm araçlar üzerinde eşit hak iddiasını da kapsar...” (Mill, 2021: 98). Mill'e göre insan, bütün mutluluk araçları üzerinde eşit hak sahibidir ve bir toplum ancak o toplumda herkesin çıkarına eşit derecede saygı duyulduğu sürece var olabilir. Eğer toplumdaki her birey eşit kabul edilmezse yani toplumdaki belirli bir kitlenin mutluluğu hesaba katılırken, diğerlerinin mutluluğu göz ardı edilirse bu toplumda bölünmelere yol açar ve faydacılığın nihai amacı olan toplumun genel mutluluğuna ulaşılamamış olunur. “Birine sana yapılmasını istediğini yap ve komşunu kendin gibi sev kuralları, faydacı ahlakın ideal yetkinliğini ortaya koyar” (Mill, 2021: 41). Toplu bir biçimde yaşayan insanlar birbirlerinin çıkarlarını engellememeli ve toplumda diğerleriyle iş birliği içerisinde olup, kolektif bir çıkar peşinde olmalıdırlar. Diğerlerinin çıkarlarını da gözeten

insanın, başkalarının iyiliğini de düşünmeyi dikkat edilmesi gereken bir husus olarak benimsemesi toplumsal bağları da kuvvetlendirir.

3.3. Siyasi İktidarın Görevi ve Sınırları

Toplumun ya da kamuoyunun bireysel gelişimde etkisi, rolü ve yetkisinin sınırı tartışan Mill, *Özgürlük Üzerine* isimli eserde toplumun yanı sıra siyasi iktidarın yasal olarak müdahalesinin niteliklerinin ve sınırlarının nasıl ve ne kadar olması gerektiği konusunu da tartışır. Siyasi iktidarın müdahalesinin sınırları da toplumun müdahalesinin sınırlarına koşuttur. Elbette şu da unutulmamalıdır ki, demokratik yönetimlerde siyasi iktidar da toplumu temsil edecektir. Mill siyaset tarihine baktığımızda hükümetlerin yetkilerinin sınırlandırıldıklarını göreceğimizi yazar (Mill, 2001: 6) Siyasi iktidarın yetkilerinin sınırlanması iktidarda olanların çıkarının toplumun çıkarının zıttı olmasının doğal olduğuna dair inanç sebebiyledir. Böylece yetki sınırlandırması, çıkarları halkın çıkarlarının zıttı olan yöneticilere karşı alınmış bir önlem olarak düşünülür. Mill iktidardakilerin yetki sınırlandırmasının iki yoldan yapıldığını belirtir.

Birincisi, yöneticiye siyasi hak ya da özgürlük olarak adlandırılan bazı bağımsızlıkları kabul ettirme yoluydu ki; bunların yönetici tarafından bozulması, görevin kötüye kullanılması sayılacağı gibi; yöneticinin bunları eylemiyle bozması halinde, artık ya belirli bir dirençle ya da genel isyanla karşılaşması da doğru görülürdü. Bir ikinci -ve genellikle daha sonradan gelen- çare anayasal engeller konulmasıydı; böylece, yöneten gücün daha önemli bazı tasarımları için, gereken koşullardan biri; topluluğun ya da topluluğun çıkarlarını temsil etmekle yükümlenen herhangi bir heyetin onayını almak gerekli bir koşul oldu. Yönetici güç, Avrupa ülkelerinin çoğunda, bu sınırlama biçimlerinden ilkinin boyun eğmeye az çok zorunlu tutulmuştu; ikinci durum için farklıydı; buna ulaşmak ya da bir düzeye kadar zaten elde edilmiş bulunduğu hallerde, özgürlükçülerin her yerdeki başlıca hedefi bunu daha bütünlüklü haliyle ele geçirmek oldu. İnsanlar ise bir düşmanı diğer bir düşmanla çarpıştırmaktan memnun kaldıkları ve zorbalığına karşı az çok etkili bir güvencenin verilmesi koşulu ve bir efendi tarafından yönetilmekten hoşnut oldukları sürece, isteklerini bu noktadan ileriye götürmediler (Mill, 2017: 6).

Ancak toplumlara demokratik yönetim yerleştikçe yöneticinin çıkarına zıt edimlerde bulunacağı fikri ortadan kalkar çünkü yöneticiye toplum kendi çıkarları doğrultusunda kendi seçmiştir. Fakat, bir önceki bölümde de

bahsedildiği gibi demokrasi çoğunluğun zorbalığına kolayca dönüşebilmekte ve bu bireyi çoğunluk karşısında güçsüz bırakmaktadır. Bu yüzden birey söz konusu olduğunda toplum ve yönetici arasında çıkar çatışması olamayacağı düşünülen demokrasilerde dahi bireyi çoğunluğun zorbalığından korumak için önlem alınmalı ve siyasi iktidarın yetkisine sınır konulmalıdır. Sınırı nereye koymamız gerektiği, bireyin bağımsızlığı ile toplum denetimi arasındaki uygun ayarlamamanın nasıl belirleneceği konusu önemli bir sorundur. Mill, bireyin bağımsızlığı ve siyasi iktidar arasında uygun bir ayarlama yapılması gerektiğini düşünür. Bireysel fayda ve toplumsal fayda arasındaki ilişki, tek bir kişinin özgürlüğünün herkesin özgürlüğüyle uyumlu olmasının gerekliliği fikriyle kurulur.

Mill'e göre devletin sınırsız denetim ve kısıtlama yetkisi kabul edilebilir değildir. Sınırlamaların da bir sınırı olması gerekir. Devletin, birey üzerindeki kontrol ve özgürlüğü kısıtlama gücünün ancak belirli bir ilke doğrultusunda olmasını ileri sürer. İlke, toplum ve birey arasındaki ilişkiyi zarar üzerinden belirleyen ilke ile aynıdır ve bu ilke dışında hiçbir gerekçe, bireye herhangi bir maddî ya da manevî müdahalede bulunmak için yeterli bir neden olarak görülmemektedir. Bireyin yapıp ettikleri, toplumun kalanındaki herhangi birine dokunmuyorsa bu toplumu değil sadece eylemde bulunan öznenin kendisini ilgilendirir. Mill'e göre bir kişinin özgür olduğunu kabul etmemiz demek, kişinin kendi amaç ve isteklerine ulaşabilmek için dilediği gibi davranma hakkına sahip olmasına göz yumacağımız anlamına gelmez. Davranışı bir başkasının çıkarına dokunmadığı durumlarda kişinin, o eylemi yapmak ve eylemin sonuçlarına katlanmak konusunda, yasal ve toplumsal anlamda tam özgürlüğe sahip olduğu anlamına gelir. Buna göre de devlet müdahalesi kişinin edimlerinin bir başkasına doğrudan ya da dolaylı yoldan zarar vermesi durumunda kabul edilebilir. Bu durumlardaki devlet müdahalesi, yine fayda ilkesi gereğince, toplumun faydası düşünülerek haklılandırılabilir. “Şu halde yararlı [faydacı] felsefe, yasalara uyan bireylere karşı müdahalede bulunmayan sınırlı bir hükümetin iyi bir hükümet olduğu tezini öne sürer” (Tüzen, 2014: 43).

Mill'e göre özgürlüğün sadece başkasına zarar verene kadar korunacağı ve başkasına zarar verildiğinde özgürlüğün kısıtlanması gerektiği ilkesi sadece

yetişkinler için geçerlidir. Yasaların kadın ve erkek için belirlediği erginlik yaşından daha küçük yaştaki kişiler için aynı durum söz konusu değildir. Bir başkası tarafından gözetilmeye ihtiyaç duyan kişilerin, başkalarından onlara gelecek zarardan olduğu kadar, kendi yapıp etmelerinin kendilerine getireceği zarardan da korunmaları gerekebilir. Aynı nedenle Mill, erginlik çağına gelmeyen geri kalmış toplumları da bu konunun dışında tutar.

Devletin birey-toplum ilişkisi çerçevesinde bireysel özgürlükleri gözeterek sahip olması gereken rolün uygulanabilirliğini görebilmek için Mill çeşitli örnekler verir. Örneklere geçmeden önce Mill şu soruyu sorar: “Suç ya da kazanın önlenmesi için özgürlüğe yasal bir biçimde hangi düzeye kadar saldırılabilir” (Mill, 2021: 133)? Ona göre, suçu sonradan izleyip cezalandırmak kadar suçun önlenmesi de hükümetin görevleri arasındadır. Devlet, bir kimsenin suç işleme hazırlığı içerisinde olduğunu gördüğünde, suç işleninceye kadar beklemek zorunda değildir. Bu suçun işlenmesine engel olmak için müdahalede bulunabilir. Bu durumun örneklerini Mill üretme, elde etme, satma ile ilgili bir meseleler; kısaca, ticari meseleler gibi görünse de özünde özgürlük sorunu olan bazı durumlarda bulur (Mill, 2021: 132). Çin’den afyon ithal etmek, ya da genel olarak zehir olduğu düşünülen bir malın elde edilmesini güçleştirmek böyle bir durumdur. Mill’e göre bir zehir, bir insanın hayatına son vermekten başka hiçbir işe yaramasa satışı ve kullanımı yasaklanırdı fakat zehir faydalı amaçlar için de kullanılır ve faydayı kısıtlamamak adına satışı mevcuttur. Bir eczacının ürünün üzerine tehlikeli olduğunu belirten bir etiket yapıştırması özgürlüğe saldırı olmaksızın alınmış bir önlemdir. Müşteri alacağı ürünün olumsuz sonuçları olduğunu bilmek isteyebilir. Ön uyarı yapıp sonuçlarından, etkilerinden bahsettikten sonra tercih yine kişiye bırakılır. Bu ürünü tehlikeli işler için kullanacak insanların olasılığına karşı, birey özgürlüğüne saldırmadan uygulanabilecek en iyi yöntem bir sözleşme yapılmasıdır. Sözleşme ile amaçlanan, sonrasında yaşanan anlaşmazlık durumlarında; o durum ve koşulları yasaca hükümsüz kılacak hiçbir şeyin var olmadığını kanıtlamak için elde bir kanıt bulundurmaktır.

Mill’e göre kişinin iyiliği için ona müdahalede bulunmak özgürlüğe saldırı değildir hatta insanları, kaza durumlarına karşı uyarmak toplumun öncelikli görevleri arasındadır. Örneğin bir memur, geçilmesinin kesinlikle

tehlikeli olduğu netleştirilmiş bir köprü için oradan geçmeye çalışan bir kimseyi tutup geri çevirebilir. Yine de kişi bir tehlike durumunda da sonuçları kendisi değerlendirmelidir. “...genel kurallara çoğunlukça uyulması zorunludur; ama her bireyin yalnızca kendisini ilgilendiren işlere gelince, bunlarda bireyin kendi göbeğini kendisinin kesmeye hakkı vardır” (Mill, 2021: 106). Kişiye yasak koymanın yanında akıl verme ve yardım etme amaçlı bazı öneriler de söz konusu olabilir. Bu devlet müdahalesi için de geçerlidir. Dolayısıyla Mill, devletin mdahalesin ibireysel özgürlüklere sınır koyma ya da engelleme yoluyla olmadan da geerleşebileceğini yazar (Mill, 2021: 151). Bu müdahaleler bireylerin eylemlerini sınırlamak için değil fakat bireylere yardım etmek adı altında geerleşebilir. Bu müdahalelere de karşı koymak gerekir mi? Mill, karşı konulması gereken yardım durumlarının üç farklı şekilde ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, herhangi bir eylemin hükümet görevlileri değil birey tarafından daha iyi yapılabilieceği durumlardır. Belirli işleri yürütmeye, o işte kişisel ilgisi olanlar kadar kimse layık olamaz. Örneğin, sanayi ile ilgili işlerde memurlar değil iktisatçılar daha başarılıdır. İkinci olarak, birey o eylemi hükümet kadar iyi yapamayacak olsa bile, bu eylemin bireyin düşünsel gelişimi, yetkinliklerini güçlendirmesi ve alışkanlık haline getirmesi açısından yine de bireye bırakılması gerekir. Kimi davalarda jüri görevi almak bireyin akıl yürütmesini ve adalet ile ilgili kavrayışını geliştirir. nc durum ise hükümetin gücünü gereksiz yere artıracak durumlardır. Bu g artırımına karşı koyulmalıdır; çünkü hükümetin halihazırdaki sorumluluklarına ek olarak iş yükleme kötüdür.

Kötülük nasıl ve ne zaman mı başlar? Hükümetin, bireylerin ve bireysel oluşumların eylem ve güçlerini devinime geçireceğine bunların yerine kendi eylem ve gücünü geçirmesiyle; bilgi ve öğüt verecek ve ara sıra da uyarmalarda bulunacak yerde, onları ellerini kollarını bağlayan kayıtlar altında çalıştırınca ya da onlara kenara çekilmelerini buyurup onların işlerini onların yerine kendisi yapınca başlar (Mill, 2021: 159).

Bir hükümet, bireyin çaba ve gelişmesini engellemek yerine bireyi özendirmeli ve yardım edip destek olmalıdır çünkü Mill zgrlk bağlamında bireye serbestlik tanıdığı kadar, bireylerin gelişim yolunda devletin de bazı sorumlulukları olduğunu düşünür. “Devletin, kendi vatandaşı olarak doğan her insanın, belirli bir düzeye kadar eğitim görmesini istemesi ve bunu zorunlu

tutması, hemen de kendiliğinden apaçık bir olgu değil midir” (Mill, 2021: 146)? Devletin yükümlülüklerinden biri, mahrum kalan bireylere eğitim sağlamaktır çünkü Mill’e göre eğitim, insanlar arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırma yollarından biridir. Mill ayrıca gelişime yol açan eğitim yoluyla halkın kendi için iyi kararlar verecek siyasi temsilcileri seçebileceğini de düşünür. Böylece yönetime katılabildiği ideal yönetim biçimlerinde toplumsal fayda adına seçimler yapacaktır. Böylece kadınlara ayrıcalık göz etmeden eğitim imkanını tanımak devletin görevidir. Yine devlet erkekler kadar kadınların da bireysel gelişimlerini arttırmaya yönelik bir siyasi çaba içinde olmalıdır.

Devlet ve birey ilişkisini özgürlük bağlamında inceldikten ve devletin görevlerini belirledikten sonra sorulacak soru Mill’e göre bu görevlerin yerine getirilebileceği en iyi yönetim biçiminin hangi yönetim biçimi olduğu sorusudur. Mill, daha önce çoğunluğun zorbalığı kavramı altında tehlikelerini belirttiğimiz sakıncaları gözden kaçırmadan demokrasiyi ideal yönetim biçimi olarak belirler. Ona göre, halk ve yönetenin ayrıldığı ve çıkarların çatıştığı, baskının ve denetimin artacağı yönetim biçimlerine kıyasla, ideal olan yönetim biçimi halkın yönetimde söz sahibi olduğu yönetimdir. Demokratik yönetim, özgürlüklerin hayata geçmelerine imkân yaratır. Demokraside çoğulculuğun sağlanması, siyasi kararlara bireysel katılımın artması önemlidir. “Mill, katılımın arttığı ölçüde bir demokratik yönetimin mükemmele yaklaşacağını, bu nedenle de en tali kamusal düzeyde bile olsa katılımın faydalı olacağını belirtir” (Küçükalp, 2012: 118). Bu anlamda Mill, oy kullanılmasına kadınların ve işçilerin katılımını kendi seçimlerini dile getirebilmeleri açısından da elzem görmektedir.

Mill, ideal yönetim biçiminin detaylı tartışılmasını kaleme aldığı *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler (Considerations on Representative Government)* isimli eserinde yapar. Önce işe, “Herhangi bir toplumun menfaatlerini destekleyen en uygun yönetim şeklinin belirgin özelliklerinin neler olduğu?” sorusu ile başlar fakat Mill bu soruya verilecek cevabın bizi tam anlamıyla tatmin edeceğini düşünmez çünkü ideal bir yönetim biçimi, zaman ve mekan şartlarına göre değişiklik gösterir. Bu nedenle Mill, bir yönetim biçiminin kendine özel şartlardan oluşması nedeniyle evrensel bir yönetim biçiminden bahsetmenin aslında pek mümkün olmadığını düşünür.

“...yönetimin kendine uygun işlevleri sabit bir şey olmayıp toplumun farklı durumları için farklıdır; bu işlevler ileri bir toplum durumuna kıyasla geri kalmış olanda daha geniş kapsamlıdır” (Mill, 2017: 69). Yine de ortalama bir ideal yönetim biçimi belirleyebilmek adına iyi ve kötü yönetimi tasnifleme yoluna gider. İyi yönetimin şartlarının ve amaçlarının ne olduğu ile ilgilenirken onları incelemek için düzen ve ilerleme kavramlarını öne çıkarır. Mill’in ilerleme kavramını yeniden odak noktası yaptığını görürüz. Düzen ona göre en dar anlamı ile itaat etmektir, bir yönetim kendisine itaat edilmesini sağladığı sürece düzeni koruyabilir. Düzen yönetimin gerekli bir şartıdır fakat bir amacı değildir, başka bir amaca ulaşmak için bir araçtır

İlerleme kavramını Mill’in bu eserde nasıl çözümlediğine bakacak olursak, Mill ilerlemecilik özellikleri olarak etkin zihinsel faaliyeti, girişkenliği ve cesareti öne çıkarır. Mill, en iyi yönetimin ilerlemeye en yatkın yönetim olduğunu düşünür. İlerlemenin düzenden daha kapsamlı olduğunu söyleyebiliriz. “Düzen, herhangi başka bir anlamda, iyi yönetimin ön koşullarından sadece bir parçasına tekabül eder; yoksa onun idesi veya özü değildir” (Mill, 2017: 76). İlerleme düzeni içerir fakat düzen ilerlemeyi kapsamaz. Düzen ilerlemenin bir parçasıdır ve ona aracılık eder. Mill, ilerlemenin faydasından bahsederken, gelişim ve ilerlemenin olduğu her yerde şu şartı unutmamamız gerektiğinden de bahseder: “İhtiyaç duyulan iyiyi elde etmeye çalışırken halihazırda sahip olunan iyiye hiç zarar verilmemeli veya mümkün olduğunca az verilmelidir” (Mill, 2017: 91). Bireysel ya toplumsal olarak daha iyiye ulaşmaya ve ilerlemeye çalışırken elimizdeki mevcut iyiyi kaybetmemeye çalışmamız gerektiğini vurgular. Düzen ve ilerlemenin yönetimdeki önemini dile getirirken, bunların sadece onun bir parçası olduğunu; iyi yönetim ölçütünün bunlarla sınırlı olmadığını da belirtir.

Bahsi geçen eserin ilerleyen bölümlerde iyi yönetimde, yönetilen toplumu oluşturan insanların niteliklerinin neler olması gerektiğiyle ilgili düşüncelerini ileri sürer. “O halde iyi yönetimin ilk unsuru, toplumu oluşturan insanların erdem ve zekâsı olduğuna göre, herhangi bir yönetim şeklinin sahip olabileceği en önemli mükemmellik hususu halkın erdem ve zekâsını teşvik etmektir” (Mill, 2017: 80). Yönetimdeki görevlilerin üstün erdem ve zekâ sahibi olmalarının kamuoyunu da bu atmosferle çevreleyeceğini düşünür. Mill

her siyasal kurumu değerlendirirken, bu kurumun toplumdaki üyelerin ahlaki, entelektüel ve aktif katılımı sağlayan niteliklerini ne kadar desteklediği sorusunun sorulması gerektiğini vurgular. Yönetim bu iyi koşulları sağladığı takdirde iyi bir yönetim biçimi olabilir çünkü pratik işleyiştaki iyilik ve ilerleme bu niteliklere bağlıdır. Mill'e göre bir yönetim, yönetilenlerin hem kolektif hem de bireysel açıdan iyi niteliklerinin toplamını ne derecede artırma eğilimine sahipse o kadar iyidir (Mill, 2017: 81). Ona göre yönetim, insan zihninin etkinliğini arttıran ve de kamusal işler için örgütlenmiş bir düzenlemeler kümesi olmalıdır.

Mill, temsili bir yönetim biçimini tanımlayamaya çalışırken, despot bir yönetimin dezavantajlarından bahseder. Tüm kontrolü bir yönetime devretmek, kadere bırakır gibi, sonucunda gelecek tüm olumsuzlukları doğal felaket gibi kabullenmek olur. Mill en iyi yönetim şeklinden şöyle söz eder:

İdeal olarak en iyi yönetim şeklinin, egemenliğin veya son kertede en üst denetleme erkinin, toplumun tümünde bulunduğu ve her yurttaşın o nihai egemenliğin kullanılmasında yalnız söz sahibi değil ama en azından ara sıra, yerel veya genel bir kamu görevini kişisel olarak yerine getirmek üzere, yönetimde bizzat görev almaya çağrıldığı yönetim olduğunu göstermekte bir zorluk yoktur (Mill, 2017: 103).

Mill, tanımladığı bu yönetim biçiminin, tüm uygarlık durumlarında uygulanabilir olduğunu düşünmez. Bulunduğu koşullar altında uygulanması mümkün olan en iyi yönetim şeklidir. Kısaca, Mill, temsili demokrasiyi mutlak bir ilke olarak görmeyi bırakır; onu zaman, yer ve koşul meselesi olarak görmektedir (Mill, 2021: 129). Mill, insanların ancak kendi kendilerinin koruma gücüne sahip oldukları sürece tehlikelere karşı güvende olabileceklerini düşünür ve bu nedenle pasif değil aktif halde bulunan insan modelinin önemini vurgular. Koşullara boyun eğmeyen, kötülükler ile mücadele eden bir insan tipinden bahseder. Engelleri aşmaya çalışmayan pasif bir karakterin ne kendine ne de başkalarına bir faydası olamaz. Faydalı olan, yurttaşın kamusal işlerde bulunup katılım sağlaması, aktif halde bulunmasıdır. Mill'e göre, "...toplumsal durumun tüm zaruretlerini bütünüyle karşılayacak tek yönetim tüm halkın katıldığı yönetimdir; en küçük kamusal işlev için bile olsa her türlü katılım faydalıdır; her yerde katılım toplumun genel gelişim derecesinin izin verdiği ölçüde olmalıdır ve herkesin devletin egemen gücünde

pay sahibi olmasından daha azı kesinlikle arzu edilir olamaz” (Mill, 2017: 117). Tarafsız bir biçimde herkese tanınan özgürlüğe sahip yönetimin ihtiyaç duyduğumuz yönetim şekli olduğunu dile getirir ve siyasal katılımın bireyler için önemini vurgular. Bu durumda, Mill’e göre en ideal hükümet sistemi, temsili demokrasidir. Bir sonraki bölümde de tartışacağımız gibi kadınlara eşit haklar sağlayabilecek ve cinsiyet eşitsizliğini engelleyebilecek yönetim biçimi de temsili demokrasidir sonucuna verebiliriz.

Mill özgürlükleri toplumsal ilerleme ile gerekçelendirir, onları toplumun iyileştirilmesi için gerekli görür ve bireysel özgürlüklerin toplum ve devlet tarafından korunmasını ve sınırlı bir müdahaleye maruz kalması gerektiğini savunur. Bireysel özgürlüğün ve bireysel gelişim hakkının cinsiyet ayırt edilmeksizin her insana sağlanması gerektiğini vurgular. Toplumsal olarak bu özgürlüklerin sağlanamadığı gruplardan biri olan kadınların da hakkı olan haklara ve özgürlüğe kavuşturulmasının öneminin altını çizerek mevcut durumu iyileştirmek adına çeşitli öneriler sunmuştur.

4. MİLL'İN FAYDACI FEMİNİZMİ

4.1. Toplumda Kadının Konumu

Mill, kadınların maruz kaldığı ayrımcılık ve eşitsizlikleri *Kadınların Özgürleşmesi (Emancipation of Women)* adlı eserinde kendi çağında ve kendi toplumda kadınların bulunduğu siyasal, yasal ve ahlaki konumlarını tartışarak ele alır. Eserin hemen başında bir cinsiyetin diğeri üstünde güç kullanmasının büyük bir yanlış olduğunu ve bunun ortadan kaldırılması gerektiğini belirtir. Çalışmasında önce kadının toplumdaki konumunu ve yaşamak zorunda bırakıldığı yaşam biçimini gözler önüne serer, sonrasında toplumun iyileştirilmesi için hedeflediği, atılması gerektiğini düşündüğü adımların altını önemle çizer.

Mill'e göre insan yaradılışı nedeniyle, kadın ve erkek cinsiyetinin doğasını yalnızca onların birbiri ile ilişkisini görerek değerlendirebiliriz. Her iki cinsiyet için de karakter oluşumunun nasıl meydana geldiğini açıklayan akıl temelli bir araştırma ve çözümleme olmadığı müddetçe, ortaya atılan iddialar bir önyargı olarak kalacaktır. Mill, iki cinsiyet arasında doğal farklar olduğunun kesin olarak kanıtlandığını ve bu farkların neler olduğunun kesin olarak bilinebileceğini reddeder çünkü psikolojik yasalar altında yapılan bilimsel çalışmaların henüz çok az oluşu, karakterler üzerinde değişim meydana getiren dış etkenler ve gözlemcilerin bu dış etkenleri göz ardı etmesi gibi durumlar söz konusuysen bu iddianın ispatlanmış olmasını ve bu konu hakkında eksiksiz bilgiye sahip olmamızı pek mümkün bulmaz. Cinsiyetler arasındaki farkın doğal olup olmadığı probleminin psikolojinin alanına ait olduğunu düşünen Mill bu problem için şöyle bir varsayımda bulunur: “Doğal farklılıklar, iki cinsiyetin de dış koşullar üzerinden açıklanacak olan her özelliğini bir kenara koyduktan sonra geriye kalanlardır” (Mill, 2019: 35). Fakat karakter oluşumu çevrenin etkileri ile ilerler, bu yüzden karakterin hangi boyutunun doğal hangisinin ise çevrenin etkisi olduğunu tespit etmek zordur. Dolayısıyla da kadın ve erkeklerin karakterini etkileyecek dış koşulları kesin olarak ayırt edip kenara koymak, onlara has doğa dediğimiz şeyi ortaya çıkarmak mümkün durmamaktadır.

Mill kadınların ve erkeklerin toplumsal konumlarındaki farkların, ilkinin ikincisinden aşağıda konumlanmasının, doğadan kaynaklı farklar sebebiyle

olmadığını düşünür ve eserinde cinsiyetler arasındaki farkların incelemesine şu şekilde başlar: “Şimdi, iki cinsiyetin arasında şu an var olan ve en az tartışılabilir olan farkların bile sadece şartlar sonucunda oluştuğunu ve kadınların doğal kapasiteleri ile alakalı olmadığını göstereceğim” (Mill, 2019: 80). Ona göre cinsiyetlere dair kanılar, günlük ve yaygın deneyimlerden gelir ve aradaki farklar ise alınan eğitimler, çevresel faktörler ve mevcut yaşam şartları sonucunda oluşmaktadır.

Toplumu oluşturan bireyler arasında kişisel yetenek ve beceriler konusunda bazı farklılıklar vardır. Bireylerin kişisel beceri ve yeteneklerinden dolayı toplumda daha iyi denilebilecek bir konuma sahip olmalarından daha doğal bir şey olamaz. Ancak kadınların toplumdaki yeri sorunu, kişisel yetenek ve beceriler sonucunda ortaya çıkan bir sorun olarak görülmemektedir. Bu sorun, daha çok doğuştan sahip olunan biyolojik durumdan dolayı cinslerden birinin ayrıcalıklı ve diğerinin ikincil duruma düşürülmesi sonucu ortaya çıkan bir sorun olarak düşünülmektedir (Geçit, 2013: 106).

Mill’e göre, kadınların kendi yollarını erkekler gibi özgür iradeleri ile seçtikleri ve toplum tarafından her iki cinsiyetin de karşısına dayatılmış şartlar ya da yapay engeller çıkartılmadığı sürece iki cinsiyetin de karakterleri ve kapasiteleri arasında ciddi bir farkın mevcut olacağı söylenemez (Mill, 2019: 80). Her ne kadar Mill, kadınlar ve erkekler arasındaki farkların ne kadarlık bölümünün doğal fark ne kadarının yapay farklar olduğunun kesin olarak bilinemeyeceğini söylese de yapay yani toplumsal ve çevresel üretildiğini düşündüğü farklılıkları incelemeye devam eder.

Mill’in kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe neden olan farkları nasıl ele alıp değerlendirdiğine bakacak olursak, Mill’e göre bahsi geçen eşitsizlik, insan topluluklarının en erken dönemlerinden itibaren, kadının kas gücünün zayıf oluşu nedeniyle erkeğe tutsaklık durumu içerisinde bulunmasından ortaya çıkmıştır (Mill, 2019: 12). Erkekler, bedensel güçleri nedeniyle toplumda kadınlara oranla daha avantajlı konuma ulaşmışlardır. Fiziksel güç kendilerinde olduğu için yasal olarak da gücü elde etmişlerdir. Güç üzerinden kurulmuş bu toplumsal ilişki modeli, yasalar ve geleneksel yapı doğrultusunda varlığını birçok toplumda hala sürdürmektedir. “Tarih, herhangi bir insan sınıfının hayatları, mülkleri ve bütün dünyevi mutluluklarının uygulayabildikleri güç ölçüsünde gerçekleşebildiğini göstererek insan doğasının acımasızlığını ortaya

koyar” (Mill, 2019: 15). Mill insanların ayrıcalık olarak gördüğü çeşitli niteliklere sahip olma durumunu bir avantaj olarak gördüğünü savunur ve bu niteliklere sahip olanların onlardan yoksun insanlar üzerinde güç uygulamaya hazır halde olduğunu düşünür.

Toplumu oluşturan bireylerin kişisel yetenek ve becerileri arasında farklılıklar vardır ancak kadınların toplumdaki yeri problemi, yani kadınların ikinci cinsiyet olarak görülmesinin nedeni bahsi geçen kişisel yetenek ve beceriler gibi farklılıklara sebep olan toplumsal perspektiftir çünkü bu farkların ortaya çıkış sebebi iki cinsiyete de yeteneklerini ve zihinlerini geliştirmek için aynı şartların sağlanmamış olmasıdır. Toplumda eşitsizliğin ortaya çıkma nedeni, doğuştan sahip olunan biyolojik duruma atfedilen değer ve değersizliktir ve yukarıda yazıldığı gibi cinslerden birinin yani erkeğin, sırf erkek olarak doğması nedeniyle ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunun düşünülmesidir. Toplum, ayrıcalıklı bir konuma sahip olmadığını düşündüğü kadınları kendi belirlemiş olduğu konuma yerleştirip, o konuma değer gördüğü karaktere bürünmesiyle sınırlandırarak eğitmiştir. Eğitimden ve gelişimden mahrum bırakılmış, yeteneğini ve aklını geliştirmekten uzak kalmış, sınırlandırılmış zihniyete sahip olmaya mecbur bırakılan kadınların, toplumun kadınlara biçtiği rolleri yerine getirmesi beklenmektedir. Bu roller eşlerini memnun etmek, ev içi yaşamı idare etmek ve gündelik işleri yerine getirmek, çocukların kişisel bakımından, gelişiminden ve eğitiminden sorumlu olmak gibi görevlerdir. Mill’e göre toplum hem kadınların sırtlarına bindirilen görevleri uygun bir biçimde yerine getirmesini bekler hem de bir yandan onların bu verilen görevleri yerine getirmeleri konusunda kendilerine gerekli olan eğitimi de engeller. Geçit’in de vurguladığı gibi, bu toplumsal zihniyet, zorba bir zihniyettir (Geçit, 2013: 108). Toplumsal zorbalığın kadınlar üzerinde işleyişinin en iyi örneğidir.

Mill, *Kadınların Özgürleşmesi*’nde kendi toplumunda, 19. yüzyıl İngiltere’inde kadınların aşağı bir cins olduğunu haklılandırmak için öne sürülen hem entelektüel hem de ahlaksal sebepleri ortaya koymakta ve çürütmektedir. Entelektüel sebeplerden başlanacak olursa, onlardan biri kadınlara ait olduğu söylenen zihinsel bir eksikliktir. Kadın zihninin, erkeğe göre daha hareketli olduğu için mevcut enerjiyi sürekli aynı yere yöneltmekte

zorluk çektiği; tek bir konuda en yüksek noktaya ulaşmaktan ziyade dikkatini sayıca daha fazla konu arasında böldüğü ve zihinsel bütünlük sağlayamadığı gözlemlenmiş ve bunun bir eksiklik olduğu öne sürülmüştür. Mill kadınların bu fark korunarak yetkinleşebileceğine, mükemelleşebileceğine inanır. Bu farkın kadınların ulaşabildiği mükemmellik tipini sadece kısıtladığını, mükemmelliğe ulaşmalarını imkânsız kılmadığını ya da değerini azaltmadığını düşünür (Mill, 2019: 88). Mill'e göre bu fark bazı durumlarda zorluk çıkarsa da yine de birçok durum için avantaja çevrilebilir ve doğuştan olduğu düşünülen yeti sebebiyle kadınları suçlamak değil desteklemek gerekmektedir.

Kadınların aşağı konumda olduğunu kanıtlamak için öne sürülen bir diğer iddia, “bir erkeğin zihinsel kapasitesinin bir kadınınkinden daha fazla olduğu ve bunun anatomik olarak kanıt barındırdığı” iddiasıdır. Mill bu iddiaya da karşı çıkar. Hiçbir kadın beyninin, bir erkeğe oranla daha küçük olduğu ispatlanmamıştır. Eğer bu iddiaya kaynaklık eden sebep, erkek vücudunun bir kadın vücuduna oranla daha büyük boyutta olması ise bu yeterli bir sebep değildir; çünkü bu durum değişiklik gösterebilir. Bununla birlikte, aynı ölçüt erkek cinsiyetinin kendi üyelerine uygulanabilir olacaktır. Uzun boylu, kemikli bir erkeğin daha küçük yapıda bir erkeğe göre zekâ sahibi olma doğrultusunda çok daha üstün olarak kabul edilmesi gerekecektir. Mill ayrıca organın; yani, beynimizin büyüklüğü ile zihinsel kapasite arasında bir ilişki kurulamayacağını düşünür. Bir organın etkinliği büyüklüğüne değil gösterdiği faaliyetlere bağlıdır. Erkeklerin beyni büyüklük bakımından öne çıkartılırsa, kadınların beyni de etkinlikler bakımından öne çıkartılabilir.

Kadınların, erkeklerden eksik olduğunu kanıtladığı düşünülen bir diğer konu, felsefe, sanat ya da bilim gibi alanlarda verilmiş temel eserlerin hiçbirinin bir kadının imzasının taşıdığı oluşudur. Mill, kadınların felsefe, sanat, bilim gibi alanlarda kapasitelerini kullanmaya başlamalarının henüz çok yeni olduğunu ve kısa sürede ortaya büyük ürünler çıkarmanın kolay olmadığını düşünür. Kadınların, üzerinde çalışması uzun zaman alan disiplinlerde başarılı ve yetkin oldukları ve bu disiplinleri geliştirdikleri bir gerçektir. Örneğin, edebiyat alanında nesillerdir harcanan zaman uzun olduğundan; kadınlar düz yazı ve şiirde, takdir ve saygıyı hak eden işler çıkarmışlardır.

söylemeleri konusunda toplumdan onay almışlardır. Sadece birkaçı edebi başarılarının dayandığı erkeklerin işitmek istemediği şeyleri söylemeye yeltenmektedir. Çok yakın bir zamana kadar erkek bir yazar tarafından bile geleneksel olmayan fikirlerin veya eksantrik olarak kabul gören duyguların nasıl karşılandığını düşünelim. Böylece gelenek ve fikrin kendini yöneten kural olduğunu düşünerek büyütülen bir kadının, kendi doğasının derinliklerinden çıkardığı herhangi bir şeyi kitaplarda ifade etme çabasının önündeki engellere dair zayıf da olsa bir fikir edinebiliriz (Mill, 2019: 38).

Mill, kadınların kendilerini geliştirme yolunda önlerine koyulan engellerin farkındadır. Toplum içerisinde imkân verildiği durumlarda gerçekleşen kadın başarılarını göz ardı etmez. Geriye dönüp tarihe bakıldığında, sadece birkaç kadının bile çalıştığı konularda çok saygı gören başarılar elde ettiği gözler önüne serilir (Mill, 2019: 95).

Mill sanat alanlarında kadınların eserlerini gözlemlediğimizde göze çarpan eksikliğin, orijinallik olduğunu yazar. Mill'e göre sanatta hiç çıkılmamış özgün ve parlak bir yolda kadının izlerine pek rastlayamayız. Kadınların eksiklikleri, genelde var olan tarzların takipçisi olmalarıdır; yapım aşamasında, fikirlerin uygulanışında gayet yeterli konumdadırlar. Mill, kadınların orijinallik konusunda eksik oluşlarını dile getirir; fakat bir bireyin ortaya orijinal bir ürün koyabilmesinin deneyim ve pratik gerektiren bir süreç olduğunu düşündüğü için, kadınlar da bu süreçten geçmemiş oldukları için, onların bu eksikliklerini normal bir durum olarak değerlendirerek yeterli zaman ve fırsatlarının olmayışından kaynaklı olduğunu dile getirir. “Kadınlar da erkeklerin şu an orijinal olmak için ihtiyaç duydukları hazırlığa sahip olduklarında, onları orijinallik kapasiteleri konusunda yargılamamanın zamanı gelecektir” (Mill, 2019: 98). Mill, kadınların eksikliklerinin en çok güzel sanatlar alanında ortaya çıktığını düşünür. Aslında kamuoyunun bu alanda kadınları kısıtlamak yerine cesaretlendirdiğini fakat yine de kadınların bu alanda erkeklerin ustalık seviyelerinden geri kaldıklarını öne sürer. Örneğin, müzik alanında da kadınların müzik öğrenişinin, var olan bir parçayı çalmak üzerinden olduğunu; erkekler gibi bestekar olmadıklarını düşünür. Tiyatronun ise bir meslek gibi olduğunu, bir ömür üzerinde durulan bir meşguliyet olduğunu varsayarsak, kadınların yine bu konuda erkeklerle en fazla eşit derecede olduklarını, yetkinlik bakımından erkeklere üstün olamadıklarını

vurgular.

Mill'in çözümlemelerinden ve örneklerinden anlaşılabileceği gibi öne sürülen ilgi alanlarında kadınların erkeklerden neden geride kaldıklarının açıklamasını, sahip oldukları kısıtlı zamanda bulmak mümkündür. Kadınların zaman ayırabileceği şeylerin öncelik sırası kadınların isteği ve kontrolü dışında mecbur kaldıkları sıradır. Kadınlar, zamanının ve düşüncelerinin çoğunu kendilerinden beklenen pratik işlerin gerçekleştirilmesine harcar. Kadınların öncelikli sorumlulukları içerisinde, ailenin ve ev harcamalarının denetimi vardır (Mill, 2019: 102). Kadını meşgul eden birçok iş ve sorumluluk mevcuttur. Ev yaşantısı içerisinde, günlük temel ihtiyaçlardan -temizlik, yemek, bakım- sorumlu tutulan kadın, çok uzun süreler harcanan, feda edilmesi gereken büyük sorumluklara ek olarak fark edilmeyen ufak detaylarla da ilgilenmelidir. Aile bireylerinin toplumla olan ilişkisinden bile sorumlu tutulan kadın, en basitinden kendi kılık kıyafetine ek olarak kızlarının iyi giyinebilmelerine çaba göstermekle mükelleftir. Fiziksel olarak bedeni yoran ev işleri ve çocuk bakımına ek olarak, ev bütçesi yönetimi de zihin olarak yorucu bir eylemdir. Toplumun tarafından kadına yüklenen bu sorumluluklar, devamlı temkinli olmak ve detayları gözden kaçırmama titizliğini gerektirir. Mill'e göre, kadınlar çok önemliymiş gibi aktarılan ve benimsetilen bu pratik günlük görevlere harcadıkları boş zamanlarını, enerjilerini ya da zihinsel kapasitelerini sanata veya teorik düşünceye ayırmış olsalar idi, onların erkeklerin büyük bir kısmından çok daha fazla orijinal fikirleri olurdu (Mill, 2019: 103).

Mill, insanların bir alanda ilerlemeleri ve orijinal bir eser ortaya koymaları konusunda en önemli motivasyonun şöhret olma arzusu olduğunu düşünür. O, bireylerin herhangi bir sanat dalında belirli bir seviyeye gelme isteğinin belirli bir motivasyon gerektirdiğini düşünür; fakat bireyin ölümsüzlük imzası taşıyan bir eser ortaya koyma isteğini şöhret olma arzularına bağlar. O, kadınların hırslarının dar kalıplara sığdırılması nedeniyle, doğal ya da yapay fark etmeksizin şöhret olma konusunda pek hevesli olmadıklarını dile getirir fakat bu durumun kadınların doğasından gelmediğini, yaşam içerisinde maruz kaldıkları şartlardan dolayı olduğunu düşünür.

Erkeklerde şöhret aşkı, eğitimleri ve çevreleri tarafından cesaretlendirilir,

“güzellikleri küçümsemek ve zahmetli günler yaşamak” soylu zihinlerin bir özelliği olarak görülür; bu hastalık derecesinde yaşansa bile aynı zamanda şöhretin, hırs yaratan bütün nesnelere ulaşmayı sağlamasıyla beslenir. Üstelik bu nesneler arasında kadınlar da vardır; ama aynı zamanda şöhretin bu ödülleri kadınlara kapalıdır ve kadınların şöhret arzusu cüretkâr ve uygunsuz görülür (Mill, 2019: 105).

Toplumun kadın üzerinden kurduğu işleyişte, kadının kendi kişisel isteklerini, ailesi için feda etmesi beklenir. Toplumun takdirini almak da ancak kocası ya da erkek tanıdıkları aracılığıyla mümkündür, bir birey olarak bağımsız biçimde başarılı oluşu aynı muamele ile karşılanmaz.

Mill’in cinsiyet eşitsizliği çözümlemesinde entelektüel farklara dayandırılan eşitsizlikten ahlaki farklara dayandırılan eşitsizliğe geçer. Mill, kadınların erkeklerden daha ahlaklı varlıklar olduğunu düşünür. Bu kadınlar için mutluluk veren bir tespit sayılmamalıdır çünkü itaat etme halinde olan bir varlığın bu ahlakiliğe mecbur bırakılma durumu olağandır. Gücün, insanı ahlaki olarak bozduğu düşünülür. Kadınlar, cezai yasalara erkeklerden daha az tabi olurlar çünkü erkeklerin suç oranı kadınlara oranla çok daha fazladır. “Başkalarının emri altında olanlar, eğer efendilerinin amaçları ve komutları dahilinde değilse, pek suç işleyemezler” (Mill, 2019: 106). Mill’e göre kadınlar, çocukluk yıllarından itibaren toplum tarafından kendilerinin erkeklerden farklı karakterde olduklarına inandırılmışlardır. Tüm töreler, kadınlara başkaları için yaşamamanın ve kendilerinden fedakârlık etmelerinin ve duyguları dışında hiçbir yaşamsal faaliyetlerinin olmamasının onların görevi olduğunu telkin eder. Gözlemlenen duygusallıklar da bunun kadınların doğası olduğuna inandırır (Mill, 2019: 25). Kadınlarda aile içi yaşamda fedakârlık boyutu erkeklerden çok daha fazladır fakat kadınlara kendini feda etmenin fitratlarından geldiği ve bu biçimde yaratıldıkları öğretilmiştir. Toplumun kadınlara yüklediği cinsiyet rolleri nedeniyle, kadınlar memnun etmek için daima hazır beklemektedirler. Bu tutumları da ahlaklılıkla bağdaştırılır.

Mill kadınların, bağımsız olmak, şahsi kararları doğrultusunda hareket etmek ve kendi ayaklarının üzerinde durabilmek gibi özerk adımlarda bulunabilmelerini sağlayacak bir şekilde eğitilmelerinin aksine, ilk çağlardan beri en erken yaşlarından itibaren itaatkâr bir karakterde yetiştirildiklerini düşünür. Ona göre, toplumsal birçok nedenler bütünü bir araya gelerek

erkeklerin gücü karşısında kadınların isyankâr olmalarını engellemektedir. Bu inandırılış kadınların mevcut sisteme karşı sesini azaltmaya yöneliktir.

...kadınların ne oldukları, ne olmadıkları, ne olabilecekleri ya da ne olamayacakları hakkında doğal yasalar dışında söz söylemeyi küstahlık olarak görüyorum. Günümüze kadar, özgürce gelişme konusunda o kadar doğadışı şekilde baskılandılar ki, gerçek doğaları büyük oranda değişmemiş ve sapıtılmamış olamaz... (Mill, 2019: 80).

Mill'in sözlerinden de anlayabileceğimiz gibi ona göre kadınlar, erkekler gibi yaşam yollarını özgür iradeleriyle kendileri seçemedikleri için ve toplum iki cinsiyetin karşısına aynı yaşam şartlarını ve engelleri çıkartmadığı için karakterleri arasında ciddi bir fark olması normal bir durumdur. “Şu an kadınların doğası olarak isimlendirilen aslında fazlasıyla yapay bir şeydir; bazı yönlerden doğal olmayan tahriklerin sonucu” (Mill, 2019: 33). Yani Mill, iki cinsiyet arasındaki farkların, doğalarıyla ilgili olduğu düşünülen farkların öyle olmadığını, çevresel faktörler ve dış şartlarla oluştuğunu önemle vurgular.

Kadının toplumda hapsedildiği yer aile yaşantısı ve evliliktir. Mill, köle olarak adlandırılanların bile evli bir kadın modelinden daha az köle olduğunu düşünür çünkü kölelerin çalışma süresi bile kısıtlıdır, hiçbir köle her saat-her dakika çalışmamakta ve her türden işi yapmamaktadır. Kölelerin bir asker benzerliğinde sınırlı sorumlulukları vardır fakat kadın için aynı durum söz konusu değil. Bununla birlikte kadınlar ile köleler karşılaştırıldığında, kadınların kölelerden daha kötü durumda olmasının asıl sebebi şudur: kölelik durumu dışarıdan güce, şiddete yani somut bir baskıya dayanırken kadının ruhu köleleştirildiği için dışarıdan bir baskı olmadan kadın kölelik etmeye devam etmektedir. Bu içselleştirme gelenek-görenek baskısıyla ve evliliğe dair düzenlenmiş adil olmayan yasalarla sağlanıp devam ettirilir. Toplumun öğrettiği biçimde, kadının yaşam yolundaki tek amacı kendisini çekici bir hale getirip bir erkeğe beğendirmek olduğu ve bir mecburiyet olarak gördüğü evlilik müessesine ulaşma çabası devam ettiği müddetçe bu adaletsiz sistemi içselleştirmiştir ve karşı koyması mümkün olmayacaktır. Mill şöyle yazar:

Hiçbir özgürlüğün kırılğan olduğu sürece pek değerli olmaması gibi, yasalar tek tarafa muazzam ağırlık verirken, iki kişi arasındaki düzenlemelerde birinin her şeyi yapmaya hakkı varken diğzerinin, ilkinin keyfi olduğu durumlar dışında hiçbir hakkı olmadığı ve zorbalığın aşırıya vardığı noktalarda isyan etmek için güçlü bir

ahlaki ve dini zorunluluk altında olduğu bir durumda, özgürlüğün şartlarının adil olması pek mümkün olmayacaktır (Mill, 2019: 59).

Mill eski çağlardaki yaşanmış kölelik durumunu ve kendi çağında kadınların durumunu karşılaştırmaya devam ettiğinde şunları tespit eder: Antik çağa kadar geri gittiğimizde de orada yalnızca özgür erkek vatandaşlar eşittir. Kadınlar, köleler ve henüz vatandaş olamamış kişiler için aynı durum söz konusu değildir. Onlar güç yasalarına bağlıdır. “Geçmişte insanlığın az sayıdaki sahipler ile kalabalık köleler olmak üzere ikiye ayrıldığı bir dönem vardı ve bu, o zamanın en kültürlü kişilerine bile insan ırkının doğal ve tek doğal durumu gibi görünüyordu” (Mill, 2019: 20-21). Kısaca, geçmişte kadınların tamamı, erkeklerin ise büyük bir kısmının köle olduğu tarihsel bir süreç yaşanmıştır. Mill geçmişten kendi çağına döndüğünde, hukuk sisteminin kadınların köleleştirilmesindeki yerini göz önüne koymaya çalışır. Kendi toplumunda tüm bireyler yasa önünde eşit değildir ve dolayısıyla hukukun üstünlüğünden de aynı ölçüde faydalanamazlar. Capaldi, durumu şöyle tasvir eder:

Mill'in Parlamento'da bulunduğu dönemde, dünyanın en gelişmiş ve uygar ülkesinde kadınların konumu şuydu: Kadınlar mülk sahibi olamaz, emekleri karşılığında gelir elde edemezdi. Evli kadınların da mülk sahibi olma hakkı yoktu. Buna babalarından kalan mülkler de dahildi. Kadınların kocaları tarafından tecavüze uğramasına karşı bir engel yoktu. Çocukların eğitiminde söz hakları bulunmuyordu ve boşanma durumunda çocukların velayetini alamıyorlardı. Boşanma için Parlamento kararı gerekiyordu. Evli olmayan kadınlar, vergi ödeseler bile oy kullanma hakkına sahip değildi. Kadınlar jürilerde de yer alamazdı (Capaldi, 2011: 251).

Mill'e göre kölelik biçimi, ilerleyen toplumlarla birlikte büyük ölçüde kaldırılmıştır fakat kadın cinsiyetinin köleliği daha yumuşatılmış bir biçimde devam etmektedir. Mill bu kölelik sistemi içerisinde, eğitimsizlerin kadını daha da aşağılamaya müsait olduklarını belirtir. Ona göre, kimi erkek başka bir güç elde edemediği taktirde yasaların ve gelenek-göreneğin desteğini arkasına alarak gücünü kadının üzerinde uygulamaktan zevk almaktadır.

Dahası, alt sınıfların en doğal olarak acımasız ve ahlaki olarak eğitimsiz kısımlarında kadınların yasal köleliği ve iradelerinin bir araç olarak fiziksel boyun eğişi, erkeklerin karılarına karşı, ilişki halinde oldukları diğer hiçbir kadına veya insana karşı duyumsamadıkları bir çeşit saygısızlık ve aşağılama duyumsamasına

yol açarken, kadının herhangi bir onur kırıcı davranış için uygun bir şahıs olarak görünmesine de yol açar (Mill, 2019: 65).

Yasal uyarlamalara göre, kadının kocasının karşısındaki konumuna baktığımızda köle olarak adlandırılan insanlardan hiçbir farkı olmadığını görebileceğimizi yazar Mill. Yasalar da toplum da evlenirken kocasına itaat sözü veren kadından hayat boyu bunu devam ettirmesini bekler. “Kadın, kocasının en azından sözsüz onayı olmadan hiçbir eylemde bulunamaz. Kocası için olmadığı sürece hiçbir mülk edinemez: miras yoluyla bile olsa mülk onun olduğu an *ipso facto* (filen) kocasının olur” (Mill, 2019: 44). Kadının, mülk üzerinde herhangi bir hakkı yoktur. Kendisine vasiyet yoluyla kalan servete sahip olma durumunda bile, en iyi ihtimalle erkeğin serveti kontrolsüzce tüketmesi engellenir; servet kadının kontrolüne geçmez. Çoğunlukla eylem özgürlüğü de mülklerin tamamı da aynı kişide toplanmaktadır. Mill, kadınların sahip olduğu tüm varlıkların kocasının himayesine aktarılması durumuna, “yasalar önünde tek kişi” isimlendirilmesi yapıldığını söyler fakat bunun kadına yönelik fayda vermeyen bir durum olduğunu belirtir. Mill’e göre kural basittir: Evlenmemiş olsalardı erkeğe ya da kadına ait olacak herhangi bir şey, evlilik esnasında da kendi özel iradelerinde olmalıdır (Mill, 2019: 66-67). Bir kadının evlenmeden önce kendisine ait olan neyi var ise evlendikten sonra da aynılarına sahip olması gerektiğini vurgular. “Kendi adıma, ben sahipleri arasından her şeyin ortak hale geldiği, tam bir duygu birlikteliği sonucunda ortaya çıkan malların ortaklığının en güçlü destekçilerinden biriyim” (Mill, 2019: 67). Mill, malların ortak olmadığı kabul edilen doktrinlere karşı çıkar. Başka türlü ifade edecek olursak, bana ait olan her şey eşimin, eşime ait olan her şey de bana ait olmalıdır.

Mill kadınların evliliğe, ona ulaşmak için her türlü çabayı göstermesi gereken bir hedef olarak gördüklerini; daha doğrusu onların buna mecbur bırakıldıklarını düşünür. Evlilik bir nevi kadınlar için toplum tarafından kararlaştırılmış bir hedef, onun uğrunda yetiştirildikleri ve ulaşmaları istenen bir amaç haline gelmiştir. Hatta biraz daha geriye, 19.yüzyıl öncesine gittiğimizde, babaları tarafından zorla alıkonan kadınlarla karşılaşabileceğimizi belirtir. Kendilerini, kızlarının tercihlerini ve arzularını umursamaksızın, kendi istekleri doğrultusunda evlendirme hakkına sahip görürler. Erkeğin kadını

reddetmek gibi bir hakkı mevcutken, kadın erkeği reddedebilmek gibi bir güce sahip değildir. Eğer toplumun tümü ya da erkekler, evliliği kadına despotça dayatmasaydı; kadınının yaşamında evliliğin bir gereklilik, bir mecburiyet olduğu inancını ona dikte etmeseydi, kadınlar kendi özgür iradesiyle tüm yaşantısını bir evliliğe adamazdı. Mill'e göre, hayat içerisinde evliliğin yerine herkes tarafından kabul görmüş itibarlı başka bir şey konulabilseydi, evlilik dışında başka şeyler gerçekleştirebilme potansiyeli olan kadınlardan çok azı kendi isteğiyle evlilik yoluna girerdi (Mill, 2019: 42). Mill, kadının toplumdaki yerini tartışırken evli bir kadının yasal konumunu eleştirir fakat şunu da ekler: Yasalar bu şekilde ilerlese de gerçek yaşamda her kadının bu muameleyi gördüğünü söyleyemeyiz. Mill "Neyse ki pek çok erkeğin, zorbalığa yol açan dürtü ve eğilimleri kullanmamaya veya büyük oranda yumuşatmaya yarayan duyguları ve gayeleri var" der (Mill, 2019: 48). Eşine yaklaşımı iyi olan erkeklerin de mevcudiyeti söz konusudur.

Mill'e göre evlilik kurumunda yasalarca korunan kadın-erkek eşitsizliği ciddiye alınmaz çünkü en kötü, en boş, en erdemsiz erkek bile, sırf erkek cinsiyetinde doğduğu için kendini kadından üstün görür ve kadının üzerinde üstünlük kurmayı kendine hak görür. Kendisini kadından üstün görür, dolayısıyla ona emir vermeye hakkı olduğunu düşünür ve kadının da kendisine itaat etmek zorunda olduğuna inanır (Mill, 2019: 111). Yalnızca iyi huylu ve saygı gören erkeklere değil, tüm erkeklere verilen güç devam ettiği sürece güçten kaynaklanan suiistimallerin denetim altında tutulması pek kolay olmayacaktır. Fakat Mill'e göre eğitimli-soylu kısımda durum aynı değildir. Görgülü kesimde eşitsizlik söz konusu değildir. Doğru düşünce sahibi bu insanlar kendilerini de çocuklarını da bu görüş dışında tutarlar. Çocuklardan babaya gösterilen itaat aynı biçimde annelerine de beklenir. Çocuklar arasında da cinsiyete bağlı olarak birinin bir diğerinin üzerinde baskı kurmasına müsaade edilmez. Bu ailelerde büyüyen çocuklar sırf cinsiyetlerini nedeniyle bir kadın üzerinde üstünlük kurma düşüncesine sahip olmazlar.

Mill'e göre kadının eşine olan bağlılığı ile kadının sahip olduklarının ve isteklerinin aslında erkeğin talebi olması ve bununla birlikte kadının kabul görme isteği ile kendini herhangi bir toplumsal hevese dahil edebilmesinin tek yolunun kocasından geçmesi gibi durumların bize özetlediği şudur ki kadınlar

erkeklerin karşısında çekici olmak, kendini beğendirmek ve kabul ettirebilmek gibi bir sorumluluğa itilmiştir. Erkek cinsi, kadınların zihni üzerinde daha fazla etkili olmak ve bencil bir düşünce yapısıyla onlara bunu inandırmışlardır. “...kadınlara uysallığın, itaat etmenin ve tüm bireysel isteklerin erkeğin ellerine bırakılmasının cinsel cazibenin temeli olduğunu söyleyerek erkeklerin, kadınları bağımlılıkları altında tutmalarına yol açtı” (Mill, 2019: 26). Kadınlar, bağımlı olarak adlandırılan diğer kategorilerden ayrılır çünkü onlardan somut hizmetten başka beklenen şeyler de vardır. Erkekler kadınlardan şefkat ve duygusallık da beklerler. Mill, erkeklerin yalnızca kadınların bağlılığını istemediğini, onların duygularını da istediğini öne sürer. En kabaları hariç tüm erkekler kendilerine bağlı kalacak kadınları ister ve kadınlar zorlanmış değil istekli bir köle ve buna ek olarak bir sevgili gibi olmalıdırlar (Mill, 2019: 25).

Mill erkek egemenliğinin evlilik kurumuyla içselleştirilen sosyal boyutunun ekonomik ilişkileri ve rolleri belirlediğini savunur. Ekonomik roller ve ilişkiler hem ev ekonomisini hem de ev dışı çalışma alanlarını kapsar. Kadınların ekonomik özgürlüklerinin de kısıtlandığı tespiti yapılabilir. Mill, evlilik içerisinde karı-koca eşitliği ile aile içi yaşamda iş bölümü yapılmasının gerekliliği savunur. Mill, kazanç getiren bir mülk olmadığı ve ailenin geçimini kazanım ile gerçekleştirdiği taktirde, erkeğin ev dışında gelir elde ettiği ve kadının da ev içi giderlerden sorumlu olduğu ortak düzenlemeyi, iki kişi arasındaki yapılabilecek en uygun iş bölümü olarak görür (Mill, 2019: 68). Kadının, ailesinin gelirine ek olarak işgücüyle destek vermesi, toplumda pek onay gören ve tercih edilen bir durum değildir fakat Mill kadının iş sahibi oluşunun, ekonomik özgürlük getireceğini ve bireysel gelişim sebebi ile topluma faydalı olabileceğini düşünür. Eroğlu ve İşler’in vurguladığı gibi: piyasa ekonomisinde kadınların rolleri sınırlıdır. Kadınlar doktor, hukukçu, üniversite hocası olmanın sağladığı, entelektüel meseleleri öğrenme fırsatından yoksundurlar. Gelecekleri ile ilgili eğitimlerinin ne olacağı konusunda karar verme yetkileri kendilerinde değildir (Eroğlu ve İşler, 2004: 57-58). Kısaca evli kadınlar için ev yaşamı dışındaki düzen gerektiren meslekler devre dışı bırakılmıştır çünkü bir kadının evlenmesiyle birlikte, onun ev yönetimi ve çocuk yetiştirmesi bir meslek olarak görülür fakat Mill bunun aksini savunur: “...eğer bir kadının diğer başka bir mesleğe uygun yetenekleri varsa, bu

durumun evin hanımı olarak gündelik işlevlerinde yaratacağı aksamalara dair düzenlemeler yapıldığı sürece, evli olmasına rağmen bunu yapmasına izin verilmelidir” (Mill, 2019: 69). Mill, kadınların başka tür bir uğraşa sahip olamaması için ev işlerine mecbur bırakıldıklarını düşünür. Kadınların ev işleri dışındaki şeylerde yetersiz oldukları düşüncesinin yalnızca onları çevreden soyutlayıp ev işlerine mahkum etmek amacıyla öne sürüldüğüne inanır (Mill, 2019: 71). Çünkü erkeklerin büyük bir kısmı eşit bir yaşam sürme durumuna tahammül edememektedirler. Bu nedenle kadınlar iş hayatından soyutlanmıştır.

Erkeklerin en eğitimsiz olanının bile yasal olarak kabul edildiği işlerden kadınlar, yetersiz oldukları iddiası ile uzak tutulmuşlardır. Kadının o işte çalışabilmesi için yeterli olduğu düşünülse bile o fırsatlar erkeklere sunulduğu için kadın yine geri planda kalmaktadır. Kadınlara eşit çalışma hakkı tanınmaması, eşitsizliğin haklılandırılması meselesini tartışırken gördüğümüz gibi, onların düşük zekâlı oldukları gerekçesi ile savunulmamıştır. Ekonomik konum ve meslek edinimlerinin toplumun faydası gözetilerek yapıldığı ve bunun sonucu olarak da ev hayatının kadına, para ve mülk kazanımını sağlayan ev dışı mesleklerin ise erkeklere bırakılmasının toplum için faydalı olacağı ileri sürülmüştür. Mill buna katılmaz ve şunu ekler: “O günlerde bunun sebebi hep, kadınların yetersizliğinden çok, toplumun faydası olarak kabul edildi: ki aslında bununla kastedilen erkeklerin faydasıydı: tıpkı en çirkin suçların “devlet meselesi” diyerek açıklanması ve affedilmesi ile var olan otoritenin korunması gibi” (Mill, 2019: 71). Mill’e göre, kadınların gündelik yaşamdaki becerilerini ve zorlukların üstesinden nasıl geldikleri gözlemle tespit edilebilir. En azılı kadın karşıtları bile geçmişten bugüne kadınların çoğunluğunun, erkekler tarafından yapılan her şeyi istisnasız olarak aynı biçimde başarılı ve tatmin edici bir şekilde yapabilecek yeteneklere sahip olduğunun ispatları değerlendirildiğinde buna itiraz etmeyeceklerdir. Bu yüzden erkeklere tanınan iş imkanlarının kadınlara da tanınması gerekliliği kaçınılmazdır.

Mill cinsiyet ayrımında ekonomik eşitsizliklere ek olarak siyasi eşitsizlikleri de tartışır. Kadınların siyasi olarak bağımsızlıklarını engelleyen şey genel ve yerel seçimlerdeki oy hakkından mahrum olmalarıdır. Kadın bir birey olarak sayılmadığı ve evliliklerde koca, ailenin temsilcisi olarak görüldüğü için seçimlerde erkeğin kullandığı oy kadının siyasi tercihini de

kapsar ve dolayısıyla kadının oy hakkını ortadan kaldırır. Bu yüzden Mill, kadınların, siyasete katılma ve kendilerini temsil edecek kişiyi seçme hakkı meselesinin kadınların erkek egemenliğinden kurtularak özgürleşmesi için tartışılması, iyileştirilmesi gereken bir mesele olduğunu düşünür. 19.yy'da İngiltere'de değil kamusal görevlerin başına geçmek, kamusal görevlerin kimler tarafından yürütülmesi gerektiği hakkında yapılan seçimlerde kadınların fikir beyan etme hakları bile yoktur. Mill'e göre bireyin, kimler tarafından yönetileceğini seçme aşamasında söz hakkı sahibi olması, bu görevlerden sonsuza kadar uzaklaştırılmış olsa bile, onun kendini koruma yöntemidir ve bu herkes için haktır (Mill, 2019: 74). Kadınları da ilgilendiren bir konuda, kadınların söz hakkına sahip olmamasının kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Bir kadının, kendisini yönetecek kişiye dair seçiminin, kendisi tarafından özgür iradesi ile yapıyor olması gerekir. Mill, şartlar ve kısıtlamalar ne olursa olsun, erkeklerin seçim sürecine katıldığı durumda aynı imkânın kadınlara da sunulmamasında adaletin gölgesinin bile olmadığını savunur (Mill, 2019: 74). Kısaca her birey, üzerinde yaşadığı kendi topraklarda cinsiyet ayırt etmeksizin aynı haklara sahip olmalıdır. Koşullar ne olursa olsun erkeklerin oy hakkına sahip olduğu yerde kadınların bu haktan mahrum bırakılmasını hiçbir haklı gerekçesi olamaz.

Mill'e göre aktif bir zihnin özgürlüğü engellendiği sürece, bu zihin güç arayışına başlayacaktır. Birey kendisine yönetim hakkı verilmediği takdirde, diğerleri üzerinde bir kontrol mekanizması kurmaya çalışarak kişiliğini oturtmaya çalışır. Özgürlüğün daha az olduğu yerlerde, güce ulaşma tutkusu daha yüksek miktarda coşkunluk ve vicdansızlık barındırır hale gelir. Kendi yönetiminde söz hakkına sahip olmayan kişi başka meselelere karışma eğiliminde olur. "Kendi meselelerinin örselenmemiş yönetimini kendilerinin yapmasına olanak tanınmamış olanlar, yapabildikleri takdirde başkalarının meselelerine kendi amaçları için karışarak bunu telafi edeceklerdir" (Mill, 2019: 135). Mill'e göre bahsi geçen bu durum, kadınların görünüş konusuna bu kadar eğilim göstermesinin sebebini, kişisel güzellik ve giyim-kuşam konusuna ilgisini ve onlara ayırdığı vakti ve bunlardan kaynaklı ortaya çıkan toplumsal problemleri açıklar niteliktedir.

Aile küçük bir toplumun yönetildiği siyasi bir birim olarak düşünülebilir

olduğundan Mill yönetim olmadan bir toplumun varlığını sürdüremeyeceğini düşündüğü için devletlerde olduğu gibi bir ailede de nihai karar veren birilerinin olması gerektiğini ileri sürer. Aksi taktirde, fikir ayrılığına düşüp farklı yollara gidildiği zaman kim karar verecektir? Böylece kadının ailenin siyasal yapısındaki konumunu da değerlendirmek gerekmektedir. Ailede günlük yaşam içerisindeki ufak detaylardan, dönüm noktası yaratacak ciddi adımlara kadar alınması gereken birçok karar vardır. Böyle durumlarda fikir ayrılığına düşüldüyse, kendi kendine giderilemeyecek bu problemler için ya uzlaşılacak ya da aile içerisinde birisi karar alacaktır. Mill bu konuya dair, iki kişi arasında yaşanan tüm birlikteliklerde, bu söz hakkına bir kişinin sahip olması gerektiği fikrini doğru bulmaz. Bu kişinin kim olacağına yasalar tarafından karar verilmiş olmasını da yanlış bulur (Mill, 2019: 56).. Mill'e göre, bu kararı veren irade sahibi kişinin sürekli aynı kişi olmaması gerekmektedir. Doğal düzenleme olarak adlandırabileceğimiz bu görev dağılımı, iki kişi arasında güçler ayrılığının bulunmasıdır ve herkes kendi alanına dair yönetiminde söz sahibi olmalıdır çünkü sisteme ya da ilkelere dair bir değişiklik gerektiğinde her iki tarafın da onayı alınmalıdır.

Mill, bir erkek ile bir feodal asilin kendilerini ayrıcalıklı hissetmelerinin benzeştiğini düşünür. Nasıl ki soylu bir insan sırf doğum yoluyla bu niteliğe sahip olabildiyse, bir erkek de şans eseri biyolojik olarak erkek cinsiyetinde var olmanın bir meziyet olduğunu düşünür. Bunlar doğa üzerinde tesadüfen denk gelmiş, bireyin çabası ve erdemi ile kazanılmamış ayrıcalıklardır.

Bu durum, soyu dolayısıyla kral olan bir kişinin veya bir soylunun sırf bu şekilde doğduğu için diğer herkesin üzerinde olduğu duygusuyla paralellik taşır. Bir kocayla karısı arasındaki ilişki bir lord ile derebeyi arasındaki ilişkiye benzer; ancak evli bir kadın derebeyine kıyasla daha sınırsız bir itaat altında bulunur. Bununla birlikte derebeyinin karakterinin, bu boyun eğiştten, iyi ya da kötü, etkileniyor oluşu, lordun bundan daha kötü etkilendiğini göstermeye yardım eder. Bu noktada lordun, kendisine ait herhangi bir eylemi veya işgücü olmasa bile sırf Figaro'nun dediği gibi doğma zahmetini gösterdiği için derebeylerinin aslında kendisinden daha üstün olduğuna veya en az kendisi kadar insanlar üzerinde yönetmek üzere yetiştirildiğine inanmaya yönlendirilmiş olup olmamasının bir önemi yoktur (Mill, 2019: 112).

Mill, bu kazanılmamış ayrıcalığa karşı çıkar. İnsanların doğuştan sahip oldukları ile saygınlık ya da statü kazanmalarının adil olduğunu düşünmez

çünkü doğumla sahip olunan özellikler kişinin kendi tercihi, kendi birikimi değildir. “Mill, evlilikte yasal eşitliğin ve fırsat eşitliğinin sağlanmasının, erkeklerin ‘sadece erkek olarak doğarak’ sahip oldukları siyasi, ekonomik avantajları feda etmelerini gerektireceğini söyledi” (Shanley, 1981: 235). O halde, doğuştan gelen özelliklerine dayanarak erkeklerin ayrıcalıklı tutulması, kadının toplumsal yaşam içerisinde belirli toplumsal statülerden mahrum bırakılması, emeklerinin göz ardı edilmesi ya da sömürülmesi, değersizleştirilip ikinci plana atılması haksızlıktır. Mill’e göre, kişinin davranışları saygıya değerdir. İnsanları ne olduklarıyla değerlendirmeyip ne yaptıklarına ve nasıl davrandıklarına bakarak değerlendirip onun doğrultusunda saygı duymak gerekir çünkü bu saygı doğumla kazanılmaz, hak ederek kazanılır. Mill ayrıştırıcı tavra şu sözlerle karşı çıkar: “...bir erkek yerine kadın olarak doğmanın, beyaz yerine siyah, soylu yerine avam olarak doğmaktan daha fazla bir şekilde bir kişinin hayatındaki yerine karar vermesini, birkaç saygıdeğer meslek dışında bütün yüksek toplumsal pozisyonlardan men edilmesini yasalaştırmamalıyız” (Mill, 2019: 30).

Şimdiye kadar açıkladığımız gibi, toplumsal kabuller ve alışkanlıklar ile içselleştirilen, hukuk sistemi ile korunan erkek egemenliği karşısında, kadınlar mahrum kaldıkları sosyal, ekonomik ve siyasal hakları nasıl kazanabilirler? Mill’e göre kadınların özgürleşme hareketi nasıl başlar? Mill’e göre kadınlar kapsamlı olarak erkeklerin sahip olduğu gücü eleştirmese de her biri kendi kocasından ya da yaşamları ve tavırları hakkında bilgi sahibi oldukları arkadaşlarının kocasından şikâyet eder. Mill, tüm özgürlük hareketlerinin bu basit şikâyetlerle başladığını düşünür ki köleler de lordların güçlerinden değil, ilk etapta zorbalıklarından şikâyet etmişlerdir. Mill, yavaş yavaş sesini çıkarmaya başlayan kadınlara, toplumun diğer kısmından da destek gelmesi gerektiğini düşünür. Yüksek sayıda erkek, kadınların bu hareketine katılmaya hazır olmadan, kadınların kendilerini özgürlük hareketinin içine yerleşmeleri pek mümkün görünmemektedir. Mill, iyi şartlarda da evlilikler olduğunu dile getirir. Birçok evli insan vardır ki eşitlik yasası duygusu içinde yaşamını sürdürür. “Ahlaki duyguları, var olan yasalardan daha iyi olan bu kadar çok insan olmasaydı yasalar hiçbir zaman geliştirilemezdi” (Mill, 2019: 64). Bu tür insanlar ve bu tür evlilikler, Mill’in umudunun artmasına neden olmaktadır.

Mill, çözüm olarak farklı iktidar yapılarına sahip politik sistemlerin denenmesi gerektiğini düşünür. Örneğin, Mill kadınların erkekler üzerinde kurduğu tahakkümün içselleştirildiği bir siyaset düzeni ya da her iki cinsiyet arasında eşitliğin sağlandığı farklı yapılar denenmiş olsaydı ve deneyimler sonucunda erkek egemenliğini devam ettiren siyasi yapıda karar kılınmış olsaydı, fayda ilkesi gereği mevcut siyasi yapıya olumlu bakacağını açıklar. Fakat o başka bir düzen türünün denenmediğini ve mevcut yasaların rastgele yaşıntıların resmiyete dökülmesi sonucunda oluştuğunu düşünür.

...her iki taraf için de mutluluk ve refah yaratacak en iyi düzenlemenin kadınların tamamen erkeklerin egemenliği altında olması, kamu meselelerinde hiçbir paya sahip olmaması ve her bir kadının özelde kaderinin birleştirdiği erkeğe hukuki olarak itaat etmekle yükümlü olması olduğuna karar verilmiş olsaydı, bu durumda şu an kadınlara uygulanan bu yasaların genel olarak kabul edilmesinin en iyi seçenek olduğu düşünülebilirdi (Mill, 2019: 11-12).

Sonuç olarak, Mill'e göre, erkeklerin kadınlar üzerindeki bu mevcut iktidarı denenmiş ve her iki taraf için de mutluluk ve huzur getireceği onaylanmış bir yönetim yapısı değildir ve toplum refahı gözetilerek bilinçli bir şekilde seçilmemiştir. "Yasalar ve politika sistemleri her zaman bireyler arasında halihazırda var olduğunu gördükleri ilişkileri kabul ederek başlar. Daha önce fiziksel gerçek olarak var olan şeyleri yasal hakka çevirirler" (Mill, 2019: 12). Mill bu durumu, iki tür açıklamayla özetler. Birincisi, daha zayıf durumda olan cinsiyeti daha güçlü konumda olan cinsiyete bağımlı kılan mevcut sistemin dayanağı yalnızca sözde sınırlıdır çünkü daha önce başka bir yönetim türü denenmemiştir. Teorinin karşısında bulunan diğer yönetim türleri denenmiş ve uygun bulunmamış gibi davranılmamalıdır. İkinci olarak, bu eşitsizlik hali zamanların hiçbirinde, oturup düşünülmüş ve hem bireysel hem de toplumsal açıdan iyi bir işleyiş getireceği düşüncesiyle ortaya atılmış bir fikir değildir. Bu düzenin en iyisi olduğuna ortak karar verilmiş olsa bunu toplumsal bir problem olarak görmeyebilirdik fakat durum öyle değildir.

Mill'e göre, eşitsizlik durumunda kadınların gönüllü ve rızalarıyla bulundukları dillendirilebilir fakat kadınların bu durumdan memnuniyet duymadıkları açıktır. Bu durumu daha net kavrayabilmemiz için kadınların kendilerini ifade edebilmelerine ne kadar imkân verildiğine odaklanmamız gerekir. "Kadınlar duygularını (toplumun onlara kamusal alanda izin verdiği

tek yöntem olan) yazılarıyla ortaya koyduğundan beri halihazırdaki toplumsal durumları hakkında şikâyetle bulunanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır” (Mill, 2019: 23). Mill’in bu yorumundan da anlayabileceğimiz gibi kadınların erkeklerin üzerlerinde kurdukları iktidara karşı ses çıkarmamalarının nedeni bu bağımlılıktan memnuniyet duymaları değildir. Kadınların bu esarete sessiz kalmalarının nedeni toplumdaki demokrasi anlayışının henüz kadınların erkeklerin iktidarına karşı çıkabilecek kadar ilerlememiş olmasıdır.

4.2. Kadınların Özgürleştirilmesi

Mill kadınların toplumda köleleştirilmesinin sebeplerini tespit edip çözümledikten sonra, sorulabilecek soru bu kölelikten kurtulabilmek için hem bireysel hem örgütlenerek neler yapılabileceği sorusudur. İkinci soru ise özgürleşme ve cinsiyet eşitliği sağlandığında bunun topluma getireceği faydaların neler olduğu sorusudur. Faydacı feminizm olarak adlandırılabilir Mill’in kadınlara dair özgürlük ve eşitlik talebi bu faydalar gösterilebildiğinde desteklenmiş olacaktır. Mill cinsiyet eşitsizliği sorununu kısa sürede çözülemeyecek kadar derin bir problem olarak görmektedir. Mill’e göre çözümün zor ve zaman gerektiren bir derinlikte oluşu, onun kadınlarla ilgili ileri sürdüğü haklı davasının sürdürülemez oluşu ya da gerisindeki sebeplerin geçersiz ve mantıksız oluşundan kaynaklanmaz. Topluma yüzyıllardır hâkim olmuş zihniyet, gelenek-görenek ve inanç gibi yerleşmiş kalıp düşüncelerin çok köklü oluşu gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Toplum, alışılmışı doğal kabul ederken, alışılmışın dışına çıkılmasını doğal karşılamaz ve zaman içerisinde doğal gördüğünü doğru kabul etmeye başlar. Mill, kadınların erkeklere bağımlılığının genel geçer bir gelenek olduğunu düşündüğü için ondan uzaklaşmanın da doğal olarak doğa dışı görüldüğünü düşünür (Mill, 2019: 22). Bu yüzden yüzyıllar boyu yerleşmiş düzenden, kalıplaşmış fikirlerden bir anda kopmak kolay olmayabilir. Mill, insanların kendilerine yöneltilen ve mantıksal olarak karşı çıkamadıkları ilk eleştirel karşı harekete teslim olmalarını ve prensiplerini terk etmelerini hemen beklemez. Değişim bir süreçtir ve zaman ister yine de cinsiyet eşitliği talebinden vazgeçilmemelidir.

Mill, bireyi cinsiyetleri bağlamında değerlendirmez ve her iki cinsiyetin de eşit olması gerektiğine inanarak aynı haklara sahip olmaları gerektiğini ileri

sürer. Bu konudaki düşünceleri de özgürlük düşünceleri ile paraleldir. Kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliğe kesinlikle karşı çıkar çünkü faydacılık açısından ele aldığımızda da bir cinsiyetin diğer cinsiyet üzerine üstünlüğünü, aşağı kabul edilen cinsiyetin bireysel gelişimine ve ilerlemesine ket vuracaktır ve bu da toplumsal ilerlemeyi aksatmaktadır. Böylece Mill'in kadınların toplumdaki mevcut konumunu eleştirdiği görüşünün faydacı kökleri de ortaya çıkarılmış olur. Mill'in ısrarla altını çizdiği, kadınlara oy hakkı verilmesi ve ifade özgürlüğü gibi konulardaki argümanlarının altında mutluluğu artırma amacı olarak tanımladığı faydacılığı vardır. Kadınların köleleştirilmesinin yalnızca kendinde kötü bir şey oluşunu değil, fakat diğer amaçlar için de kötü olduğunu savunur; bireyin ve toplumun gelişiminin önündeki engellerden biri olduğunu savunur.

Mill *Kadınların Özgürleşmesi* adlı eserinin ilk bölümüne girişte, ortada cinsiyetler arası mevcut bir eşitsizlik durumu olduğunu; bu problemin toplumun gelişiminin önünde bir engel teşkil ettiğini ve bu durumun da ortadan kaldırılması için hukuki yasalarında değişiklik yapılması gerektiğini belirtir. Kısaca hukuk alanında reforma gidilmeli ve hakları eşitsiz dağıtan bir hukuk sistemine karşı çıkılmalıdır. Mill şöyle yazar:

...buna göre iki cinsiyet arasındaki mevcut toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke - yani bir cinsiyetin diğerine hukuki itaati- yanlıştır ve günümüzde beşeri gelişimin önündeki başlıca engellerden biridir; ve bu durum, ne bir tarafın güç ve ayrıcalıklı konumuna ne de diğer tarafın maluliyetine yol açacak şekilde, mükemmel eşitlik ilkesi ile değiştirilmelidir (Mill, 2019: 7).

Hukukun, ayrıcalık tanımaksızın toplumun her üyesine eşit davranması gerektiğini belirtir. Adalet ve politikanın bazı nedenlerden dolayı farklı bir yaklaşımda bulunmasını gerektiren durumlar haricinde, toplumun çoğunluğu tarafından gereksinim duyulmayan hiçbir kısıtlama olmamalıdır ve hukuk ayırım gözetmeksizin herkese eşit davranmalıdır. Amacı eşitsizliğin olumsuz etkilerini iyileştirmek olan Mill, bu durumda en acil reform ihtiyacının kadınların durumundan kaynaklandığını düşünür. Toplumsal reform kadınlara yönelik ayrımcılık ve baskı yapılarının ortadan kaldırılmasını içermelidir. Mill, hakların eşitsizliğine dayanan bu sistemin artık düzeltilip değiştirilmesi gerektiğini savunur. İngiltere'nin siyasi ve hukuk sistemi geçmişten gelen ve gelecek ile uyumlu olmayan bir kalıntıdır ve insani gelişim için ortadan

kaldırılmalıdır.

Mill yasalar önünde cinsiyetlere tanınmasını gerekli gördüğü eşitliği ve bu doğrultuda yasaların değişmesi talebini doğuştan getirdiğimiz ya da doğal olduğu düşünülen haklar üzerinden temellendirmez. Daha önce de belirtildiği gibi, Mill eşitliğe dayalı hukuki reform fikrini toplumsal ilerleme amacıyla savunur. Kadınların bir toplumdaki mevcut konumu, ilerleyişin göstergesidir. Tarihçiler ve felsefecilere göre de kadınların yükseltilmesi ve alçaltılmasının bir toplumun veya bir çağın medeniyetinin ölçebileceğimiz en güvenli ve en doğru kriterdir. Mill'e göre insanlık tarihinde de tüm ilerlemiş, gelişim göstermiş dönemlerde kadının mevcut durumu erkekler ile eşitliğe yakın durumdadır. Eğer kadınları, cinsiyete verilen değerleri dışında, bireyler olarak düşünürsek bireysel gelişim amacı gereği eşitlik bir gereklilik olarak görülecektir. "Mill, özgürlük, eşitlik, bireysellik ve rasyonellik ilkelerinin liberalizmin temel değerleri olduğuna vurgu yaparken bunların toplumdaki herkes için geçerli olmasının anlamlı olduğunu tartışmıştır. Kadın-erkek 'birey' olmanın özgürlük için kilit rol oynadığını savunmuştur" (Üste, 2019: 8). Yaşamı boyunca en değerli şey olarak görüp ısrarla önemini vurguladığı, temel ihtiyaçlardan sonra insan doğasının öncelikli ve en güçlü isteği olarak gördüğü özgürlüğün, kadınlar için de şart olduğunu dile getirir.

Kadınların özgürleşmesi için üç alanda iyileştirme zorunludur. Kadınlara eşit istihdam fırsatı tanınmalı, onların eşit olarak eğitim alması sağlanmalı ve en önemlisi kadınların siyasi olarak yönetime katılmaları gerçekleştirilmelidir. Kadınların temsil hakları olmalıdır. Özer'in vurguladığı gibi: "Mill, kadınlara fırsat yaratmak için 19. yüzyılın en güçlü argümanlarını ortaya koydu: istihdam, eğitim ve oy hakkı" (Özler, 2014). Bu sebeple Mill 1876 yılında kadınların oy hakkını savunmuş ve değişiklikler için bireysel çaba göstermiştir. Kadınların siyaset yapma yeteneğinden mahrum olduklarını ve buna ek olarak oy kullanabilecek yargı gücüne sahip olmadıkları anlayışına da karşı çıkmıştır.

Mill, kadınlara oy hakkı verilmesinden ve siyasete tam katılma hakkı tanınmasından yanaydı. Bunu özellikle de Disraeli'nin hazırladığı ama Gladstone'un açık damgasını taşıyan 1867 tarihli Reform Tasarısı görüşmelerinde dile getirdi. Bu çerçevede, Disraeli'nin hazırladığı ve belediye sınırları içinde yaşayan bütün hanelere oy hakkı tanıyan tasarının özgün halindeki "erkek" sözcüğünü "kişi" olarak değiştirmek üzere harekete geçti (Capaldi, 2011: 344).

Yaşam süresi boyunca kadın hakları için savaş veren Mill, kadınların oy kullanma haklarını savunan ilk derneklerden biri olan Women's Suffrage Society'nin kurucularından biridir (Küçük, 2003: 91). Her iki cinsiyet arasındaki farkın doğal değil, toplumun yarattığı; eğitimsizlikten kaynaklanan bir eşitsizlik olduğuna inandığı için kadın-erkek ayırt etmeksizin tüm insanların yeteneklerini ve zihinsel kapasitelerini geliştirme haklarından mahrum kalmamaları gerektiğini savunur. Bu nedenle de oy hakkı da dahil olmak üzere, kadınlara her türlü eşitlik sağlanması isteyen Mill o dönem için bunu savunan tek erkek düşünür olmuştur. İstihdam konusunu düşündüğümüzde ise kadınların çalışma yaşamında olması gerekliliğinin önemle altını çizen Mill, kadınların iş hayatında olabilmesi için toplumdaki karar mekanizmalarına dahil olmaları gerektiğini dile getirir. Bu karar mekanizmalarında bulunabilmeleri için oy hakkından mahrum bırakılmamaları gerekir. Kısaca, ev yaşamı dışında çalışma yaşamına katılmaları ve siyasi kararlarda etkin rol oynamaları beraber düşünülmesi gereken unsurlardır. İdeal bir toplum olabilme fırsatını yakalayabilmek açısından kadın ve erkek toplumda aynı doğrultuda birlikte hareket etmelidir. Eşit oy hakkına sahip olmak da başlangıç adımlarından birisidir. Kadınların kamusal ve siyasal alanlardaki varlığını arttırmak demokratikleşme için çok önemli bir adımdır.

Yüzyıllar boyunca çeşitli toplumlarda öteki olarak kabul gören kadınlar özellikle özgürlük ve eşitlik kavramlarının kendileri için de geçerli olabilmesi adına siyasal alanda yer aramışlardır. Karar mekanizmalarında kadınların yer alabilmesi için tüm karşı duruşlara rağmen Avam Kamarası'nda bunu yasa önerisi olarak sunan Mill, kadınlara genel oy hakkı konusunda beklenen etkinin ötesinde bir yararlılık sağlamıştır (Üste, 2019: 2).

Sonuç olarak, Mill kadınların sadece oy kullanabilmek için seçime katılmasından ziyade önemli mevkilere gelebilme, kamusal görevlerde sorumluluk sahibi olabilme güçlerinin de olması gerektiğini savunur. Ona göre, bireyin bir meslekte başarılı olabilmesi, o meslek için vasıflı biri olduğunu kanıtlar niteliktedir bu nedenle kadın- erkek fark etmeksizin başarısız olan zaten elenecektir.

Mill, *Kadınların Özgürleşmesi* adlı eserin dördüncü ve son bölümünde, toplumsal gelenekler ve kurumlarda Mill'in önerdiği gibi değişikliklerin yapılması sonucunda ne tür faydalar elde edebileceğimiz sorusuna yanıt

buluruz. Mill eşitsizliğin ortadan kaldırılmasından gelecek faydaları açıklamadan önce, yukarıda değindiğimiz kadınların özgürleşmesi için takip edilmesi gereken hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik basamakları listeler. Bir kadının bağımsızlığı önündeki engellerin ortadan kaldırılması demek, söz konusu vatandaşlık olduğunda erkekler ile eşit olarak tanınmaları, yasalar önünde de eşit haklara ve korunmalara sahip olmaları, bütün onurlu mesleklerin kapılarının kendilerine açılmaları, bu mesleklere sahip olma yolunda tüm nitelikli eğitim ve öğretim imkanlarından eksiksiz faydalanabilmeleri gibi adil haklardan bahsedebiliriz. Kadınların bu haklara kavuşmalarının tek yöntemi, onları hapsedikleri ev-aile içi yaşamın esaretinden kurtarmaktır. Cinsiyetler arası eşitsizliğin ortadan kaldırılmasıyla elde edilecek faydaların ilki adalete kavuşmaktır. “Buna cevap vermeye ilk olarak, en yaygın ve her yeri saran insan ilişkilerinin adaletsizlik yerine adaletle düzenlenecek olması faydasını sayarak başlayabilirim” (Mill, 2019: 110). Buradaki faydayı, insan doğası için gelecek olan muazzam bir kazanç olarak tanımlar. Mill için insanlığın ahlakının yenilenmesi, ancak toplumsal ilişkilerin adalet hükmüne bağlandığı ve insanların da yetiştirilirken ya da hak elde ederken eşitlikten yana tercih edip kendilerini geliştirmeye başladıkları taktirde başlar (Mill, 2019: 131). Mill’e göre, insanların ahlâkî değerlerinin yenilenmesinin yolu budur: Toplumun iyileştirilmesi yolunda, kadınlara hak ve eğitim eşitliği sağlamak. Toplumsal ilişkiler bağlamında, kadın-erkek ilişkilerinin adalet ve eşitlik temeline oturtulması gerekmektedir. Mill düşüncelerinde, kadınların da erkekler kadar bağımsızlık elde edip, kendilerine istedikleri kadar çizip en uygun yaşam yolunu seçme hakkına sahip olduğunu vurgular. Kadınları da erkekler gibi yasalar önünde eşit sayılıp ve ‘hukukun üstünlüğü’ ilkesinden faydalanabilmeleri hakkına sahip görür. Geçit bu durumu şöyle ifade eder: “Kadınların köleleştirilmesi ve diğer adaletsizliklerin giderilmesi için, öncelikle yapılması gereken şey, güç yasasına dayalı zihniyet anlayışının yerine sosyal adalet anlayışını egemen kılacak bir zihniyet değişikliğini gerçekleştirmektir” (Geçit, 2013: 124).

Mill, cinsiyetler arası eşitsizliğin kaldırılmasıyla ortaya çıkacak olan faydaların ikincisini zihinsel yetkinliğin artışı olarak belirler. Mill’in özgürlük anlayışında, önceki bölümde detaylıca gördüğümüz gibi bireyin kendindeki

mevcut potansiyelini geliştirmesi ve sonuna kadar gerçekleştirmesi önemli bir yer tutmaktadır. Mill, kadınlar istihdam alanında serbest bırakıldığında, erkeklerle aynı meslek alanlarında çalışmaya başladığında, yeteneklerini zgrce kullanmaları sağlandığında insanlığın yüksek hizmeti için kullanabileceğimiz zihinsel yetkinin iki katına çıkması çıkacağını düşünür (Mill, 2019: 114). Mill, alışma hayatındaki bu işlerde kadınların erkekler ile rekabet etmesinin engellenmesinin bir zorbalık olup olmadığını ve bunun topluma zarar getirip getirmeyeceği sorusunu sorar. Toplumu oluşturan insanların en az yarısının yeteneklerinden ve hizmetinden mahrum kalmanın topluma fayda getirebileceğini düşünmez. Kadınların iş hayatına engel olmak, onların yeteneklerini devre dışı bırakmak, toplumu zarara uğratabilir. “Ve onlarsız yapabilirsek bile, onların elinden (sakatlık dışında) bütün insanlığın ahlaki hakkı olan kendi işini kendi tercihlerine göre seçme hakkını almamız, onların onur ve ayrıcalıklarını reddetmemiz adalete uygun mudur?” (Mill, 2019: 73) Mill, kadınlara getirilen bu kısıtlamanın yalnızca onlara değil onların hizmetinden faydalanacak olan tüm insanlara da haksızlık olduğunu düşünür. İnsanlık, kadının yeteneklerinden ve hizmetinden mahrum bırakılmamalıdır. Toplumda gelişimi teşvik eden, nitelikli birine sahip olmak bize her noktada fayda sağlayacağı için kadınlara da bu hakkın tanınması ile iş sahibi nitelikli bireyleri iki katına çıkarmak oldukça mantıklıdır. Mill, yapılışında ciddi miktarda yetenek gerektiren herhangi bir şeyi yapacak insanları bulmanın çok zor olduğunu, dünyada sahip olunan toplam yetenek miktarının yarısını yani kadınların gücünü geri çevirmenin oldukça ciddi bir kayba yol açtığını düşünür (Mill, 2019: 114). Kadınları mesleki alanda özgürleştirerek elde edeceğimiz toplumsal güce ek olarak, bir rekabet ortamı da yaratılacağı için kadınlarla girilen bu rekabetin erkeklerin zihnine bir uyaran olarak eklenmesiyle toplumsal ilerleme hızlanacaktır. Erkeklerin halihazırda bir göreve cinsiyetleri sebebiyle doğrudan geçmeleri yerine, çalışan bolluğu nedeniyle durum bir yetenek yarışına dönecek ve iş sahibi olabilmek artık bir çaba gerekecektir. Mill şöyle yazar:

Bütün düşün ve eylem konularının, genel ve sadece özel ilgi içinde olmayan her şeyin erkeklerin işi olduğu ve kadınların bunlardan -çoğunluğundan kesin olarak mahrum bırakılmış ve onlara izin verilen küçük alanda soğuka tahammül edilmiş şekilde- uzaklaştırılması gerektiği fikrinden kurtulmakla birlikte, bir kadın diğer

herhangi biri gibi insan olarak görüldüğünde, kendi ilgi alanlarını seçmeye yetkin olduğuna, insanlar için ilgi çekici olan ne varsa diğer herhangi biri gibi bununla ilgilenilmeye teşvik veya davet edileceğine dair bilinç edinecektir. Bu kadın ayrıca bireysel bir fikre dayanan bütün insani endişeleri etkileme çabasına -bunlara gerçekten katılmaya çalışmış olsa da olmasa da- yetkin olduğunu düşünecek ve sadece bu bile kadınların yeteneklerinin muazzam bir şekilde genişlemesi ve ahlaki duygularının büyümesi üzerinde etkili olacaktır (Mill, 2019: 115-116).

Mill, eserinin son bölümünde ise evlilikte kadın ve erkeğin arasındaki benzerliğin ya da farklılığın getireceği zarar ve faydayı tartışır. Birbirinden bütünüyle farklı insanların evlilik ismi verilen bu özel ikili ilişkiye başlamasını tamamen bir hayal ürünü olarak görür çünkü ona göre farklılıklar ilk başta çekici dursalar da ilişkiyi koruyan ve devamlılığını sağlayan farklılıklar değil benzerliklerdir. Evlilikte benzerliği önemli bir öge olarak görür çünkü çiftler ancak birbirlerine benzedikleri oranda mutlu bir yaşam sürebilirler. Farklılık beraberinde bir çatışma doğurur ve bu yüzden çoğu zaman fikir ayrılıkları oluşacaktır. Kadın ve erkek arasında olan cinsiyet farklılıkları, eğitim farklılıkları ile bir araya gelip artarak mutsuzluğa yol açabilir. Farklılıklar doğrultusunda, aile içi yaşamda ortaya çıkan sorunlar şefkat ve yükümlükler ile sınırlandırılmadığı sürece çiftlerin istekleri ayrılacaktır. Örneğin, anne ve babanın her biri çocukları kendi istekleri, zevkleri, kuralları, doğru bildikleriyle yetiştirmek isteyeceklerdir ve bu da anlaşmazlığa yol açacaktır. Bu ikiliklerin oluşması sonucunda yaşanacak iki ihtimal vardır. Ya çiftler sonunda uzlaşacaklar ya da aralarından herhangi biri istemsiz bir biçimde boyun eğmek zorunda kalacaktır. Mill'e göre evlilik te çiftlerden birinin daha aşağı statüde olma durumu birlikteliği daha kötü koşullara sürükler. Fakat bu farklılık bir faydaya da dönüşebilir. Aşağı konumda olan diğerinin mevcut konumuna özenip iyi anlamda bir gelişim sağlayabilirse, onun sahip olduğu niteliklere arzu duyar ve elde etmeye özen gösterirse olumlu anlamdaki bu ilerleyişi değerlidir. “Ancak biri diğerinden zihinsel yeteneği ve yetiştirilmesi bağlamında daha aşağıdaysa ve aktif olarak diğerinin seviyesine çıkmak için yardım almaya çalışmıyorsa, bu ilişkinin daha üst seviye olanının gelişimi açısından etkisi gerileticidir...” (Mill, 2019:129). Nasıl ki Mill'e göre ilerlemeyen her toplum gerilemeye mahkumsa aynı durum yakın ilişkiler için de geçerlidir. Evlilik ilişkisinde, bir diğerinden daha üstün olan kişi, kendisinden daha zayıf biriyle birliktelik yaşadığı taktirde karşı taraf ilerleme

kaydetmezse kendisi de gerilemektedir. Mill ideal evlilik tanımını şöyle yapar:

Fikirleri ve hedefleri aynı olan, aralarında en iyi haliyle eşitlik, güçlerin ve yeteneklerin benzeşmesi ve -her birinin diğerine saygı besleme lüksüne sahip olduğu ve dolayısıyla gelişme yolunda yönlendirme ve yönlendirilme konusunda dönüşümlü yer edinmenin keyfine varabildikleri- karşılıklı üstünlüğü olan kültür düzeyi yüksek iki kişinin evliliğini tasavvur etmeyi deneyeceğim. Buna sahip olanlar için tasavvur etmeye gerek yoktur ve sahip olamayanlar içinse bu sadece bir heveslinin rüyası olarak görünecektir. Ancak en güçlü kanaatime dayanarak sadece bunun bir evlilik ideali olduğunu söyleyebilirim (Mill, 2019: 131).

Toplumsal kalkınmada kadının payının olmayışı toplumsal ilerlemeyi yetersiz kılar. Toplumun ekonomisinden hukukuna tüm alanlarına sinen cinsiyetler arasındaki ayrımcılık kadınların faaliyet alanını kısıtlaması nedeniyle onların sırf cinsiyetleri yüzünden entelektüel ve ahlaki açıdan gelişimlerini engellemiştir. Kadının maruz kaldığı bu adaletsizlik yalnızca kadını değil parçası olduğu en küçük toplumsal yapı olan aile içindeki erkekleri ve çocukları olumsuz etkilediği gibi parçası olduğu daha geniş toplumu da olumsuz etkiler. Mill, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm toplumun iyiliği ve memnuniyetini esas alır. Bu nedenle, toplumdaki bütün bireylerin mutluluğu ve faydası için, hak ve özgürlük konusunda gereken eşitlik sağlanmalıdır.

Özetleyecek olursak yaklaşık 150 yıl önceki dönem şartlarında Mill, adil olmayan yasalardan, rastgele oluşmuş acımasız düzenden ve ayrımcılığı benimseten kalıplaşmış gelenek-görenekten tamamen kopuşu hedefleyerek toplumların gelişmesinin önünde bir engel olan cinsiyet eşitsizliği problemini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Adalet ve eşitlik ilkelerine göre yeniden düzenlenmiş, ilerleme ve gelişmeye açık, iyileştirilmiş bir toplum ile en yüksek düzeyde bireysel ve toplumsal mutluluğu amaçlamıştır. En genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde Mill'in çalışmasında dile getirdiği kadına yönelik fikirlerinin, içinde yaşadığı topluma ve bulunduğu tarihsel döneme hakim olan bakış açısına bir başkaldırı olduğunu söyleyebiliriz. Onun önce kadının toplumdaki konumunu belirleyip yaşanmış örneklerle bunu ortaya koyduğunu, ardından kadının maruz kaldığı adaletsizliği şiddetle eleştirdiğini ve adil olmayan bu durumun bireye de topluma da zarar verdiğini düşünmesi nedeniyle toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için düzeltilmesi gereken bir durum olduğunun altını önemle çizdiğini görmekteyiz. Mill'in bütün amacı,

kadının toplumsal yaşam içerisinde varlığını görünür kılmak ve kadınların özgürleşmesini sağlamaktır. Kadınların toplumda, erkekler kadar etkin bir rol oynamaları, eşit eğitim görmelerine, özgür irade ile karar verilmiş mesleklere sahip olabilmelerine ve siyasi ve yasal haklar edinmelerine bağlıdır. Eşitlik kadınlara ve topluma mutlu bir yaşam temin eder ve mutluluk talebinde her cinsiyet eşittir. Kendi yaşamında da etkin olarak kadın hareketleriyle ilgili çalışmalar yapan ve kadın hareketlerinin siyasal haklar için bir dinamik oluşturduğunu onaylayan bir düşünür olan Mill'in güçlü bir feminist olduğu söylenebilir.

5. MILL'İN FEMİNİZM TARİHİNDEKİ YERİ

Tarihte farklı feminist hareketlerin ortaya çıkışının sebebi, kadın hakları için mücadelede bulunan düşünürlerin ve aktivistlerin düşüncelerinin, problemlerinin, bulundukları kültürel konumlarının ve politik gayelerinin birbirinden farklı olmasıdır. Farklı statülerde ve coğrafyalarda bulunan kadınlar, kadının kurtuluşunu kendi sorunları ve politik anlayışları çerçevesinde biçimlendirmeye çalışmışlardır (Tunç, 2013: 210). Bu nedenle feminizm altında birçok hareket, eylem ve düşünce geliştirilmiştir. Gisela Notz bu durumu şöyle ifade eder:

Feminizmin eril olmadığı aşıkardır. Fakat kadınlardan birbirinin aynı ilgileri olan homojen bir grup gibi bahsetmek de mümkün değildir. Kadınlara yönelik toplumsal ayrımcılıkla mücadele konuları incelendiğinde, farklı ülke ve bölgelerde teorik altyapılarda göz önünde bulundurulduğunda birbirinden farklı feminizmlerin olduğunu anlıyoruz. Yalnızca yakın zamana bakacak olursak; radikal feminizm, liberal feminizm, post feminizm, yeni feminizm ve birçok farklı feminist akımı görebilir ve ortak bir feminizmden bahsetmenin neredeyse mümkün olmadığını anlayabiliriz (Notz, 2018: 9-10).

Bu farklılıklar yanında feminist hareketler arasında bir ortaklık ararsak, feminizmi kadın ve erkek arasındaki eşitlik talebine dayanan bir mücadele; iki cinsiyet arasında tarihsel süreç boyunca kurulan iktidar ilişkisini yıkmayı amaçlayan ve neredeyse 18.yüzyıldan bu yana varlığını daha canlı bir şekilde sürdüren politik bir akım olarak tanımlayabiliriz. Toplumsal bir hareket olan feminizm kadınların, ikincil konumda yaşamak zorunda bırakılması sonucunda kadınların başlattığı bir kurtuluş hareketine verilen addır. Bu kadın hareketinin ilk başlardaki tüm teorik ve bilimsel çabası, kadın cinsiyetinin politik ve hukuksal alanlarda maruz kalmış olduğu ayrımcılığın üstesinden gelebilmek ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına ön ayak olabilmektir. Feminizm, cinsiyetler arasındaki hukuki, sosyal, ekonomik ve politik eşitliğe inanmaktadır fakat tek başına eşitliğe inanmak yeterli değildir; bu eşitsizliğin karşısında durmak, onu kınamak, ona karşı ses çıkarmak ve eşitsizliği ortadan kaldırmak için gerekli önlemler almak gerekir.

Feminizmin odaklandığı nokta, kadın ve erkek arasında yapay olarak inşa edilmiş ve benimsenmiş toplumsal farklılıklardır. Mill'in de *Kadınların Özgürleşmesi*'nde detaylı bir şekilde incelediği gibi, tarihsel sürece

baktığımızda da kadın geri plana itilmiş, sosyal yaşamdan uzaklaştırılmış, siyasi haklardan mahrum bırakılmıştır. Kısaca kadınlar, kamusal alandan dışlanmış ve ev içi yaşama yani özel alana hapsedilmiştir. Kadınlık, belirli kalıplara sığdırılmış, kadının üzerine belirli sorumluluklar yüklenmiş, roller biçilmiş ve bu ayrımcılık da topluma normal olarak kabul ettirilmiştir. Bu sebeplerin hepsi kadınları bu haklı mücadeleye itmiştir. Önemli bir hususun altını çizmemiz gerekirse feminizmbir üstünlük mücadelesi değil, bir eşitlik mücadelesidir.

Feminizm bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların yaşam koşullarında birtakım iyileşmeler olabilmesi için politik ve pratik önlemler organize eden, kampanyalar ve eylemler düzenleyen hareket; ayrımcılığın ve kötü koşulların ortadan kaldırılması için taraftar kazanmaya çalışmaktadır. Bu canlı hareket, elbette teorik bir içerikten ayrı düşünülemez belirli bir kuramda temellenir. Her eylem biçimi kendisine kaynaklık eden bir düşünce biçimine yani; kuramsal bir arka plana sahiptir. Bu nedenle mevcut feminist akımlar birbirleri ile çatışsalar bile kendi felsefi kabullerine ve tanımlarına sahiptirler. Cinsiyet konusu bağlamındaki bu problemlerin özel bir araştırma konusu olarak ele alınması, cinsiyet sorununun felsefeye taşınmasına kapı aralamıştır. Feminist felsefe adı altında cinsiyet rolleri, cinsiyete bağlı konumlar ve cinsiyette temellenen eşitsizlik problematik olarak tartışılmaya başlanmıştır.

Feminizm aile hayatının belirli bir formunda kök bulan toplumsal iş bölümünü sorgular. Cinsiyetler arası eşitsizliği ele alan feminizm için aile ele alınıpincelenmesi gereken bir tartışma nesnesidir. Bir aile tarafından meydana getirilen ve bir aileyi meydana getiren kadının, aile kurumu içerisinde nasıl bir konuma yerleştirildiği, nasıl şartlar altında bir yaşam sürmeye itildiği ve aile kavramının kadın-erkek arasındaki mevcut eşitsizlik ve sömürü durumunda pay sahibi olup olmadığı incelenmelidir. Kadının özel alana yani eve hapsedilmesiyle onun gerçek kapasitesini kullanması ve geliştirmesi engellenmiştir. Dolayısıyla bu durum cinsiyetler arası eşitsizliği pekiştirmektedir. Akıl ve duygu kavramları, cinsiyetleri etiketleyen ve ayıran kavramlardır. Erkek akıl ile eşleşirken kadının duygu ile eşleştirilmesi, erkeğin akılla yönetilen kamusal alanın öznesi kılınmasına, kadının ise duyguların

hüküm sürmesine izin verilen özel alana hapsedilerek onun potansiyelinin körelmesine neden olmaktadır. “Potansiyelini değerlendirmekten uzak kalan kadının yarım, zayıf ya da güçsüz varlığı onu, daha güçlü olana, erkeğe bağımlı hale getirmektedir” (Güneş, 2018: 145). Bu adaletsiz düzenin bozulmasının yolu, duygu ve akıl kategorileri arasındaki sınırın kaldırılması ve kadının özel alandan çıkarılıp kamusal alana geçişinin serbest bırakılmasıdır. Kamusal alana geçiş, beraberinde potansiyelini gerçekleştirebilmiş ve zihniyetini güçlendirebilmiş bir kadın modelini getirecektir.

Kısacası feminist hareket kadınların kurtuluşu, özgürlüğü ve eşitliği için çabalar ve kadınlara haklarının iade edilmesi için aktif bir mücadele yürütür. Feminizm, kapitalist-ataerkil kaynaklı ekonomiyi, kültürü ve toplumu, kadınların yaşamını etkileyen tüm ataerkil toplum ilişkilerini eleştirilerin merkezi haline getirir ve bunların değişip dönüşmesi için gereken tüm eylem stratejilerini var etmeye çalışmaktadır.

5.1. Feminizm Türleri

Mill’in faydacı feminizmi ile benzerlik ve farklılıklarını tespit etmeye çalışacağımız ve bu sayede Mill’in feminizm tarihindeki konumunu göstermeye çalışacağımız belli başlı feminizm türlerini şöyle sıralayabiliriz: radikal feminizm, Marksist feminizm, sosyalist feminizm, kültürel feminizm, postmodern feminizm ve Aydınlanmacı liberal feminizm.

19.yüzyılın ortalarında görünür olmaya başlayan kadın hareketi, daha çok kadınların seçme ve seçilme hakkını kazanması için çaba sarf etmiştir ancak 1960’lara gelindiğinde siyasi haklar elde edildiği halde bu hak kazanımının kadınlara yaşatılan diğer adaletsizlikleri çözemediği fark edilmiştir. Böylece feministler başta siyasi olarak ele alınan problemin sınırlarını genişletilerek kadına uygulanan baskının kişisel, psikolojik ve cinsel yönlerine de değinmişlerdir. Kadının kişisel, psikolojik ve cinsel anlamda da özgürleştirilmesi düşüncesiyle radikal feminizm adı verilen ikinci dalga feminizm başlamış olur. Radikal feministler, kadın bedeninin sömürülüşüne şiddetle karşı çıkmış ve mücadelelerini hep bu bağlamda vermişlerdir.

Radikal feministlere göre, kadınlar tarihte baskı gören ve sömürülen ilk gruptur. Bununla birlikte kadının sömürülmesi diğer tüm sömürü biçimlerinin

de temelini oluşturmaktadır. 1960-1970’li yıllarda Kuzey Amerika’da yükselen radikal feminizme göre, kadınlar üzerinde uygulanan tahakküm biçimi diğer tahakküm biçimleri arasındaki hem en yaygın tahakküm biçimi hem de en temel olanıdır. Radikal feminizm, kadınların erkekler tarafından tahakküm altına alındıklarını düşünmektedir. Erkek tahakkümü ise erkeğin üstünlüğü anlamına gelir, çok eskilerden gelen çok temel bir tahakküm biçimidir. Bu bağlamda da kadınlar erkekler tarafından baskı gören ve ezilen bir sınıf olmuştur. Radikal feminizm erkekler tarafından yönetilme durumunu oluşturan bu erkek tahakkümü nedeniyle, feminist mücadelenin yalnızca kadınlar tarafından gerçekleştirilmesi gereken bir mücadele olması gerektiğini savunurlar.

Radikal feminizmin aynı zamanda ve aynı süreç içinde gelişen diğer tezleri, kişisel olanın politik olduğu, ataerkillik ya da erkek egemenliğinin -kapitalizmin değil- kadınların baskı altına alınmasının kökeninde yer aldığı, kadınların kendilerini bastırılmış bir sınıf ya da kast olarak görmeleri ve enerjilerini, diğer kadınlarla birlikte, kendilerine baskı uygulayanlara - erkeklerle- karşı mücadele eden bir harekete yöneltmeleri gerektiği, erkeklerin ve kadınların temelde farklı oldukları, farklı üsluplara ve kültürlere sahip oldukları ve kadınların tarzının gelecekteki herhangi bir toplumun temelini oluşturması gerektiği düşüncelerini içerir (Donovan, 2014: 266).

Radikal feminizm odağını kadın bedenine çevirerek, sınıfsal, ırksal, etnik farklılıkları probleme dahil etmeden; kadınların biyolojik olarak sırf kadın olmaları nedeniyle erkek baskısına maruz kaldığını iddia eder. 1960’lı yıllardan itibaren kadınlar erkeklerle karşı muhalefet için birleşerek birbirlerini desteklemiş ve kendi literatürlerine kız kardeşlik kavramını sokarak onu kullanmaya başlamışlardır. Fatime Güneş şöyle yazar:

İkinci dalga feminist hareket, özellikle de radikal feminizm; liberal feminizmin özel/kamusal, üretim/yeniden üretim alanları arasındaki geleneksel ayrımı yıkmaya yönelik politik talepler etrafında şekillenmiştir. “Kişisel olan politiktir” ve “Bütün kadınlar kız kardeşler” sloganları o dönem feminist hareketin örgütleyici ve dönüştürücü unsurları haline gelmiştir (Güneş, 2017: 246).

Radikal feministlere göre erkeklerin kadınların bedeni (üreme, cinsel pratikler, annelik, evlilik, ev işleri, porno, tecavüz vb) üzerinde kurdukları sistematik egemenliğin en yoğun yaşandığı yer aile/özel alan/ev içi alandır. Kadınların bastırılmışlıklarından sorumlu olan şey, erkek egemen sistem olarak

tanımlayabileceğimiz ataerkilliktir. Erkeklerin kadınların üzerinde kurduğu bir egemenlik biçimi olan ataerki radikal feministlere göre evrensel bir sistemdir ve neredeyse tüm toplumlarda mevcuttur. Radikal feminizm, kadınların ezilmesinin diğer ezilme biçimlerini türeten temel biçim olduğu varsayar. “Egemen kültür karşıtı radikal feministler ise aşağılama sorununu bir tersine çevirme stratejisiyle aşmaya çalışmış, bu kültürün inkâr edip ikincilleştirerek dışladıklarına, yani kadınsı ve doğal olana olumlu değer yüklemiştir” (Plumwood, 2017: 48).

Kadının ezilmesinin nedenini, ataerkillik, ataerki aile ve ataerki kapitalizm olarak sıralayan radikal feminizm, toplumdaki ataerkilliğin ortadan kaldırılmasının önemi üzerine inşa edilir. Ataerki güç, kadının sosyal rolünü ve doğasını eril normlara göre tanımlamaktadır. Erkek iktidarı anlamına gelen ataerki sistem yalnızca kadının emeğini değil, aynı zamanda kadının cinselliğini, bedenini ve doğurganlığını da denetleyen bir toplumsal sistemi ifade etmektedir. Bu sistem erkeğin çıkarlarını korumak üzerinedir ve ataerki aile biçimi yani baba/erkek otoritesine ve soyuna dayanan aynı zamanda mülkiyetin de babadan oğula geçirildiği bir aile biçimidir (Atan, 2015: 8-9). Ataerkillik, soy üzerinden babayı temel alan ve aile içerisindeki çocukları babanın soyuna bağlayan topluluk anlamındadır. Erkek ve dişi roller sistemini bilinen tüm baskıların ilk ve en özgün şekli olarak gören radikal feminizm için, bu rol sisteminin kaynağı ekonomik değil biyolojik farklılık temellidir ve egemen kültür bu biçimde oluşmakta ve soydan soya da böyle aktarılmaktadır (Yörük, 2009: 69).

Radikal feministler, özel alanın tartışmalara dahil edilmesi gerektiğini düşünür çünkü radikal feminizme göre, kadınların kamusal alanda kazandığı reformist ve biçimsel değişimler özel alandaki ataerki egemenliği ortadan kaldırmamıştır. Radikal feministler yeniden üretim alanını (aile, özel alan) feminist politikanın temel alanı olarak görerek, özel alanı da değişimin gerekliliği olduğu alanlara dahil ederler. Özel alanın da politik olduğunu vurgulanmasının nedeni özel alandaki ataerki oluşumu değiştirmeden kamusal alandaki eşitliğe ulaşmanın pek mümkün olmayacağının iddia edilmesidir. “Ev işlerinin (ya da cinselliğin) emek ve sömürü kavramlarıyla tahliline dayalı bu yaklaşımlarda, evde harcanan emeğin (ya da cinsel ilişkinin ve anneliğin)

kadınları bir toplumsal sınıf haline getirdiği düşünülür. Dolayısıyla, cinsiyet ilişkileri birer sömürü ilişkisi olarak nitelenir” (Bora, 2010: 51). Bu nedenle radikal feministlere göre öncelikle ailenin feshedilmesi ve ortadan kaldırılmasıdır çünkü onlar için aile kurumu varlığını sürdürmeye devam ettiği sürece kadının kurtuluşu pek mümkün görünmemektedir.

Özellikle radikal feministler aile kurumunu kadının özgürlüğünü kısıtlayan en büyük etken olarak görmüşlerdir. Çünkü onlara göre çocuk dünyaya getirmek ve yıllar boyunca onun bakımını sağlamak kadının hem tüm vaktini hem de tüm enerjisini almaktadır. Kadın erkekler gibi özgür davranmamakta ve istediği ideallerine ulaşmamaktadır. Bu nedenle mücadeleleri ve tezleri bu kurumun ortadan kalkması halinde kadının özgürleşeceği yönünde olmuştur (Atan, 2015: 19-20).

Ataerkil sistemin ancak geleneksel aile kurumunun ortadan kaldırılmasıyla yok olacağına inanan radikal feminizm, bu yapının ortadan kalkması için de kadının sınırsız bir cinsel özgürlüğe sahip olması gerektiğini vurgular. Radikaller ek olarak kadın ile erkek arasındaki cinsel saplantıların azaldığı daha özgür bir ilişkiyi desteklemektedirler.

Özel alanda aile yapısının yıkılmasını talep eden radikal feminizm için kamusal alanda da devlet yönetimindeki kültürel, bilimsel ve sanatsal olmak üzere neredeyse tüm etkinlikleri şekillendiren patriyarkal sistem yıkılmalıdır. Bu kültür değerleri ataerkil düşünce sistemi ile oluşturduklarını düşündükleri için tümünün topluca ve kökten değişmesi gerekmektedir çünkü kadın ancak bu şekilde kurtuluşa erebilecektir (Çardak, 2012: 59-60). Ataerkilliğin kendini gösterdiği ve devamlılığını sürdürdüğü birçok yapı mevcuttur, toplumun her alanına yayılan ataerkillik ile savaşılmalı ve ortadan kaldırılmalıdır. Sonraki bölümlerde ele alacağımız Aydınlanmacı liberal feminizm ile yasal hakların edinilmesi konusunda aynı çizgide ilerleyen fakat bu haklar ile sınırlı kalmayıp cinsiyetler arası eşitsizliğin çözümünü daha derinlerde arayan radikal feminizm ile Mill’in ortak bağı yalnızca, temel talepler olan eğitim/iş olanağı ve siyasi hakların talebi ile sınırlıdır. Radikal feministler gibi, erkeklerin biyolojik olarak gücü elde etmesiyle ayrıcalık kazandığını düşünen Mill, ataerkillik adı altında mevcut yapıyı bu kadar derinlemesine sorgulamamış, sadece toplum içerisinde kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Aile içi yaşamda eşit iş bölümünün olmasıyla adil bir aile yaşamının

sürdürüleceğine inanan Mill, radikal feministler gibi aile kurumunun toptan ortadan kaldırılmasını savunmamıştır.

Marksist feminist kurama göre ise günümüzün kapitalist toplumlarında kadınların ezilişi, içinde bulundukları toplumun üretim tarzı ile üretim ilişkileri çerçevesinde açıklanabilir. Marksist feministler, kadının bastırılmışlığını Marksist kuramın temel öğelerinden biri olan yeniden üretim kavramından hareketle açıklar ve yeniden üretim tarzını kadının bastırılmışlığı açısından çözümler. Toplumsal mücadelenin temelini maddi koşullar üzerinden ilerlediğini öne süren tarihsel materyalizm, Marksist feministler için kadının baskı altında tutulmasının temel nedenini anlama konusunda bir rehber olmuştur. Ek olarak Marksist feministler, sınıf bilinci, yanlış bilinç, yabancılaşma, praxis ve değer teorileri gibi kavramları Marks ve Engels'ten alıp kendi kuramlarına uygulamışlardır (Erdoğan, 2021: 39).

Kapitalist sistem içerisinde kadınların erkeklerden daha fazla ezildiği/sömürüldüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra kadınların erkeklere göre yabancılaşma olgusunu daha fazla yaşadıkları yadsınamaz bir gerçektir. Erkekler, iş yaşantıları dışında değerlendirebilecekleri boş zaman algılarından bahsedilirken, kadınlar için tek gerçeklik kadınlık (ev temizliği, çocukbakımı gibi) görevini yerine getirmektir. Bu açıdan bakıldığında kadın-erkek arasında fırsat eşit(siz)liği durumu, Marxist feminist teori perspektifinden daha anlaşılır hale getirilmiş olacaktır (Dikici, 2016: 527).

Kadına yöneltilmiş baskının, sosyal sistem içerisinde yapılandırılmış olan sınıf temelli bir eşitsizlikten kaynaklandığını öne süren Marksist feminizm için, kadınlar kapitalizm doğrultusunda iş gücünün yeniden üretilmesinde, sorumlulukların gerçekleştirilmesinde ve çocuk bakımının üstlenilmesinde önemli rol oynarlar. Kapitalist toplumlarda kadınlar, yeniden üretim süreçlerinde emekleri kullanılan emekçilerdir. Erkeklerle karşılaştırıldıklarında çok daha dezavantajlı konumdadırlar. Bu çerçeveden bakıldığında ise ev içi kadın emeğinin sermaye açısından (kapitalistler)değer üretip üretmediği ya da erkekler tarafından bu emeğe el konulup konulmadığı gibi sorular temelinde bu tür tartışmalara zemin hazırlamaktadır (Güneş, 2017: 247).

Marksist feminizm, radikal feministlerin aksine, kadınların baskı altına alınışının maddi temelini biyolojik değil ekonomik olduğunu ısrarla vurgular. Marksist feministlere göre tüm kadınlar aynı biçimde ezilmezler çünkü toplum

içerisindeki kadınlar sınıf, ırk, etnik ve sosyo-ekonomik gibi farklılıklar sebebiyle kendi içlerinde bölünmüşlerdir. Belirtilen farklılıklardan dolayı bütün kadınlar belirli ortak bir baskıya maruz kalsalar bile bu baskıyı deneyimleme biçimleri ve hatta karşılığında verecekleri tepkiler bile aynı olmayacaktır.

Marksist feministler kadınlar arasındaki sınıfsal farklılıkların gözden kaçırıldığını dile getirmiştir. Üst sınıf ve ekonomik özgürlüğü olan kadınların bir şekilde haklarını savunabileceklerini ancak alt sınıf çalışan kadınların ve yoksul kadınların çeşitli baskı ve ezilme biçimlerine daha çok maruz kaldıklarını ifade etmektedirler. Onlar kadınların hem iş yerinde düşük ücretle çalıştırıldıklarını hem de eve geldiklerinde işlerinin devam ettiğini ve eşlerine hizmet etmek durumunda kaldıklarını ifade etmektedirler (Atan, 2015: 6).

Marksist feminizm üretim yapısı ve iktidar yönetimini değiştirme üzerine odaklanmaktadır. Marksist feministlere göre aile kurumu kapitalizme emek gücü üretmektedir ve bu emek fuzulidir. Marksist feministler, aile kurumuna karşı geliştirilen saldırıyı sadece kadının kurtuluşunu sağlamak adına değil, sosyalizme geçişin bir ön aşaması olarak görmektedirler. Marksist feministler de radikaller gibi kadınların kurtuluşu ancak özel alan ile kamusal alan arasındaki duvarların kaldırılması ve kadınların aile yaşamına son verilmesi ile kavuşacağını düşünmektedirler çünkü Marksist feministlere göre kadınların emeği, kocaları tarafından sömürülmektedir. Kadınlar eğer toplumsal emeğe katılacak olursa bu sefer kamusal alanda ücretli, özel alanda -ev işinde- ücretsiz çalışarak iki işi birlikte yapmak zorunda kalacaklardır. Kapitalist düzende, kadınları çalışma hayatından uzak tutup özel alanda ev işleriyle sınırlı tuttuğumuz sürece toplumsal bağlam içerisinde erkekler ile eşit olanaklara kavuşamayacakları acıbir gerçektir. Kaynağını ataerkil yapıdan alan ve kadının aleyhine gerçekleştirilen ev içi iş bölümü hem kadının ezilmesine neden olur hem de kapitalist yeniden üretim sürecine kaynaklık eder ve dolayısıyla kapitalizmin de bu biçimde devamlılığını sürdürür (Şener ve Zengin, 2020: 145-146).

Marksist feminizme göre kadının ekonomik anlamda erkeğe bağımlı oluşu, onudiger tüm sosyal alanlar içerisinde de erkeğe bağımlı hale getirmiştir. Kadının bağımlı bir yaşam sürmesi, onu ikinci cins olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. “Özellikle ev ve aileye tam bağımlı olarak yaşamakta olan

kadın özel hayata kapatılarak, kamusal alandan bilerek uzaklaştırılmıştır. Evi geçindirme, yani ekonomik rolü erkek üstlenirken kadın bu rol için uygun olmayı sergilemektedir” (Aktaş, 2013: 64). Toplumun mevcut sınıflı yapısı etkisini kadın-erkek ilişkileri üzerinde de göstermiştir. Marksist feminist teori için sınıfsal ayrımlar, kadının erkek karşısındaki fırsat eşitliğinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Marksist feminizm bazı eleştirilerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Temel olarak onun kadınları bir sınıf olarak kabul edip, kadının sömürülmesinin sınıfsal mücadelelerle ortadan kaldırılabileceğini iddia etmesi; kadınların baskı altında oluşunun nedeninin yalnızca ekonomik üretim şekillerinde görmesi ve cinsiyetler arasındaki eşitsizliği açıklamada yetersiz kalışı eleştirilmektedir. Cinsiyetler arası eşitsizliği, sınıf farklılığı üzerinden ele alan Marksist feminizm ile Mill’in benzerlik gösterdiği nokta kadının kamusal alana dahil edilmesi gerekliliğidir. Mill, kadınların özgürleştirilmesinin sınıf mücadelesi ile gerçekleşeceğine inanmaz. Mill ekonomik anlamda kadının bağımsızlığını elde etmesini savunur fakat işverenin sınıfsal ayrılığından dolayı kadınların yüzleşeceği emek sömürsünü vurgulamaz.

Sosyalist feminizm, Marksist feminizm ile radikal feminizm kuramını bir araya getirerek kadının toplumdaki konumu problemini açıklamaya çalışır. Yukarıda açıklandığı gibi Marksizm, kadınların ezilmesinin sebebini ekonomik sınıfsal ilişkilerde bulur. Bu, sosyalist feministlere göre yetersiz bir açıklamadır çünkü Marksist kuram kapitalist üretim tarzına yönelik yaklaşımı ile ancak kadınların ekonomik olarak nasıl ezildiğini ve sömürüldüğünü açıklayabilir fakat kadınların ezilmesini açıklayabilecek kuram, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünü açığa kavuşturan ataerkillik kuramıdır.

Sosyalist feministlerin yaklaşımında ataerkillik ile kapitalizm birlikte ele alınır ve hem kapitalizm hem de ataerki kadınların tahakküm altına alınmasını kolaylaştırmaktadır. Bu yaklaşım kapitalist toplumsal formasyon içerisinde ataerki kavramını maddi bir temele oturtmuştur ve beraber açıklamaya çalışmıştır (Güneş, 2017: 251).

Sosyalist feministler görüşleri doğrultusunda, toplumda kadınların ezilmesini *kapitalist ataerki* kuramı ile açıklamaktadır. Erkekler emeklerinin ve enerjilerinin çoğunu iş yerine yöneltmekten, kadınlar yalnızca iş yerinde değil evde de emek harcamaktadırlar. Yani sosyalist feministlere göre,

cinsiyetler arası bu eşit olmayan işbölümü sonucunda kadınların toplumda maruz kaldığı baskının ve ezilmişliğin temel sebebi ataerkil kapitalizmdir çünkü kadın emeğinden hem erkekler hem de sermaye çıkar sağlar. Sosyalist feministler kadınların aralarında sınıf farkları bulunsa bile kadınları ortak ezilen bir sınıf olarak gördüğü için onlara sınıf bilinci (kadın olma bilinci) ve feminist ideoloji aşılama çabasına girmişlerdir (Yörük, 2009: 68).

Kısaca sosyalist feminizm, kadınların ezilmesinin sebepleri sınıfsal ayrımlara ek olarak toplumsal cinsiyet rollerine ve cinselliğe de vurgu yapmıştır. Toplumda cinsellik söz konusu olduğunda kadın cinsi üremeden sorumlu olmak dışında herhangi bir nitelikle tanınmaz. Sosyalist feminizm kadının cinsiyetinin böyle tanınmaya devam ettiği müddetçe, ekonomik alandaki çözümlerin bir işe yaramayacağını dile getirir. Sosyalist feministler,

...sosyalizmin tüm ezilen ve sömürülen insanların sorunlarıyla ilgilendiğini, kadın sorunlarının da bu nedenle sosyalizm içinde merkezi bir öneme sahip olduğunu vurgulamakta ve kadınların üremeden sorumlu oldukları yönündeki algı devam ettiği sürece ulusal ve uluslararası ekonomiler içindeki marjinalliklerinin de devam edeceğini dile getirmektedirler (Tür ve Koyuncu, 2010: 14).

Postmodern feminist perspektife, postmodernizm kaynaklık etmektedir. Postmodern feministler, genel ve evrensel cinsiyet kategorilerini reddederek kadınlığın çeşitliliğinin ve öznel kadınlık deneyimlerinin altını çizmişlerdir. Postmodernistlere göre, feministler çoğunlukla bunu görmezden gelerek kadına yönelik baskıların kültürlerarası tek bir sebebi olduğunu savunmaktadırlar.

Postmodernist feminizme göre, “[f]eminist teoriler kendi çağında, toplumunda, kültüründe, sınıf, cinsel yönelim ve etnik veya ırksal grupları yanlış şekilde yaygınlaştırmaktadır” (Tunç, 2013: 214). Cinsiyet ve cinsel fark çözümlemeleri değişmek zorundadır. Postmodernizmin, modernizm eleştirisine benzer biçimde, postmodern feminizmde diğer feminist kuramları eleştirmiştir. Postmodern feminist düşünürler, diğer feminist teorisyenlerin aksine kadının konumunu iktisadi, sosyal ve toplumsal koşullara göre sorgulamamıştır. Ek olarak postmodern feminist teorisyenler, modern feministleri tümkadınları aynı çatı altında değerlendirmekle eleştirmişlerdir. Kadınlık genel olarak tanımlanamayacağı için ve yalnızca tek tip bir kadın bulunamayacağı için

kadınların problemlerine de tek bir yönden yaklaşmak doğru değildir. Postmodern feminist teorinin, cinsiyetlere ilişkin dil çözümlemelerini ele aldığımızda görülen şudur ki postmodern feministler, ataerkilliğin sistem içerisinde yer edinmesinin, etkinliğini devam ettirmesinin ve kadının her alanda kendini gösteren ikincil konumunun diğer feministlerin öne sürdüğü gibi somut kültürel, ekonomik veya siyasal yapılardan değil, dilin kendisinden kaynaklandığının iddia etmektedirler(Çetinel-Yılmaz, 2016: 135).

Sorgulayıcı bir niteliği olan postmodern feminizm, sosyal ilişkilerin karmaşıklığını ve gelişmişliğini açıklarken ek olarak toplum içerisinde kadınların hangi durumda bulunduğunu ve bunun nasıl iyileştirilmesi gerektiği konusundaki varsayımlarını da açıklar. Düşüncelerini ortaya koyarken yapıbozum tekniği kullanan postmodernizm, modernizmin veya Aydınlanma Çağı'nın yok oluşunu ifade eder. Postmodern feministler sosyal gerçeklik bağlamı içerisinde dilin gücünü incelemektedirler. Vurgulanan bir diğer nokta ise 'bilgi-güç' ilişkisidir. Kadınların ikincil duruma düştüğü güç ilişkileri içerisindeki bu güç eşitsizliklerinin merkezine bilgi üretimi yerleştirilmiştir. Bilgiye sahip olunmadan güç sahibi olmak ve bu gücü etkili bir biçimde kullanmak mümkün değildir. Bu yüzden nesiller boyunca bilgi üretiminin dışında tutulan kadınlar ataerkil yapının toplumda sürekliliğini sağlamışlardır. Öne sürülenler ışığında, kadınların bilgiye ulaşmalarının önüne engel koyuldukça gücün erkeklerin tekelinde oluşu ve cinsiyetler arasındaki güç dengesinin eşit olmayan dağılımı kaçınılmazdır.

Kültürel feminist geleneğini başlatan 19. yüzyılda Kadın (*Woman in the Nineteenth Century*) adlı eseriyle Margaret Fuller'dir. Fuller yapıtında Romantik akım ile Amerikan aşkıncılığının izinden ilerleyerek Aydınlanmacı bilgi anlayışına karşı çıkmıştır. Aydınlanmacıların bilgi anlayışına göre bilgi akılla elde edilir, bilginin mekanik bir yapısı vardır ve bilgi nesnedir. Fuller'e göre ise bilgi duygusal, sezgisel ve organiktir (Yörük, 2009: 66). Aydınlanmacı liberal feminizmi tartışacağımız bölümde göreceğimiz gibi, liberal feminizm de Aydınlanmacılığın bilgi anlayışını kabul eder ve siyasal bir değişime odaklanır. Bu feminist görüşe tepki olarak doğan kültürel feminizm, siyasal değişime odaklanmak yerine geniş bir kültürel dönüşüm yaratmanın önemini vurgulamaktadır. Fakat yine de kültürel feministler, Aydınlanmacılar gibi

eleştirel düşünmeye önem verirler. Buna ek olarak hayatın akıldışı, sezgisel ve kolektif yönü üzerinde önemle dururlar (Göçeri, 2004:70). Kültürel feministler, kadınların ikincil konumda ve baskı görüyor oluşunun nedenlerini kültürel yapı içerisinde ararlar. Kadınlara yönelik kültürel betimlemelerin biyolojik kaynaklı farklılıklar olmadığını ve toplumsal çevre tarafından oluşturulduğunu savunur. Mill'in feminizminin, kültürel feminizm ile birleştiği iki temel nokta şunlardır: Mill düşünce ve ifade özgürlüğünü savunduğu için eleştirel düşüncenin ilerlemeci yönünü kabul eder. İkinci nokta olarak ise, Mill'e göre de kadın ve erkek arasında olduğuna inanılan farklar toplumsal ya da kültürel olarak inşa edilmiştir. Mill'in görüşlerinin kültürel feminizmden ayrıldığı nokta ise toplumun bu yapay ayrımları biyolojik farklar üzerine temellendirebilecek olmasıdır. Örneğin, erkeğin kadından fiziksel olarak daha güçlü olması onun diğer alanlarda da üstün olduğu inancını doğurmuştur.

Kadını, kamusal yaşamı yenileyebilme gücüne sahip bir yenilenme kaynağı olarak gören kültürel feminizm dinin, evliliğin ve aile kurumunun çürümüş yapılar olduğunu düşünür ve bu yapılardan kurtulma kadının bu gücü sayesinde gerçekleşecektir. Kültürel feminizm ataerki yerine anaerkilliğin kamusal alanda hüküm sürmesi gerektiğini düşünür. Kadının ahlaki bakış açısı, siyasi çürümüşlüğü ortadan kaldıracaktır (Göçeri, 2004: 70). Siyasette anaerkilliği savunmak temelde siyasi kararların dışıl etki ve değerler aracılığıyla yönlendirilmesidir. Kısaca “[k]ültürel feminizmin temelinde anaerki bir vizyon yer almaktadır. Kadınların kaygıları ve değerleri tarafından yönetilen güçlü bir kadın topluluğu fikrine sahiptirler. Bu fikir barışçıl politika, iş birliği, farklılıkların şiddet olmaksızın çözümü ve kamusal yaşamın ahenkli düzenlenmesini içermektedir” (Şener ve Zengin, 2020: 147). Anaerkilliğin etkisini gösterip yayılması için kadınların kendi potansiyellerini tanımaları gerekmektedir bu ise erkeklerin onlara gösterdiği yoldan ve değerlerden sapmaları anlamına gelir. Kültürel feminizm kadınların kendilerini tanımaları için doğaya işaret eder çünkü kadın doğadan ilham almalı, kendi varoluşuna dair bilgilere ulaşmalı ve özgün benliğini doğrudan kendisi inşa etmelidir (Güneş, 2018: 147). Mill, kadının ve erkeğin ahlaki değer ve ilkelerinin farklı olduğunu düşünmez; her ikisi de ahlak alanında faydacı ilkeyi takip etmelidir. Bu yüzden kamusal ve siyasal alanda anaerkilliğin hüküm

sürmesi yerine faydacı ilkeye dayalı eşitlikçi bir çözüm arayışındadır.

5.2. Aydınlanmacı Liberal Feminizm ve Mill

Aydınlanmacı liberal feminizm yukarıda sayılan diğer tüm feminist hareketleri tarihsel olarak önceler. 17. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış ve etkisi 18. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu akım, Aydınlanmacı düşünce geleneğinden etkilenmiştir ve kadın haklarını savunurken Aydınlanmacı görüşlere dayanır. Liberal feminizmin, Aydınlanmacılar gibi aklın sonsuz gücüne güvenir. Diğer feminist hareketlerden, var olan mevcut ataerkil yapının temel kaynaklarını fazla sorgulamayıp kadınlara daha ileri haklar ve daha fazla olanaklar sağlanması için mücadele etmesiyle ayrılır. Akımın ortaya çıktığı yüzyıllarda insan erkek ile özdeşleştirilip, doğal haklar da erkeğin hakları olarak düşünülmüştür. Erkekler ile kadınların ontolojik olarak benzer olduğu düşüncesi ile yola çıkan liberal feministler, her iki cinsiyetin de aynı haklara sahip olmaları gerektiğini iddia ederler (Dinçer, 2021: 218). Cinsiyetler arası eşitsizliğin ortadan kaldırılması insanlığın ve toplumların gelişmesi ve ilerlemesi için önemli adımlardan biridir. İnsan hakları üzerindeki iyileştirmeler ile bu problemin çözüme kavuşturulacağına inanılmaktadır.

Kadın ve erkek arasında akıl yönünden bir farklılık olmadığını savunan liberal feminizm, kadınların erkeklerle eşit fırsat ve haklara sahip olması gerektiğini öne sürerek kadınların erkek baskısından kurtulması ve özgürleşmesi için çabalamaktadır çünkü liberal kuramcılara göre kadınlar, yurttaşlığın sağladığı tüm olanakların uzağında tutulmuş ve belirlenen yazılı kurallar doğrultusunda kocalarının ya da babalarının egemenliği altında, onlara bağımlı bir birey olarak görülmüştür. Liberal feminizme göre kadınlar erkeklerin sahip oldukları eğitim olanağından, iş hayatından ve seçme-seçilme gibi temel vatandaşlık haklarından mahrum oldukları için eşit olmayan bir konumda bulunmaya mecbur kalmışlardır. Bu mahrum bırakılma durumu ise kadınları evin içine, özel alana hapseder ve bununla birlikte gelen sıradanlaştırıcı, dar, kısıtlayıcı, baskıcı pratikler altında ikincil konumda yaşam sürmeye mahkûm olurlar (Güneş, 2017: 246). Liberal feministler, yerleşen zihniyet ve yaşanılanlar doğrultusunda kadınların ev dışına yani kamusal alana çıkmasını, kadınların da üretim alanına dahil edilmesini, eşit eğitim ve seçme/seçilme hakkı gibi temel hak ve özgürlüklere sahip olmasını talep

etmişlerdir.

Bu talepler dönemin şartlarına göre temel haklar niteliği taşımaktaydı. Özellikle, Amerikan Bağımsızlık Bildirisinde, Fransa'nın İnsan Hakları Bildirgesinde ve Doğal Haklar doktrini geliştiren teorisyenlerin eserlerinde kadınlara ve kadın haklarına yeterince değinilmediğini düşünen feminist gruplar sosyal, siyasal alanlarda bir dizi taleplerde bulunmaya itmişti (Enginyurt, 2018: 46-47).

Liberal feminize göre kadın ve erkek yurttaş olma bakımından eşittir bu yüzden kadın ile erkeğin aynı yurttaşlık haklarından faydalanması ve kadına da fırsat eşitliğinin sağlanması gerekir. Liberal feminist harekete göre, siyasal alanda temsil hakkına sahip olan ve oy kullanabilen kadın bu hakkı elde ettiği taktirde erkek ile eşit konuma ulaşarak siyasal karar mekanizmalarında yer alabilecek ve önemli görevler ifa edebilecektir (Göçeri, 2004: 70).

Kadınların, mülkiyetin ve toplumsal iktidarın dışında tutulmasını, kamusal olanın uzağına itilmesini ve potansiyellerinin sınırlandırılmasına yönelik eleştirel bir tepki olarak feminist iktisatı örnek verebiliriz. Liberal feministler, iktisattaki eril toplumsal cinsiyetçi yaklaşıma dayanarak, toplumsal düzlem içerisinde cinsiyet eşitsizliği problemini iktisadi yöndenele olarak inceler.

Tarihsel olarak bakıldığında toplumsal hayatın birçok alanında kadınların her zaman emek arz ettikleri fakat iktisadi hayat içinde yer alırken çoğu kez muhtelif sorunlarla karşılaştığı ve bu durumun günümüzde zayıflayarak da olsa devam ettiği söylenebilir. Başka bir deyişle toplumun genel zihniyetinin bir yansıması olarak kadın; evine, çocuklarına ve eşine bağlı bir varlık konumunda bırakılmıştır ve bırakılmaktadır. Dahası, kadın 'beceriksiz' olarak nitelenmiş ve buna bağlı olarak erkeğin aksine bir işin üstesinden başarılı bir şekilde gelebileceğine ihtimal verilmemiştir. Ayrıca toplumun yerleşik zihniyeti iktisadi hayatta bir manipölasyon olarak kullanılarak ücretlendirmede kadın aleyhine uygulamalar 'normal' kabul edilmiştir (Bozpınar vd., 2022: 20).

Feminist iktisat, cinsiyet ayırt etmeksizin kadın ve erkeğin iktisadi olarak her alanda eşit olduğunu ve ekonomiye eşit bir biçimde katkıda bulunduklarını öne sürer. Feminist iktisadi görüşün amacı, iktisadi hayattaki mevcut cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmaktır. Bunun ilk adımı olarak kadının iktisadi hayatta yer almasıdır. Kadının iktisadi hayata girmesiyle bu alandaki kadın-erkek arasındaki mevcut eşitsizliğin yıkılacağı ve bu sayede kadının ev yaşamı dışında da emeklerini sergileyebileceği ortamın yaratılması ve sonucunda da

özgürlüğünü elde edeceği öngörülür. İkinci adım ise çalışma hayatındaki kadının düşük ücretle çalıştırılmasını engellemektir. Kadın erkek arasındaki eşitsizlik, tarihsel süreç içinde büyümüş ve güçlenmiştir; kadının emeği bile erkeğin emeği karşısında hiçe sayılmış, değer verilmemiş görmezden gelinmiştir. Ekonomik alanda ataerkil yapı ortadan kaldırılmadığı sürece bu haksızlık devam edecektir.

Liberalizmin özgürlük anlayışına göre kişi herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan bağımsızca düşünebilmeli, bir şarta bağlı olmadan, her türden dış etkenlerden bağımsız olarak kendi iradesiyle karar verebilmelidir. Liberal feminizmin dayanağı olan liberal düşünce, toplumu kaynakları paylaşabilmek adına yarışan birbirinden ayrı bireyler olarak tanımlar. Bu sebeple ona göre bireysel özgürlük, devlet müdahalesi olmadığı durumda gerçekleşir. Liberal feminizmin önemli saydığı hususlardan biri, devletin söz sahibi olduğu kamusal alan ile özel alanın birbirinden ayrılmasıdır. Liberal değerler, sadakat yerine bağımsızlık, sonuçların eşitliği yerine fırsat eşitliği, kolektivizm yerine bireyseldir (Tunç, 2013: 212). Bu ve benzeri liberal değerler, liberal feminizminin de değerleridir. Liberal feministlere göre, toplum kadınları bir birey olarak görmeyip, onları grup olarak değerlendirir ve onları sınırlandırır. Toplumdaki eşitsizliklerin çözümüne dair genel tavır şunları içerir: Yasalar ile eşitsizlikleri azaltmak, eşit fırsatların sunulmasını sağlamak, toplumsal kuralları dönüştürmek ve sosyalleşme sürecini geliştirerek çocukların cinsiyete dair farklılıklarının farkında olarak büyümelerine destek olmak biçimindedir (Tunç, 2013: 212). Liberal feminizm ise eşit eğitim ve eşit iş fırsatı, eşit iş ücreti gibi adımlarla bu eşitsizliği ortadan kaldırmayı hedefler. Bu alanlarda atılan adımlar kamusal ve özel alan ayrımını desteklemektedir. Denilebilir ki, liberal feministler siyasi kararları sosyal değişim adına birer araç olarak kullanmışlardır. Sosyal değişimin kapsamını şu biçimde genişletebiliriz:

...cinsiyet ayrımcılığına karşı düzenlemeler, doğum izinlerinin iyileştirilmesi, eğitim politikalarında değişikliklere gidilmesi, kız çocukların okullaşma oranlarının artırılmasının sağlanması, evlilik içinde ekonomik hak kazanımlarının adil dağıtımının sağlanması, boşanma ve velayet konularında kadınların lehine oranların artırılması... (Tunç, 2013: 212).

Liberal feminizmin, aile kurumunu sorunsuz bir yapı olarak görmediği bir gerçektir fakat aileyi, ortadan kaldırılması gereken bir şey olarak da gördüğü de

doğru değildir. Liberal feminizm, kadının bastırılmışlığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği problemini aile kurumundan bağımsız değerlendirir çünkü bir özel yaşam alanı olan aile kurumunun korunması gerekir. Bahsi geçen aile modeline, onu dönüştürmeye ve geliştirmeye yönelik eleştiriler mevcuttur. Liberal feministlerin eleştirdiği kısım, aile içerisindeki geleneksel iş bölümünün eşitlikçi bir dayanağı olmayışı ve kadının kamusal alana dahil olmasına müsaade edilmeyişidir. Aile kurumunda tespit edilen, akıl-duygu karşıtlığı üzerine inşa edilen iş bölümünün eşitsizliği giderildiği takdirde problem kalmayacağı düşünülür. Liberal feminizm için aile kurumunu nitelikli hale getirecek şey eşitlik durumu ve adil iş bölümüdür.

Kadının aile içerisindeki rollerini belirli bir düzeyde kabul eden ve problemi daha çok kamusal alan deneyimindeki eksiklik içerisinde arayan liberal feministlere göre, akıl ve duyguyla ilişkili yer edinmiş yanlış kabul, kadının kamusal alanda hakkı olan haklarını elde etmesi ve özellikle eğitim imkanlarından yeterli düzeyde faydalanmasıyla aşılabılır (Güneş, 2018: 151). Liberal feminizm, aile içerisinde kadın ve erkek arasında eşitsizlik yaratan ilişkiyi tespit ettikten sonra çözümü yasal dönüşümlerde bulmuştur. Kadına, talep edilen yasal hakların tanındığı ve kamusal olanakların sunulduğu takdirde aile kurumuna doğrudan bir müdahale gerekmez sorun çözülecektir. Kısacası kadınların erkekler ile eşit ekonomik ve siyasal haklara sahip olması gerektiği düşüncesi etrafında toplanan Aydınlanmacı liberal feminizm, hakların; mevcut yapıya dokunmadan hukuksal alanda alınması gerektiğini düşünür.

Liberal feminizm, toplumsal reformu savunur (Onat, 2020: 34). Sağlık, eğitim, evlilik, siyaset, iş hayatı ve eşit ücret gibi eşit medeni haklar için mücadele veren liberal feministler, bu alanlardaki problemlere yönelik üç temel çözüm sunar. Birincisi, yasal ayrımcılığı yani yasal olarak kadınlara karşı yapılan ayrımcılığı ortadan kaldırmaktır. İkincisi ise kurumsal ayrımcılığın ortadan kaldırılmasıdır. Bu ise kurumlara alımlarda cinsiyete göre yapılan ayrımcılığın son bulmasıyla gerçekleşir. Üçüncü çözüm sosyal ayrımcılığın ortadan kaldırılmasıdır. Günlük yaşamda ortaya çıkan ayrımcı faaliyetlerin bütünü ortadan kaldırmak gerekmektedir (Demir, 2014: 51-53).

ve Harriet Taylor en ünlü liberal feministlerdir. Bu düşünürler, 18. yüzyılın sonlarında başlayan ve 19. yüzyıl boyunca süren mücadeledeki bu taleplerinde ısrarcı olmuşlardır (Dinçer, 2021: 219). Feminist hareket için, Wollstonecraft'ın kaleme aldığı *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (*A Vindication of the Rights of Woman*) adlı eser oldukça önemlidir çünkü kendisi liberal feminizmin klasik savunucusu olarak kabul edilirken bu eser de liberal feminizmin klasik kitabı olarak kabul edilir. Wollstonecraft'ın görüşleri Mill'i de oldukça fazla etkilemiştir.

Feminizm tarihindeki ilk önemli çalışma da bu dönemde Mary Wollstonecraft tarafından kaleme alınmıştır. 1792 yılında yayınlanan *A Vindication of the Rights of Woman* adlı eserinde Wollstonecraft, kadının köle olarak kalmasının nedenini, yetişmesine engel teşkil eden ve hayattaki gerçek amacının erkeğe hizmet etmek olduğunu öğreten toplumsallaşma sürecindeki bozukluk olarak belirtmiştir (Tür ve Koyuncu, 2010: 5).

Liberal feminizm, Wollstonecraft'ın bu eserinde belirlemiş olduğu talepler üzerine inşa edilmiştir. Temel haklar niteliğindeki bu talepler, eğitimde fırsat eşitliği, oy ve mülkiyet hakkı gibi hakları kapsamaktaydı. Kadınlar da erkekler kadar eşittir ve her ikisi de tanrının yarattığı varlıklardır. Ciddi bir eğitimden geçmeli ve eşit eğitimlere sahip olmalıdırlar. Wollstonecraft'a göre kadınlar bir talepte bulunacaksa, en öne çıkarılması gereken şey eğitim hakkıdır. Bireycilik vurgusu üzerinden Aydınlanmacı geleneğe bağlı olduğunu belirten Wollstonecraft, ahlâki gelişime önem verir. Eğitimin akıllı geliştiren etkisinin, kadının tinsel yönden gelişmesi, iyiyi kötüyü ayırt edebilecek konuma kavuşması açısından çok önemlidir.

...tüm yurttaşların ahlaki değerlerini yükseltmeleri gerekir. Kadınların haklarını kazanması yolunda verdiğim mücadelede temel savım bu yalın ilkedir; kadın eğitim yoluyla erkeğin kafaarkadaşı olabilecek şekilde yetiştirilmezse, bilgi ve erdemin yayılması önünde engel oluşturacaktır; çünkü hakikat herkes için ulaşılabilir olmalıdır, yoksa genel uygulamada etkisiz olacaktır (Wollstonecraft, 2012: 2-3).

Onun için asıl mesele kadının tinsel ve ahlaki yönden kendini geliştirmesidir çünkü kadınlar eğitim aracılığıyla kendi durumları hakkında daha rasyonel düşünebilecekler ve bu da onları kölelik durumundan alıkoyacaktır. Wollstonecraft'a göre en mükemmel eğitim biçimi, bedeni ve yüreği

güçlendiren, anlayış gücü geliştirmeyi amaçlayan eğitimidir. Bireye kendisini bağımsız kılabilecek erdemler kazandıracak yalın bir eğitimden söz eder (Wollstonecraft, 2012: 33).

Mill'in duygusal ve entelektüel hayatında etkisini çok fazla gösteren liberal feministlerden biri olan Taylor bir filozof ve bir kadın hakları savunucusudur. Taylor'ın, her iki cinsiyetin de sosyal, politik ve yasal olarak tüm alanlarda tamamen eşit olması gerektiğini savunduğu *Kadınların Özgür Kılınması (The Enfranchisement of Women)* adlı makalesi 1851'de yayınlamıştır. Kadınların oy kullanma hakkını sonuna kadar savunan Taylor'a göre demokrasiden söz edeceksek eğer, halkın söz söyleme hakkına sahip olması gerektiğini savunmamız ve halkın yarısını oluşturan kadınların bu haklardan mahrum bırakılmasını kabul etmememiz gerekir. Ek olarak aile içerisinde geçimi sağlayan tek kişinin erkek olmasının, kadının üzerindeki baskıyı artırdığını düşündüğü için kadının, toplumun serbest piyasa düzenine katılmasını ve aile ekonomisine katkıda bulunması gerektiğini savunur. Her birey gibi kadına da mülkiyetin hak olarak görülmesinin devletlerin sorumluluğunda olduğunu düşünmektedir. Josephine Donovan'ın özetlediği gibi, "Harriet Taylor'ın 1832 metni, 19. yüzyılın en radikal önerilerini içeriyordu. Kadınlar için, tüm kamu kurumlarını ve mesleklerini içeren tam bir sivil ve siyasi eşitlik üzerine ısrar etmekten öte aynı zamanda evlilik ile ilgili tüm yasaların kaldırılmasını da öneriyordu" (Donovan, 2014:60).

Wollstonecraft, Taylor ve Mill söylemleriyle kadınların kavuşması gereken insan hakları iddialarını kamuoyu nezdinde daha meşru ve ikna edici bir hale getirmek için uğraşmışlardır. Mill ile Taylor'ın birlikte verdiği mücadele, 19. yüzyıl İngiltere'sinde kadın-erkek dayanışmasına çok güzel bir örnek teşkil etmiştir (Durhan, 2015: 139). Taylor'ın eseriyle birlikte Mill'in de *Kadınların Özgürleşmesi* isimli eseri, liberal feministlerin eşitlikçi söyleminin dayanak noktası olmuştur (Lorraine, 2000: 303).

Liberal feministlerin Mill'in görüşlerinden etkilendikleri düşünüldüğünde Mill'in feminizmini, feminizm türleri içinde liberal feminizm başlığı altında değerlendirebilecek olsak da Mill'in faydacı feminizminin liberal feminizm ile benzerlikleri yanında farklılıklarının da olduğu görülebilir. Önce benzerlikleri değerlendirip sonra farklılıklara değinecek olursak, faydacı

feminizm ile liberal feminizmin paylaştığı düşüncelerden biri eşit eğitim hakkıdır. Aydınlanmacı liberal feministler de Mill de toplumun ve bireyin gelişmesi için eğitimin vazgeçilmez olduğunu düşünür ve her bir bireye eşit olarak eğitim hakkı kazandırılması gerektiğini savunur. Aydınlanmacılara göre, Aydınlanmacı ilkelerin Mill'e göre ise faydacı ilkenin benimsenmesi ve bu sayede insan yaşamının iyileştirilebilmesi eğitimden geçer.

Mill için eğitim, eşitliğe giden yolda önemli bir ögedir. İnsanın şekillendiren ve insan yapan eğitim, toplumun tüm bireylerine yönelik eşit şartlarda olmalıdır. Mill toplumun tüm bireylerine, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın yeteneklerini ve potansiyellerini en uygun şekilde biçimlendirip, gerçekleştirebilecekleri eğitim hizmetlerinden eşit ölçüde faydalanma fırsatı verilmesi gerektiğinin önemle altını çizer. Mill, kadınların toplumsal yaşam içerisinde hak ettikleri konuma gelebilmeleri için bir toplumsal değişim meydana gelmesi gerektiğini ve bunun eğitim ile mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Toplumun değişimi ve eleştirel düşünme adına kadının eğitimi önemlidir çünkü kadınlar eğitim aracılığıyla bağımsız, akılcı ve gerçeği arayan özerk bir varlık haline gelir ve eğitilmiş, aydın bir toplum oluştuğunda kadınlar da bundan payını alacaktır. Mill, kendi gelecekleri ile ilgili eğitimlerinin ne olacağı konusunda karar verme hakkı olmayan kadınların ve bu konuda söz hakkını kendilerinde bulan babaları, erkek kardeşleri, anneleri veya yaşlı akrabaları olan kadınların, eşit bir eğitim hayatına dahil edilmesi ile birlikte toplumun kalkınmasının tam anlamı ile olabileceği üzerinde durmaktadır.

Mill'in faydacı feminizminin liberal feminizme benzerlik gösterdiği düşüncelerden bir diğeri ise kadının kamu alanında yer alması gerektiğine dair görüştür. Yukarıda detaylıca gördüğümüz gibi toplumsal bağlamda iş dağılımında kadını eve, çocuklara ve eşine bakmak ile sınırlandıran zihniyetle verilen mücadeleler ışığında önce feminist kuramın ve sonra da buna bağlı olarak feminist iktisadın ortaya çıktığı söylenebilir. Mill de liberal feministler gibi ekonomik kazancın sağlandığı alanda kadınların fırsat eşitliğine sahip olması gerektiğini her fırsatta vurgular. Yasalar da buna göre düzenlenmelidir. Ayrıca kadınların ekonomik özgürlüğünü kazanması ve erkeklerle aynı statüye gelmesi onların bireysel gelişimleri için de önemlidir. Böylece Mill'in kadınların kamusal alanda yer almasına ve iş yaşantısına katılmasına dair

talebini de cinsiyetler arası eşitsizlik durumuna faydacı bir yaklaşımla yaklaşmasının bir örneği olarak değerlendirebiliriz. Mill, kadının serbest piyasa sistemine katılmasını, toplum mutluluğunu yükseltmesi nedeniyle gerçekleştirilmesi gereken bir iyileştirme durumu olarak görmektedir çünkü piyasada cinsiyet gözetmeksizin katılımın serbest olması rekabeti artıracaktır ve rekabetin artması, bireyler arası kendini ispat etme çabası gerektireceğinden nitelik artışı yaşanacağı anlamına gelmektedir. Mill'in serbest piyasa ekonomisini savunmasının sebebi fayda ilkesidir. Ayrımcılığa yer vermeyen faydacılık ilkesi ekonomik çıkarları doğrultusunda, bir birey seçim yapması gereken bir işveren durumunda kaldığında kalifiye bir kadın ile daha az kalifiye bir erkek arasında seçimini kesinlikle kalifiye kadından yana yapacaktır (Altınbaş, 2006: 27).

Mill'in liberal feministler ile aynı doğrultuda ilerlediği bir diğer çizgi ise bireysellik vurgusu ile eşitlik düşüncesidir. Kadınlara karşı uygulanan ayrımcılığın sonlandırılması ve bundan sonraki süreç içinde önlenmesinin ilk ve en önemli adımı, bir toplumsal düzendeki cinsiyete bakılmaksızın bireye odaklanmasıdır. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini sonlandırmayı amaçlayan liberal feminizm, bireyciliği benimser. Bu bireycilik doğrultusunda cinsiyet, renk, ırk, inanç ya da kültür anlayışı fark etmeksizin her birey eşit muamele görmeyi hak eder. Liberal feministler bireycilik ilkesi bağlamında eşit haklar talebinde bulunmaktadır. Liberal feminizmin eşitlik doğrultusundaki talebi, tüm vatandaşlar için hukuksal alt yapısı olan bir eşitliğe işaret etmektedir. Toplumdaki bütün bireyler ya da gruplar sınıf, etnik, ırk ya da dinsel gibi sosyal kategorilerine bakılmaksızın eşit olmalıdır (Çardak, 2012: 41). Özsel eşitlik, şartlarda eşitlik, sonuçlarda eşitlik gibi alt dalları bulunan eşitlik türlerinden biri olan fırsat eşitliği, Batı demokrasi geleneğindeki en yaygın eşitlik türüdür. Fırsat eşitliği ilkesini, kamu kurumlarına girebilme hakkının herkese tanımlanabilmesi olarak özetleyebiliriz. “Fırsat eşitliği kavramı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam gibi daha çok toplumsal talep ve beklentilerle şekillenen alanlara herkesin hiçbir ayırım yapılmaksızın eşit bir biçimde girebilmesini ifade etmektedir” (İnan ve Demir, 2018: 339). Bir seçim durumunda yalnızca ayrıcalıklı konuma sahip bireyler değil başarılılar ve yetenekliler değerlendirilir. Bir kariyer fırsatı cinsiyet değil, yetenek

doğrultusunda değerlendirilmelidir. Fırsat eşitliği durumunda insanlar, yaşama başlarken -şahsi tercihleri olmayan- beraberinde getirdikleri sosyal-ekonomik eşitsizlikler, cinsiyet, etnik köken gibi niteliklerinden bağımsız başarılı olup; daha iyi şartlarda yaşam sürme hakkını elde edebilirler. İşte liberal feminizm fırsat eşitliğini kamusal alanın her yerinde geçerli olması gerektiğini söyler.

Mill'in faydacı feminizmi de bireysellik, eşitlik ve adalet değerleri üzerine biçimlenmiştir. Bireyselliğin önemine fazlasıyla vurgu yapan Mill için de bireysel özgürlük insan mutluluğunu sağlayacak olan bireysel ve toplumsal gelişmenin önemli ve merkezi ögesidir. Çünkü bireyin özgürce gelişime olanak sağlamanın, onu mutluluğa ulaştıran ilk koşullarından biri olduğunu düşünür. Mill, liberalizmin özgürlük anlayışıyla kendi faydacı ilkesini birleştirerek ve birincisini ikincisinde temellendirerek kadınlar ile erkeklerin eşit olması gerektiğini savunmuştur.

Liberal feministlerin mücadele alanlarından birini de siyasal haklar oluşturur. Liberal feministler gibi Mill de kadınların özgürleşmesi için siyasi alanda kendilerini temsil etme fırsatına ve söz hakkına sahip olmaları gerektiğini düşünür. 19. yüzyılda oy kullanma hakkı ile ilgili talepler aşama aşama liberal feminist teorinin merkezine yerleşmiş ve uzun bir mücadelenin ilk hamlelerinden biri olmuştur. Amerika'daki feminist hareketin ilk dalgası olarak betimlenen kadınların yurttaşlık haklarını kazanma ve oy kullanabilme mücadelesine baktığımızda kölelik karşıtı mücadele de bu bağlamda önemli bir belirleyicilik edinmiştir. Oy kullanma hakkını savunan birçok beyaz kadın, kölelerin de oy kullanma hakkını savunmuş, kölelikten özgürleşme aşamasına geçiş sürecinde kadınların da oy kullanması için bir mücadele alanı yaratmışlardır (Direk, 2016: 59-60).

Mill bu yöndeki yasal hakkın tanınması için 1867 yılında Avam Kamarası'na bir yasa önerisi sunmuştur. Mill'e göre kadınlar oy kullanma hakkı kazanıldığı takdirde yurttaşlık haklarının -simgesel yönden- tamamına sahip olacaklardır. Bu kadınların durumuna yönelik gerekli iyileştirme hamlelerinden en önemlisidir. Mill'e göre şartlar ne olursa olsun, erkeklerin seçim sürecine katıldığı noktada kadınlara aynı imkânın sunulmaması adaletsizliktir ve kimler tarafından yönetileceğini seçme sürecinde bir ses çıkarabilmek, herkesin hakkı olan bir çeşit kendini koruma yöntemidir (Mill,

2019: 74). Eşit vatandaşlık ve siyasal hakları savunan Mill'e göre oy hakkına sahip olan kadın, erkekler ile eşit seçme hakkına sahip olunca zincirlerini kırabilecektir.

Mill ile liberal feministler her ne kadar cinsiyet ayrımcılığını ve ona dayalı adaletsizliği ortadan kaldırmak için mücadele etseler de Mill'in feminizminin nihai amacı ve kadınlar için talep ettiği eşitliği gerekçelendirmesi farklıdır. Mill'in feminizmi ahlaki bir temele yani faydacı ilkeye dayanmaktadır. Bu yüzden Mill'in feminizminin faydacı feminizm olarak adlandırılması yerindedir. Mill'in kadınların toplumdaki konumuna dair incelemelerde bulunup çözüm önerileri getirmesinin nedeni diğer feministler gibi doğrudan kadınları ilgilendiren bir neden değildir, toplumun bütününe ilgilendiren faydacı bir nedendir. Mill'in faydacı perspektifinden kadınlar, bir topluluğun parçası olmaları bakımından önemlidirler. Onların mutluluğu ve özgürleşerek acıdan arınmış olmaları genel mutluluğa katkı yaptığı müddetçe zorunlu olarak görülür. Böylece Mill'e göre kadının özgürleştirilmesi toplumsal iyileştirme projesinin bir parçasıdır. Bununla birlikte Mill'in cinsiyetler arası eşitliği ortak bir doğa ya da Wollstonecraft'ın öne sürdüğü gibi yaratılmış olma ortaklığı temelinde savunmadığı açıktır. Mill cinsiyet eşitliğini faydacı ilkeye dayalı ahlaki bir hak olarak talep eder.

Toparlanacak olursa Mill, bir cinsiyetin diğeri üzerinde üstünlük kuruşunu yanlış bulur çünkü bunun toplumun ve insanlığın gelişiminin önünde çok büyük bir engel teşkil ettiğini düşünür. Bu nedenle toplumun bir parçasını oluşturan kadınlar üzerinde kurulan bu baskının, faydacılığın temel ilkesi olan, en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu ilkesine ters düştüğünü ve bu baskının toplumun refahı için sonlandırılması gerektiğini düşünür. Kadınların özgürleşmesi ve bireyselliklerine kavuşmaları mutluluğu da beraberinde getirecektir. "Bu tür bir mutluluk bireylerin tam olarak gelişmesinden türer. O halde bireyin, kendisi için uygun görülen yerde sabit kalmamasına ve hatta en yüksek potansiyeline doğru gelişmesinin yolu açılmalıdır" (Donovan, 2014: 62). Hiçbir birey kendisine dayatılan çember içerisinde dolanmamalı, sınırlarını aşmalı ve en yüksek potansiyelini gerçekleştirmelidir çünkü toplumsal değişime ve dönüşüme etki etmenin yolu bundan geçer.

6. SONUÇ

Ahlak alanında en yüksek sayıda insana en fazla miktarda mutluluğu sağlamak olarak tanımladığı faydacı ilkeyi benimseyen Mill, siyaset alanında da en yüksek sayıda insana en fazla mutluluğu temin edecek olan politik düzenin peşine düşmüştür. Mill Bentham'ın faydacı mutluluk kavramını genişletir. Yalnızca hazların arttırılması ile değil mevcut acıların olabildiğince aza indirilmesiyle de mutlu yaşama yaklaşılabileceğine inanır. Mutlulukta özgürlüğün önemli bir yeri olduğunu düşünen Mill, faydacı ilke gereği özgürlüklerin arttırılması ve özgürlükten mahrum olanların bu durumdan kurtarılması gerektiği belirtir. Bireye kendini gerçekleştirebilme imkanı tanımak ona özgürlüğünü iade etmektir. Mill bireysel gelişimi toplumsal ilerlemenin temelinde gördüğü ve toplumsal ilerlemenin genelin mutluluğuyla sonuçlanacağını düşündüğü için siyasi ve kamusal alanda bireysel çeşitliliğe ve özerkliğe büyük önem verir. Bireylerin belirli bir biçimde yaşamaya zorlandığı durumdaysa bireylerin birbirlerinin seçimlerine ve bu seçimler doğrultusunda oluşan yaşam tarzlarına tahammül gösterip saygı duydukları durumda toplumdaki genel mutluluğun artacağını ve zorlamanın kalkmasıyla acının da en aza indirgeneceğini vurgular. Kısaca Mill özgürlüğün değerini fayda üzerinden kazandığını belirtir ve özgürlük faydacı ilke gereği ahlaki bir temelde zorunludur. Demokrasinin iyi bir yönetim biçimi olduğunu savunan Mill, alt sınıfları ve kadınları da dahil ederek bireylerin, herhangi bir ayrımcılığa uğramadan, yönetime etkin bir biçimde katılmasının ve herkesin temsil edilme fırsatına sahip olmasının gerekli olduğunu düşünür.

Mill'in *Kadınların Özgürleşmesi* isimli eserindeki iddialarına bakılacak olursa onu bir feminist olarak değerlendirmek kaçınılmazdır. Bu eserinde kadınların cinsiyetleri sebebi ile toplum içinde nasıl konumlandırıldığını inceleyen ve değerlendiren Mill, 19. yüzyıl İngiltere'sinde kadınların, yalnızca kadın olmalarından dolayı, toplumsal baskıya maruz kaldığını ve erkeklere tanınan hak ve özgürlüklerin onlara tanınmadığını tespit eder. Mill toplumda kadının bir köleden daha aşağı bir konumda olduğunu düşünür çünkü köle iradi olarak köle olmak istemez fakat kadın içinde bulunduğu kölelik biçimini benimser, içselleştirir ve iradi olarak devam ettirir. Mill'e göre kadınların uğradığı olgusal olarak tespit edilebilecek eşitsizlik ilk olarak ailede başlar ve

medeni, sosyal, hukuki, ekonomik ve siyasal boyutlar kazanarak katlanır. Toplumda kadınların cinsiyet ayrımcılığına maruz kalarak uğradıkları çok boyutlu adaletsizlik yasalarla da korunmakta ve devam ettirilmektedir. Mill bu yasalara karşı çıkılabileceğini, kadınları ve erkekleri eşit gören yeni yasa tasarılarının sunulabileceğini düşünür. Kadınların yaşamlarını değiştirecek bu siyasi ve hukuki adımları faydacı ilkeye dayalı ahlaki bir hakka dayandırır. Mill'in adalet ile ilgili görüşlerini yorumlayacak olursak, kadınların adaletsizliğe uğradığı fark edildiğinde, hak etmeyenin uğradığı kötülük karşısında bir cevap verme, karşılık verme duygusu yaşanacağını ve duygunun toplumsal birlik hissiyle bağlanmasıyla kadınlar için adalete dair ahlaki bir talep olacağı çıkarımını yapabiliriz. Toplumdaki erkekler, kadınların toplumun bir parçası olduğunu gördüğünde, birlik hisleri ve duygudaşlıkları sonucunda, ortak çıkarları olduğunu fark edecekler ve genelin mutluluğunu arttırmak için kadınların uğradığı adaletsizliği önleyip onları mutlu kılarak toplumun mutluluğunu arttırmaya çalışacaklardır. Böylece kadınlar için adalet ve eşitlik talebini faydacı ilkeye dayandıran Mill'in feminizmi faydacı feminizm olarak adlandırılabilir.

Mill'in feminizminin feminist hareket tarihindeki yerini bulmaya çalıştığımızda onun diğer feminist hareketlerle de benzerlik ve farklılıklarının olduğunu fakat en çok benzerliği Aydınlanmacı liberal feminizm ile ilişkisinde taşıdığını görürüz. Mill'in bireysel gelişime yaptığı vurgu ve Özgürlük Üzerine adlı eserinde devletin bireyin hayatına hangi durumlara müdahale edebileceğine dair görüşleri liberalizmin temel vurgusu ve görüşleridir. Bununla birlikte liberal Aydınlanmacı liberal feminizm ile eşitlik talep ettikleri alanlar da aynıdır: çalışma alanında eşitlik, eğitim alanında eşitlik, aile yaşamında eşitlik ve toplumsal yaşamda eşitlik. Bununla birlikte Mill ne gözleme dayandırılan ortak doğa ya da akıl anlayışına ne de yaratılmış olmaya dayandırılan ortak doğa anlayışına yaslanarak cinsiyet eşitliğini savunabileceğimizi düşünür. Kısaca Mill cinsiyet eşitliğini yani kadınların da eşit toplumsal, ekonomik, yasal ve siyasal haklara sahip olması gerekliliğini tüm insanların sahip olduğu ortak bir doğa temelinde savunma konusunda çekincelidir. Kendi faydacı ve liberal görüşleri doğrultusunda, kadınların özgürleştirilerek erkeklerle eşit şartlara getirilmesi gerektiğini çünkü ancak bu

koşulda bireysel ve toplumsal iyileşmenin (fayda) sağlanabileceğini savunur. Demokratikleşme bir toplumun ilerlemesinde en önemli adımdır ve demokratikleşme için her alanda cinsiyetler arası eşitliğin tesisi zorunludur. Cinsiyet eşitsizliği Mill için, uygarlaşmanın ve toplumsal gelişimin önündeki en önemli engeldir. Bu yüzden ilerlemeci ve Aydınlanmacı bakış açısıyla insanlığın ilerlemesi için erkeğe birtakım haklar tanındığı taktirde aynı haklar toplumun parçası olan kadınlara da tanınmalıdır. Mill'in ahlak alanında öne sürdüğü faydacı kuramı, onun siyasi görüşlerinin güçlü bir feminizm çerçevesinde biçimlenmesine sebep olmuştur.

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1970). *Ahlak öğretileri: mutluluk ahlakı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Aktaş, G. (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: erkek egemen bir toplumdakadın olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 30 (1). 53-72.
- Altınbaş, D. (2006). Feminist tartışmalarda liberal feminizm. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*. 0 (9). 21-52.
- Atan, M. (2015). Radikal feminizm: “kişisel olan politiktir” söyleminde aile. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*. 1 (2). 1-21.
- Aydın, M. (2013). *John Stuart Mill’in ahlak felsefesinin problemleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri.83, Sakarya.
- Aydın, M. (2013). John Stuart Mill’in faydacı ahlâkı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (28). 143-167.
- Aydoğan, E. (2018). Hoşgörünün liberal yorumu: John Stuart Mill. *Kaygı Dergisi*. 0 (30) 83-91.
- Bayram, Y. (2014). John Stuart Mill’in demokrasi anlayışı üzerine bir değerlendirme. *KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 0 (7). 56-69.
- Bentham, J. (2021). *Ahlak ve Yasama İlkeleri*. Ömer Saruhanlıoğlu-Uğur Kâşif Boyacı (çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Bora, A. (2010). *Kadınların sınıfı: ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozpınar, C. Güçlü, S. ve Doğan, H. N. (2022). Feminist iktisat: genel bir bakış. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*. 4 (1). 19-25.
- Capaldi, N. (2011). *John Stuart Mill, A biography*. İsmail Hakkı Yılmaz (çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cengiz, E. (2019). Haz ve acının matematiği: J. Bentham’ın faydacı ahlakının imkânı. *DörtÖge Dergisi*. 8 (15). 141-153.
- Cevizci, A. (20016). *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Crimmins, J. E. (2021). *Stanford Felsefe Ansiklopedisi. Jeremy Bentham*. Erişim: 8 Aralık 2021. <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/bentham/>
- Çardak, M. (2012). *Toplumsal Bir Hareket ve Aydınlanmanın Ürünü Olarak Liberal Feminizm*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı. 97, Ankara.
- Çetinel, E. ve Yılmaz, S. E. (2016). Feminist teori: yönetim ve organizasyon alanına eleştirel bir yaklaşım. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6 (2). 119-148.
- Çilingir, L. (2014). *Ahlak felsefesine giriş*. Ankara: Elis Yayınları.
- Demir, Z. (2014). *Modern ve postmodern feminizm*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Demirci, M. (2009). İhtiyatlılık ilkesinin eleştirel bir değerlendirmesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 23 (1) 379-39
- Dikici, E. (2016). Feminizmin üç ana akımı: liberal, Marxist ve radikal feminizm teorileri.

- The Journal of Academic Social Science Studies*. 0 (43). 523-532.
- Dinçer, G. Ç. (2021). Post-kolonyal kadın yurttaşlığının liberal feminizme eleştirisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(1). 215-228.
- Direk, Z. (2016). *Cinsiyeti yazmak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Donovan J. (2014). *Feminist teori*. Aksu B.- Fevziye S.- Meltem A. G. (çev.) İstanbul:İletişim Yayınları.
- Durhan, G. (2015). John Stuart Mill felsefesinde kadının toplumdaki yeri. *Anemon MuşAlparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(2). 135-148.
- Enginyurt, D. (2018). Sosyal hareketler sosyolojisi açısından feminizm. *USE UluslararasıSosyoloji ve Ekonomi Dergisi*. 0 (1). 36-59.
- Erdoğan, B. (2021). Materyalist feminizm ve uluslararası ilişkiler. *Ekonomi ve YönetimAraştırmaları Dergisi*. 10 (1). 30-55.
- Eroğlu, Ö. ve İşler, R. (2004, Ekim). İktisat düşüncesinde kadının konumu ve feministiktisat. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Geçit, B. (2013). John Stuart Mill’de kadının toplumsal konumu. *Beytulhikme AnInternational Journal of Philosophy*. 3 (2). 105-127.
- Göçeri, N. (2004). Kadın hareketini etkileyen fikir akımları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyatFakültesi Dergisi*, 4 (2). 61-
- Güneş, F. (2017). Feminist kuramda ataerki tartışmaları üzerine eleştirel bir inceleme. *FıratÜniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 27 (2). 245-256.
- Güneş, H. N. (2018). Feminist akımlarda aile. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 7 (3). 142-153.
- İnan, M. ve Demir, M. (2018). Eğitimde fırsat eşitliği ve kamu politikaları: Türkiye üzerinebir değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 20 (2). 337-359.
- Küçük, N. (2003). *John Stuart Mill’in Felsefesinde Özgürlük ve Eşitlik Sorunu*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.130, İstanbul.
- Küçükalp, D. (2012). Fayda, özgürlük ve demokrasi ilişkisi bağlamında John Stuart Mill’inpolitik felsefesi. *Felsefe Dünyası Dergisi*. 2 (56).
- Lorraine, C. (2000). *Encyclopedia of feminist theories*. London: Routledge.
- Mill, J. S. (2021). *Faydacılık*. Gökhan Murteza (çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık. Mill, J. S. (2019). *Kadınların özgürleşmesi*. Damla B. Aksel (çev.), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Mill, J. S. (2021). *Otobiografi*. Özgüç Orhan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası KültürYayınları.
- Mill, J. S. (2021). *Özgürlük üzerine*. Tuncay Türk (çev.), İstanbul: Oda Yayınları.
- Möngü B. (2015). Modern dünyada mutluluk: John Stuart Mill’in faydacı etiği. *AtatürkÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19 (1). 23-30.
- Notz, G. (2018). *Feminizm*. Sinem D. Çetinkaya (çev.). Ankara: Phoenix Kitap.
- Onat, M. (2020). *Liberal feminizm*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü

- Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı. 68, Malatya.
- Özlem, D. (2020). *Etik ahlak felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Özler, Ş. (2014). *John Stuart Mill's relationships, his "mental crisis," and the writing of the subjection of women*. Kaliforniya Üniversitesi Ekonomi Bölümü. 42, Los Angeles.
- Plumwood, V. (2017). *Feminizm ve doğaya hükmetmek*. Başak Ertür (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Shanley, M. L. (1981). Marital slavery and friendship: John Stuart Mill's the subjection of women. *Political Theory*. 9 (2). 229-247.
- Stanford (2016). *Stanford Felsefe Ansiklopedisi. John Stuart Değirmeni*. Erişim: 25 Ağustos 2016. <https://plato.stanford.edu/entries/mill/>
- Şener, M., Zengin, O. ve Öztürk (drl.). (2020). *Sosyal ve beşeri bilimlerde teori ve araştırmalar 2*. Ankara: Gece Kitaplığı 137-160.
- Tunç, M. (2013). Feminist grup çalışması: temeli, kapsamı ve süreci. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*. 24 (2). 209-230.
- Tür, Ö. ve Koyuncu, Ç. A. (2010). Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı: temelleri, gelişimi, katkı ve sorunları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 7 (26). 3-24.
- Tüzen, A. M. (2012). *Utilitarist öğretisi ve John Stuart Mill'de etik siyaset ilişkisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı. 85, Erzurum.
- Tüzen, A. M. (2014). John Stuart Mill'de demokrasinin meşruiyeti. *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 0 (2). 40-53.
- Ülken, H. Z. (1946). *Ahlâk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Üste, R. B. (2015). Hegel-Rousseau, Mill ve Hayek'in değerlendirmelerinde toplumda ötekileştirilen 'kadın'ın konumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 3 (4). 103-126.
- Üste, R. B. (2019). Kadınların siyasal hak mücadelesinde farkındalık oluşturan bir erkek düşünür: John Stuart Mill. *Marmara Üniversitesi. Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*. 3 (1). 1-10.
- Yörük, A. (2009). Feminizm/ler. *Sosyoloji Notları Dergisi*. 0 (7). 63-85.
- Wesley, C. M. (1918). Bentham's Felicific Calculus. *The Journal of Public and International Affairs*. 33 (2) 161-183.
- Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi*. Deniz Hakyemez (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

Gül Şeyma Kaplan, Artvin Anadolu Lisesi’ni bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe bölümünden 21.06.2021 tarihinde mezun oldu. 2021 yılında OMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0002-2991-9518>

Yayınlar:

Ege 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Sunum Bildirisi